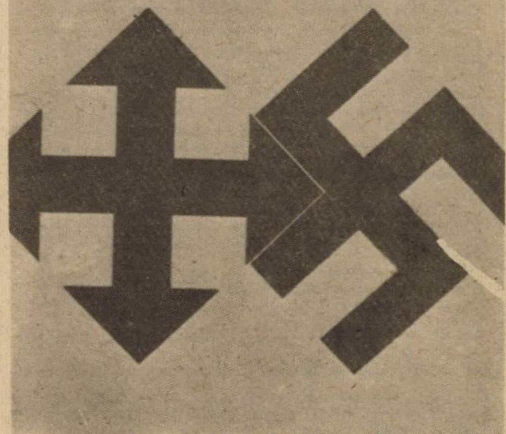
9 În realitate, arestarea lui Gh. Giurgiu, așa cum a aflat ulterior Raoul Șorban, nu are legătură directă cu el și cu Aurel Socol (v. mai jos nota 24).

10 Informațiile despre cei 17 intelectuali români arestați de către unguri pentru că au dat ajutor evreilor sînt foarte sărace. Probabil că nu este vorba de un grup constituit, ci de oameni care au reacționat spontan la măsurile luate de autoritățile maghiare și la brutalitatea ieșită din comun care a caracterizat aplicarea lor. Avem aici încă o dovadă a solidarității manifestată de marea masă a românilor ardeleni față de evreii persecutați. Este la fel de semnificativ faptul că autoritățile maghiare organizează o arestare masivă de intelectuali români, tocmai în legătură cu ajutorul acordat evreilor. Gh. Giurgiu era un avocat foarte cunoscut, Profesorul Nicoară, arestat la vîrsta de 86 de ani, era pensionar și fusese, se pare, și preot. Orice date suplimentare privind pe oamenii pomeniți aici, ca și pe alți români arestați în acea perioadă ar fi de cel mai mare interes. Urmașii lor au datoria să le comunice, ajutînd astfel la deplina lămurire a acestei manifestări de luminoasă solidaritate umană. Orice detaliu, orice amănunt poate oferi o pistă de investigare importantă.

11 Avem aici dovada participării lui Tudor Bugnariu la activitatea rețelei românești. „Eu, absolut de bună credință, spune Raoul Sorban, l-am pomenit în discursul meu, zis festiv, de la Yad Vashem ca pe unul care a colaborat în această acțiune, ca să aflu ulterior că el a contestat această chestiune. Pe urmă m-am liniștit după ce am stat de vorbă cu doamna Pamfil care mi-a spus, totuși, că ea a comunicat cu mine prin Bugnariu". Raoul Sorban adaugă că din pricina faptului că „Bugnariu era un comunist notoriu" și „prin urmare era expus totdeauna, poate cel mai expus să fie arestat", el nu a cunoscut toate detaliile activității rețelei românești. „Bugnariu știa atît cît i-am spus eu. Dar ajutorul lui a fost fără rezerve!" (casetă RS-IX).

De altfel, într-o „referință" datată 5 decembrie 1955, Tudor Bugnariu scrie, confirmînd afirmațiile lui Raoul Sorban, întărite, de altfel, de documentul pe care îl publicăm: „Peste cîtva timp, cînd autoritățile horthyste au luat măsuri pentru deportarea evreilor, Raoul Șorban, fiind implicat într-o acțiune de trecere clandestină peste graniță a unor cunoscuți de ai săi, a trebuit să fugă în România. Acțiunea lui Raoul Sorban face parte dintr-o acțiune mai largă... După fuga lui în România am ținut prin scris legătura cu el, în vederea organizării condițiilor de trecere clandestină a altor evrei..." (p. 2, document în posesia lui Raoul Șorban ; fotocopie in arhiva mea).

12 La Sibiu lucra prof. Coriolan Tătaru, fostul rezident regal de la Cluj, care a oferit adăpost in clinica sa unora din evreii refugiați din Ungaria.

13 Legăturile dintre dr. Marton Ernö și Raoul Șorban se făceau prin curieri speciali sau prin curierii care asigurau legătura cu grupul sionist de la Turda. Exista și posibilitatea comunicării prin telefon, folosită, din motive lesne de înțeles, numai în cazuri excepționale.

14 V. nota 7. Deși principala cale de trecere a evreilor care obținuseră un statut legal cu ajutorul Legației României de la Budapesta era, din motive practice în primul rînd, Aradul, se dovedește că cel puțin unii dintre ei au trecut și prin Cluj.

15 V. nota 8. „Asta înseamnă, comentează Raoul Șorban comunicarea făcută lui Marton, că eu deja renunțasem să plec cu Kasbek-ul (vasul cu care avea să plece spre Palestina Dr. Moshe Carmilly-Weinberger)... pentru că primisem misiva, prin Bugnariu, de la Eva Semlyen, că a reușit să scape din ghettou și să trimit după ea... N-am renunțat însă să plec. Pentru că, într-adevăr, eram în mare pericol. Pericol mare nu erau românii, Siguranța care umbla și ea după mine, cu bună-voință însă. Pericol mare erau nemții" (casetă RS-IX).

IOAN CUPȘA
EXPORT
[illegible] ȘI DERIVATE

Turda 17. VIII. 1944

Dragă Doctore

1) Înainte de toate te rog să mă pui în curent în câteva cuvinte despre soarta primului transport plecat din Budapesta și în care se afla și sora ta. Aș dori lămuriri dela voi cei din centru. Sunt nespus de neliniștit. Sper totuș că veți reuși să aranjați în așa fel încât între grupul celor primiți pt. trecere în România să fie și ei. Deci scrie-mi în această chestiune.

2) Dl. Emil Hațieganu ieri (miercuri) a trecut prin Turda. Ar dori să te întâlnească. Mâine va fi probabil la București. Adresa d-sale nu o am, îl găsești însă la d-l Maniu. Caută să-l vezi neapărat.

3) Hainele tale nu sunt aici. Omul a predat scrisoarea ta și a mea d-oarei Sofia și s'au înțeles că aceasta va închiria o cămară la Gilău, iar d-sa va transporta lucrurile acolo ca pt. evacuare. Nu s'a întâmplat însă. Atunci i-s'a trimes o căruță din Gilău (după ce în prealabil ne-am înțeles pt. acest mod cu dânsa) — a refuzat însă să predea pe motivul că e supraveghiată. Total am trimes de 4 ori la dânsa iar omul meu a trecut de două ori la Gilău. Dealtfel îți alătur un bilet din care vei afla mai amănunțit.

4) Eu am în continuare legătura cu B-pesta. [illegible] Kornely aștept răspuns la o scrisoare trimeasă de Arie și [illegible] o scrisoare trimeasă lui [illegible].

5) Din moment ce încă nu pleacă vagoanele eu rămân în Ardeal, în deosebi să-i stau în ajutorul organizației noastre și a lui Arie. Orice comunicare să-mi-o faceți prin Arie.

6) Cu Releanu s'a aranjat (Kremmer și Comp.). Cred că Arie îți raportează.

16 Este vorba, evident, de un alt grup decît de cele două la care se face trimitere la începutul scrisorii din 30 iulie. Acolo se vorbește de sora lui Marton care n-a fost găsită de „automobil" (Releanu care asigura trecerile „ilegale" de graniță) ceea ce înseamnă că „s-a aranjat cu autorizația", deci cu legalizarea (certificat de repatriere, pașaport etc.) situației în România. Grupul (familia ?) Löbl trece cu „automobilul", deci „ilegal".

„Primul transport plecat din Budapesta", care putea fi, eventual, inclus în rîndul „celor primiți pentru trecere în România" este „primul" din cele organizate pe linia Cluj sau „primul" despre care află Raoul Șorban. Într-adevăr, pînă la 17 august, trecuseră granița mai multe grupuri „autorizate" să treacă în România, cu situația „legalizată" încă de la Budapesta (pașapoarte românești, vize de tranzit etc.) Chiar la data la care Raoul Șorban îi scria Dr. Marton, la 17 august 1944, Filderman îi scria lui Reuben Resnik la Istanbul, anunțîndu-i sosirea unui prim grup de refugiați cu pașaport românesc și îi cerea ajutor imediat pentru evreii din Budapesta (Culegerea Ancel, vol. VIII, p. 150). Încă la 11 iunie, Filderman comunicase la Istanbul că evreii refugiați din Ungaria vor fi primiți în România (op. cit.).

17 După cum își amintește Raoul Șorban, Emil Hațieganu „a venit la chemarea evreilor. Probabil apăruseră dificultăți sau, probabil, s-au învederat noi posibilități de salvare". La Turda, s-a interesat îndeaproape de situația de pe graniță in legătură cu acțiunea de salvare a evreilor, deoarece scopul călătoriei sale la București era stabilirea modalității în care ea se poate extinde și accelera.

Trimiterea la I. M. nu este întîmplătoare. În calitate de conducător al românilor din Ardealul ocupat. Hațieganu avea legături strînse cu autoritățile românești. În baza unei înțelegeri tacite cu acestea. M. își exercita însă rolul de „leader ardelean", fiind un factor hotăritor în definirea atitudinii oficiale a unor organe de stat. De altfel, în cadrul aparatului guvernamental, de „problemele ardelene" se ocupau, in cele mai multe cazuri, ardeleni care vedeau in M., chiar dacă nu erau național-țărăniști, o adevărată „instituție națională" de necontestată autoritate. Așa se explică și atitudinea lui Filderman, bun cunoscător al lumii politice românești, față de I.M.

Ajutorul dat de I. M. acțiunii de salvare a evreilor din Ardeal și Ungaria nu poate fi pus la îndoială. Poziția expusă de Hațieganu la ședința de la episcopia greco-catolică din Cluj este, fără îndoială, rezultatul unor consultări prealabile cu M. și cu autoritățile românești. După întîlnirea cu Dr. Carmilly-Weinberger, în mai 1944, înainte de începerea deportărilor, I. M. i-a dat imediat 1 200 de legitimații în alb pentru a înlesni trecerea in România a evreilor amenințați. La acea dată nu se putea bănui ce proporții va lua dezlănțuirea antisemită din Ungaria și nici violența fără precedent pe care o va atinge acolo aplicarea „soluției finale".

Cu atît mai remarcabilă este reacția promptă de răspuns a românilor. În judecarea acestui aspect al problemei, trebuie să luăm în considerare faptul că datele care dau astăzi dimensiune unică tragediei evreilor din Ungaria constituiau în acele zile secrete stricte, cunoscute doar unui grup restrîns de oameni din conducerea Ungariei și a aparatului represiv horthyst. În România, ele pătrundeau cu întîrziere, greu, parțial și numai pe măsură ce incredibilul plan de exterminare sistematică a sute de mii de oameni se transforma, cu iuțeală de fulger, în realitate.

Toate elementele cunoscute ne îndreptătesc să susținem că, în aceste condiții, reacția românească este o reacție de sensibilitate și nu una de „calcul politic", așa cum continuă să afirme o seamă de istorici interesați sau numai influențați de versiunea interesată pusă in circulație de istoriografia maghiară. În cercurile românești responsabile domnește o atmosferă de adevărată panică. Ajutorarea evreilor din Ungaria capătă aspectul unei adevărate întreceri cu o mașină a morții ale cărei mecanisme par de neînțeles.

În ciuda situației din vara anului 1944 (sîntem în preajma evenimentelor de la 23 August), problema ocupă un loc prioritar în preocupările majorității personalităților politice. Nu este zi în care să nu avem un document cu privire la intîlniri, intervenții, convorbiri etc. privind ajutorarea evreilor din Ungaria. Fără îndoială, în crearea acestei stări de alertă, un rol determinant l-au avut conducătorii evreilor din România, dr. Al. Safran, dr. W. Filderman, A. Zissu. În ce altă țară europeană a reacționat însă establishment-ul politic atit de prompt și de cooperativ ?

Implicarea din ce în ce mai activă a lui I.M. in opera de salvare a evreilor urmează această curbă ascendentă, mai generală. Așa cum aflăm dintr-o notă a dr. Filderman din 1 iunie, acesta are o intîlnire cu I. M. si

La Tel Aviv, cu prilejul acordării titlului de „Drept al Popoarelor" lui Raoul Şorban. La dreapta lui, Dr. M. Carmilly-Weinberger, Arie Hirsch şi Itzak Artzi, deputat în Knesseth

Mihai Popovici in legătură cu refugiaţii evrei din Ungaria. M. intervine pe lingă guvernul român ca urmare a notei pe care i-o înmînează Filderman (Culegerea Ancel, vol. VIII, p. 64). Fără îndoială, nota conţinea informaţii noi, atit faţă de ceea ce îi putuse comunica lui Maniu Dr. Carmilly-Weinberger, care trecuse în România la 2 mai şi ajunsese la Bucureşti la 12 mai, cit şi faţă de informaţiile ajunse la el prin Dr. Marton sau prin reţeaua românească.

Această intervenţie a lui I.M. a avut un rol important în măsurile adoptate de autorităţile româneşti faţă de refugiaţi, comunicate de Mihai Antonescu lui Filderman într-o convorbire avută la 10 iunie. Evreii refugiaţi, spune Mihai Antonescu, nu vor mai fi trimişi înapoi peste graniţă (aşa cum procedaseră cu cîteva grupe „ilegale" autorităţile de graniţă, zeloase sau sub presiunea unor denunţuri germane), iar ordinul de împuşcare a celor ce trec ilegal frontiera nu va fi executat (cum nu fusese nici pînă la 10 iunie).

Date extrem de importante cu privire la intervenţiile lui M. în favoarea evreilor aduce Iosif Toma Popescu intr-un articol intitulat „La Roumanie sauvée de l'Holocauste", apărut în «Le monde juif» (15 iunie 1988). El completează alte surse şi explică o seamă de împrejurări insuficient lămurite de documentele scrise păstrate.

La solicitarea conducătorilor comunităţilor evreieşti din România, a unor rabini şi a unor persoane particulare, scrie I. T. Popescu, Maniu a intervenit pe lingă Ion Antonescu, personal sau prin dr. N. Lupu şi Ella Negruzzi, „pentru rezolvarea diverselor probleme ale populaţiei evreieşti din România. Mareşalul Antonescu a rezolvat întotdeauna pozitiv cererile de această natură pe care i le-a adresat preşedintele (in articolul său, I. T. Popescu il numeşte aşa pe Maniu). De exemplu, I.M. a intervenit personal pe lîngă mareşalul Antonescu pentru a opri evacuarea evreilor din anumite localităţi şi a împiedica internarea lor în lagăre de concentrare. Această intervenţie a fost făcută de preşedinte in iunie 1942, la cererea conducătorilor uniunii comunităţilor evreieşti din România.

În acea perioadă, relaţiile dintre cei doi oameni politici erau destul de reci, deoarece, cu un an înainte, cînd armata română ajunsese pe Nistru, preşedintele ceruse mareşalului să nu... întreprindă operaţii pe teritoriul rusesc...

Numai iminenţa unui mare pericol care ameninţa pe evreii din România l-a putut determina pe preşedinte să îl intîlnească pe mareşal. Acesta i-a confirmat lui Maniu că guvernul german cerea concentrarea evreilor în lagăre. Cu prilejul primei sale întîlniri cu Hitler, mareşalul obţinuse consimţămîntul Führerului ca Abwehrul şi Gestapoul să colaboreze cu poliţia română, dar ca cele două organizaţii germane să nu execute arestări pe teritoriul român". Pretextînd atacuri armate îndreptate de evrei împotriva trupelor germane, guvernul german a intervenit pretinzînd ca propriii agenţi să opereze arestări deoarece, afirmau germanii, „poliţia română nu este suficient de activă, iar transporturile lor spre front sînt ameninţate de evrei". După I. T. Popescu, în favoarea cererii lor, germanii au invocat şi răspîndirea unor manifeste antihitleriste la Galaţi, Sibiu, Timişoara etc. „Autorii descoperiţi, români şi evrei, erau arestaţi şi condamnaţi la închisoare de tribunalele militare româneşti. Mareşalul Antonescu a respins cererea guvernului hitlerist, dar a fost silit să promită că va lua măsuri de securitate împotriva evreilor, adică că îi va interna în lagăre.

Preşedintele a rugat insistent pe mareşal să renunţe la acest proiect fiindcă, prin expulzare din localităţile de reşedinţă, li se ia orice posibilitate de a-şi cîştiga pîinea, iar concentrarea în lagăre ar uşura deportarea lor de către nazişti.

În acei ani, în România, circulau zvonuri cu privire la deportarea evreilor din ţările ocupate de germani, dar nu se cunoştea nici numele lagărelor, nici ororile care se întîmplau acolo. Mareşalul Antonescu a promis să dea ordin de încetare a evacuărilor şi şi-a exprimat speranţa că evreii vor fi îndeajuns de pre-

văzători pentru a nu da germanilor pretexte pentru o intervenție directă. În realitate, ca urmare a relatării pe care președintele a făcut-o conducătorilor uniunii comunităților evreiești cu privire la convorbirile lui cu mareșalul, aceștia au stabilit contacte cu guvernul dînd garanții că fiecare comunitate își va supraveghea membrii. În legătură cu aceste contacte, dr. Th. Lavy a scris un articol publicat în Israel în „Viața noastră" din 13 iunie 1980".

În problema refugiaților, I. T. Popescu amintește și el că „legea" cu privire la executarea celor ce treceau ilegal frontiera „nu a fost aplicată, cu toate că sute de evrei fuseseră descoperiți de poliția românească... Tribunalele militare românești ezitau să le aplice sancțiuni penale severe și ceruseră instrucțiuni guvernului de la București". Aici autorul înregistrează, desigur, informații aproximativ exacte, în esență corecte, vehiculate în cercurile „opoziției democratice", ca și atunci cînd presupune că Antonescu ar fi fost înclinat să-i înapoieze pe refugiați în țările de origină (documentele timpului arată că autoritățile române nu au avut în vedere o asemenea măsură). Firește, și nu încape îndoială, că cercurile evreiești mențineau starea de tensiune pe care o puteau întreține în aceste medii românești asemenea informații. De altfel starea de tensiune în care trăiau evreii era cît se poate de justificată. „Populația evreiască, scrie I. T. Popescu, nu a fost internată în lagăre, dar teama de deportare a fost permanentă în tot timpul războiului. Din timp în timp, starea de alarme îi chinuia pe sărmanii oameni care trăiau oricum într-o spaimă permanentă. O informație falsă, un svon necontrolat se răspîndeau cu iuțeala fulgerului și aduceau teroare în fiecare casă de evreu".

Contribuția importantă a lui I. T. Popescu rămîne însă comunicarea faptelor cunoscute de el direct sau din prima sursă. În legătură cu problema refugiaților, „conducătorii evreilor din România, scrie el, au cerut din nou ajutorul lui Maniu. Președintele a cerut doctorului N. Lupu, președintele organizației național-țărăniste din București, să se ducă în numele său la mareșalul Antonescu și să facă demersurile necesare pentru a salva evreii amenințați. De data aceasta, Maniu l-a delegat la mareșal pe doctorul Lupu, și nu s-a dus personal, deoarece acesta (Antonescu) îl prevenise că în cercul său cel mai apropiat se găsesc informatori naziști. Se pare că doctorul Lupu a pledat călduros și l-a convins pe mareșal, deoarece acesta i-a promis că evreii în cauză vor fi ajutați să plece în Turcia, ceea ce de fapt ei au și făcut, după ce își procuraseră documente cu concursul comunităților și al unor personalități românești".

Date extrem de interesante aduce I. T. Popescu și în legătură cu o a doua întîlnire Antonescu—Maniu legată de „contribuția extraordinară de război" care urma să fie impusă evreilor din România și care, după cum știm din multe alte surse, a provocat o puternică reacție negativă în lumea politică românească și o îndreptățită îngrijorare la conducătorii evreimii. A circulat și zvonul că această obligație suplimentară este impusă pentru a furniza pretextul deportării evreilor sub acuzarea de „sabotare a efortului de război".

„Mareșalul Antonescu, relatează I. T. Popescu, a spus președintelui că se preconiza o contribuție specială impusă exclusiv evreilor (multe asemenea „contribuții", sub formă de „împrumuturi", „depuneri benevole" etc. fuseseră impuse românilor, dar individual ; cele mai rele presupuneri puteau să se nască și pe baza faptului că „contribuția" evreilor lua forma unei impuneri colective, n.m.), dat fiind că aceștia nu participau la campania militară. I. M. a făcut observația că neparticiparea la război nu putea fi imputată evreilor, deoarece era consecința limitării statutului lor ca cetățeni români, din cauza politicii de discriminare rasială. Mareșalul i-a răspuns, schițînd un surîs, că mulți români ar fi fericiți să constituie obiectul unei asemenea limitări și să nu ajungă prin stepele calmuce.

Atunci cînd I. M. a făcut observația că s-ar putea presupune că războiul nu ar fi popular, mareșalul a fost de acord că nu este, dar a precizat că a fost silit să-l facă... Guvernul Antonescu a renunțat la proiectul unei contribuții speciale pentru evrei".

Și în acest caz, eroarea de informație a lui I. T. Popescu merită să fie relevată. Neîndoielnic, ea își are originea în epocă și oglindește împrejurări specifice, trecute cel mai adesea cu vederea. „Contribuția" aceasta era de fapt un „împrumut forțat" cum corect o caracterizează S. Shafferman (Dr. W. Wilderman, Tel Aviv, 1986, p. 225) și fusese inițial fixată la 4 miliarde de lei.

Întrucît asemenea „contribuții" și „împrumuturi" forțate erau impuse tuturor cetățenilor români, W. Filderman, credincios poziției sale de a trata cu guvernul în numele unei categorii de cetățeni români discriminată exclusiv din motive rasiale, care rămîne însă solidară cu poporul român și loială față de autoritatea de stat, nu a protestat împotriva „contribuției" ca atare, ci împotriva sumei prea mari. Într-o convorbire cu Dr. Ghingold, președintele Centralei Evreilor, W. Filderman a afirmat că „maximum ce se va putea realiza de la evrei este... 750 milioane". Guvernul nu a renunțat oficial la „contribuția de 4 miliarde", ea figurînd ca atare în acte, deși proiectul inițial fusese practic abandonat, de îndată ce suma încasată pînă la 22 iunie 1944, reprezenta aproximativ 18 la sută din cererea inițială, adică 734 308 lei (Culegerea Ancel, vol X, p. 397).

În legătură cu „contribuția de 4 miliarde" și cu intervenția lui M. în acest caz, trebuie subliniat faptul că „contribuția" fusese inițiată de Centrala Evreilor, adică de un organ guvernamental aflat în situația paradoxală de a nu fi controlat de guvern, infiltrat de agenții lui Richter și servind adesea ca mijloc de presiune nazistă asupra conducerii statului. Este semnifcativ faptul că, într-un interviu dat după război unui ziar din Tel Aviv, Filderman afirma că Antonescu a aprobat impunerea „contribuției" deoarece „avea nevoie de fonduri pentru a duce războiul contra rușilor și trebuia să paralizeze străduințele germanilor de deportare generală și să cîștige timp" (Schafferman, op. cit. p. 225). Merită să urmărim istoria „contribuției" pînă la capăt, deoarece epilogul ei, care implică o nouă intervenție a lui I. M., de care nu amintește I. T. Popescu, este și mai lămuritor.

Față de afirmația lui Filderman că evreii nu pot da o contribuție mai mare de 750 milioane, Ghingold „a cerut să-i trimit un memoriu explicativ, ceea ce am făcut. Dr. Ghingold, relatează Filderman în interviul amintit, a predat memoriul lui Radu Lecca, iar acesta ar fi spus mareșalului că dată fiind declarația mea, numai

o amenințare cu deportarea ar putea să mă silească să caut a încasa mai mult" (Schafferman, op. cit. p. 225).

Însușindu-și pînă la urmă, așa cum am văzut, punctul de vedere apărat de Filderman, Antonescu a aprobat totuși deportarea lui în Transnistria, act care pare de neînțeles dacă nu am ști că oficinele naziste cereau, de multă vreme, cu insistență crescîndă, arestarea conducătorului evreimii române. „Ceea ce Richter a fost împiedicat să comită cu mijloacele specifice ale Gestapoului, devenea posibil în această împrejurare, scrie Schafferman. Se pare însă că Antonescu a luat anumite măsuri discrete să împiedice orice atingere a persoanei prizonierului său" (op. cit. pp. 225—226).

Printre personalitățile politice care au intervenit prompt cerînd eliberarea lui Filderman, reîntors după două luni la București, se numără și Iuliu Maniu.

Pînă aici, datele comunicate de I.T. Popescu, deși aduc precizări și completări cel mai adesea inedite, se referă la împrejurări, mai mult sau mai puțin cunoscute. Cu privire la deportarea evreilor din Bucovina, de pildă, cunoaștem o notă a Secretariatului general al Consiliului de miniștri, întocmită la ordinul lui I. Antonescu la 24 ianuarie 1944, din care reiese că I.M. a fost unul din cei mai activi adversari ai acestei măsuri. Alături de Filderman și Al. Safran, el a intervenit pe lîngă Antonescu, ca urmare a unor întîlniri avute cu „emisari ai unor cercuri evreiești". În notă se afirmă că, în afara intervențiilor personale, I.M. trebuie privit și ca inițiator al intervențiilor lui N. Lupu și Gh. Brătianu și, evident, ale partizanilor săi, cunoscuți ca atare, Ghiță Pop și Ion Mihalache. Nota confirmă fără echivoc faptul că „intervenirile făcute de domnii Filderman, Lupu, Maniu etc... au dus la oprirea evacuării lor (a evreilor din Bucovina) totale". Sînt interesante și alte observații din notă care concordă cu afirmațiile lui I. T. Popescu cu privire la înțelegerea întîmpinată de Maniu pe lîngă Antonescu și cu privire la presiunile germane. La 17 septembrie, M. „a declarat unui emisar al unor cercuri evreiești... care se prezentase spre a-i cere lămuriri cu privire la ultimul demers al acestuia în chestiunea deportărilor, că respectarea ordinului de a se executa deportări îl surprinde deoarece a primit asigurarea «dintr-un loc competent». ...Dacă totuși este adevărat, este o dovadă că măsurile luate sînt inițiate de foruri externe". După Ghiță Pop, convingerea lui M. este că „sugestiuni externe caută să creeze Țării noastre o situație dificilă... Nu este exclus ca legionarii fugiți să aibă un rol în această chestiune, făcînd sugestii lumii străine". La 14 septembrie 1942, Mihalache dezaprobă măsurile de deportare, luate împotriva evreilor, pe considerentul că, după informațiile sale, aceste măsuri au fost luate la sugestia unor cercuri externe fiind „străine de tradițiile de omenie ale poporului nostru". (Culegerea Ancel, vol. X pp. 352 și urm.). Documentul peste parțial reprodus și de Al. Safran (Resisting the strom, Tel Aviv, 1988, pp. 339—342).

Surprinzătoare poate să pară însemnarea marginală a lui Antonescu care consideră că nota nu este completă, deoarece a primit „și alte intervenții prin scrisori și convorbiri". În realitate, avem aici dovada faptului că, dat fiind subiectul unor asemenea intervenții, și, desigur, în multe cazuri, chiar persoana care intervenea,

Vasile Moldovan, unul din oamenii care a condus mulți evrei în România ● Tatăl lui Vasile Moldovan, fotografiat în curtea casei sale așezată în apropierea graniței vremelnice româno-maghiare. Pe aici au trecut mulți evrei care și-au găsit salvarea în România.

nici măcar cabinetul lui Antonescu nu a putut ține o evidență exactă a lor. Motivele se pot presupune ușor, și în ciuda rețelei de informatori a lui Richter, în documentele germane contactele personale ale lui Antonescu cu Filderman sau, în problemele legate de regimul evreilor, cu Maniu, se întemeiază mai degrabă pe interpretări și supoziții.

Din elementele inedite pe care le aduce articolul lui I. T. Popescu, cel mai important il constituie intervenția lui Maniu din vara anului 1944 împotriva intenției germanilor de a-i deporta pe evrei în lagărele din Polonia. Autorul afirmă a fi fost direct implicat în problemă.

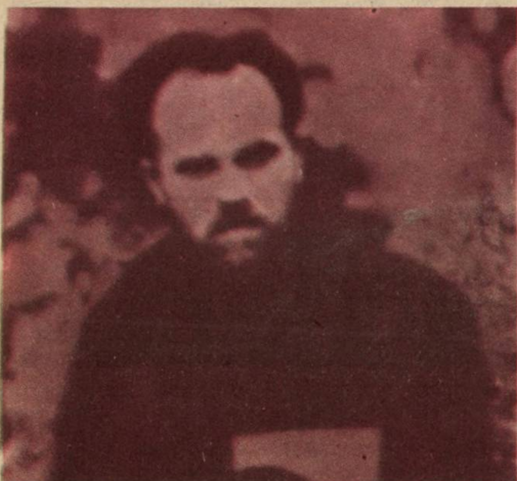
„Cea mai importantă, scrie I. T. Popescu, intervenție a lui Maniu a fost cea întreprinsă pentru a împiedica deportarea evreilor din România în Polonia. Cu toate că România fusese ocupată de naziști, nimeni n-a fost deportat din teritoriul controlat de guvernul din București în lagărele hitleriste de exterminare.

Cunosc faptul acesta personal, deoarece am avut un rol modest în această acțiune de salvare, care îmi îngăduie să fac o relatare mai detailată cu privire la împrejurările în care a avut loc".

În vara anului 1944, autorul a fost informat de prof. Alexianu, guvernatorul Transnistriei, că în Capitală se găsește „un trimis al guvernului german, cu numele de Richter, ...venit să organizeze împreună cu administrația românească deportarea evreilor în lagărele de concentrare din Polonia... Odată informația con-

firmată de către persoane din anturajul fostului prim-minstru Gigurtu. Maniu m-a întrebat dacă nu vreau să duc mareşalului o scrisoare din partea sa. Bineînţeles, am fost de acord şi audienţa la mareşal a fost obţinută prin profesorul Alexianu, care m-a dus acolo cu maşina sa... În scrisoarea către mareşal, Maniu îl ruga să nu îngăduie deportarea cerută de germani iar, în răspunsul său, mareşalul Antonescu îl asigura pe preşedinte că, atîta vreme cît el va fi la conducere, nimeni nu va fi deportat în lagărele de concentrare naziste".

I. T. Popescu afirmă că, mai tîrziu, „un om bine cunoscut în România interbelică" drept filogerman i-a relatat că „în primăvara anului 1944 a fost convocat la o reuniune la care se găseau filogermani notorii şi un emisar al guvernului nazist cu numele de Richter. Obiectivul întrevederii era formarea unui guvern care să-l înlocuiască pe cel al lui Antonescu". Proiectul a ajuns, prin cineva din cei prezenţi, la urechile acestuia. „Era vorba fără îndoială, crede I. T. Popescu, de un şantaj din partea

Protopopul Florea Mureşan

naziştilor, drept urmare a respingerii propunerii lor de deportare".

Lucrurile nu stau aşa şi chiar în relatarea lui I. T. Popescu există o vădită eroare cronologică : o acţiune din primăvara lui 1944 nu poate constitui un răspuns la una întreprinsă ulterior, în vara aceluiaşi an. Dar informaţiile sale, bine plasate în timp, ar putea fi exacte şi s-ar putea dovedi hotărîtoare în luminarea unor elemente obscure, sau mai puţin luate în considerare pînă astăzi de către istorici, privind acţiunea oficinelor naziste din România.

Într-adevăr, după o „intensificare a fricţiunilor între Bucureşti şi Berlin", înregistrată spre sfîrşitul anului 1943, generată mai ales de evoluţia raporturilor economice dintre cele două ţări, dar şi de căutările conducătorilor statului român de a găsi o soluţie de ieşire din situaţia gravă în care ajunsese ţara ca urmare a alianţei militare cu Germania, în primăvara anului 1944, sub presiunea evenimentelor de pe front, Hitler părea hotărît să forţeze lucrurile.

Fără îndoială că invitarea lui Antonescu la Klessheim la 20 martie 1944, a doua zi după intrarea trupelor germane în Ungaria, constituia în sine o ameninţare. Teama că întîlnirea avea să fie preludiul ocupării ţării a fost formulată direct de Mihai Antonescu care a comunicat-o, prin Cretzianu, aliaţilor, la 21 martie dimineaţa. Caracterul deosebit al informaţiei, ca şi urgenţa impusă de evenimente, a provocat o reacţie neobişnuită din partea aliaţilor occidentali. Generalul H. M. Wilson, comandantul suprem al trupelor aliate din Mediterana, nemaiconsultîndu-se cu sovieticii, i-a scris direct mareşalului Antonescu (Scrisoarea a ajuns la Bucureşti după plecarea acestuia spre Germania). Convocarea lui Antonescu l-a alarmat şi pe Maniu, care, la 22 aprilie, a luat şi el legătura cu anglo-americanii, prin Ştirbey, avertizîndu-i că există pericolul ocupării ţării de către hitlerişti. Lordul Moyne (care avea să fie asasinat la Cairo, în acelaşi an 1944, de către un comando evreiesc al organizaţiei Lehi) a refuzat să primească mesajul lui Maniu, deoarece era adresat numai englezilor şi americanilor precizînd că „tratativele vor fi reluate după primirea unui mesaj adresat în comun reprezentanţilor Angliei, Uniunii Sovietice şi Statelor Unite" (V. A. Simion, Preliminarii). Este limpede că aliaţii nu studiaseră o soluţie reală de răspuns la o lovitură germană de acest fel.

La Klessheim, la masa intimă din seara zilei de 23 martie, Hitler şi Antonescu au avut o întîlnire „între patru ochi". Hitler a prezentat situaţia Ungariei, subliniind că „atunci cînd e necesar, nu se va da înapoi să ia măsuri foarte dure. El poate să-l asigure pe Antonescu că orice primejdie pentru ducerea împreună a războiului va fi înlăturată fără menajamente". Deşi din documentele întîlnirii nu rezultă dacă Antonescu a comunicat şi lui Hitler problemele ce urmau a fi discutate, acesta a cerut o întrevedere şi cu Reichsführerul S.S. H. Himmler pe care l-a întîlnit la 24 martie.

În „scurta convorbire" care a avut loc, mareşalul Antonescu s-a plîns „de activitatea unor foruri ale S.D. care nu e prielnică ordinei în ţară". Himmler s-a arătat surprins, afirmînd că, după rebeliunea legionară din ianuarie 1941, în România nu mai există foruri S.D., pe lîngă Legaţia germană lucrînd doar un ataşat de poliţie cu doi-trei colaboratori. „Poate este vorba de eşaloane ale contraspionajului (Abwehr)", a spus Himmler. Antonescu a afirmat răspicat că nu este vorba de Abwehr, ci de „persoane care au venit din Germania şi au contigente cu S.S. Astfel a făcut senzaţie faptul că în zilele critice trecute, amintitele persoane au pus să li se trimită uniforme din Germania. Întregul Bucureşti a crezut că România este ameninţată de o soartă similară cu cea a Ungariei". Neliniştea în rîndul populaţiei a fost considerabil sporită şi datorită faptului că „aceleaşi persoane au distribuit arme germanilor refugiaţi din Transnistria", aflaţi pe teritoriul României, (V. A. Simion, Preliminarii... p. 378—379).

Nu putem face o legătură directă între acţiunile S.D. la care se referea Antonescu şi corespondenţa, cunoscută astăzi, dintre Gh. Tătărescu, Mircea Cancicov şi Iuliu Maniu (25 martie — 10 aprilie 1943) cu privire la constituirea unui comitet naţional care să pregătească ieşirea din război a României şi, evident, răsturnarea lui Antonescu. Dar activizarea elementelor legionare, din ţară şi străinătate, urmează în tot cursul anului 1943 o curbă ascendentă, culminînd cu „evadarea din lagăr" a lui Horia Sima, patronată neîndoielnic de S.S.

Apariția lui Gigurtu în discuțiile din primăvara lui 1944 ar putea fi de o aceeași inspirație, încercînd să promoveze o formulă „realistă" cît de cît „acceptabilă" atît pentru germani cît și pentru cercurile politice de opoziție. Dată fiind labilitatea politicienilor împinși în față, o asemenea formulă putea deschide, de fapt, calc unei soluții curat legionare, după scenariul aplicat în Ungaria.

Din punctul de vedere al problemei pe care o urmărim, un element important îl constituie încercarea de înarmare a „germanilor refugiați din Transnistria", despre care Antonescu vorbește, desigur, în cunoștință de cauză. Este vorba nu de trupe germane, ci de peste 130 000 de civili germani, cei mai mulți fiind refugiații din vechile colonii germane din teritoriile sudice ale U.R.S.S., instalate acolo încă din secolul al XVIII-lea, pînă pe Volga și în Caucaz. Printre ei erau însă și „localnici" germani originari din Basarabia. În vara anului 1940, la rugămintea personală a lui Hitler, Stalin fusese de acord ca germanii din teritoriul devenit sovietic în urma ultimatumului adresat României să poată părăsi în mod organizat U.R.S.S. În toamna aceluiași an (din octombrie), a început exodul lor spre regiunea Varta, din „Guvernămîntul General", pe teritoriul polonez ce revenise în 1939 Germaniei naziste, unde au fost „recolonizați". Deși reprezentau grupul de „Volksdeutsche" poate cel mai puțin atins de morbul nazist, în 1941, din rîndurile lor s-au recrutat parte din membri și mai toți auxiliari Einsatzkommando-ului Ohlendorf care au asigurat jandarmeria de campanie și au executat „operațiile de curățire" din spatele trupelor germane și române, în Basarabia și în sudul Ucrainei. Date fiind precedentele, înarmarea „refugiaților din Transnistria" ar fi creat, într-adevăr, în condițiile date, un mare pericol. Informația pe care o furnizează I. T. Popescu este, prin urmare, verosimilă, cu atît mai mult cu cît sursa este Alexianu cunoscut ca avînd strînse legături cu agenții naziști. Nu este exclus ca de la „emisarul" Richter sau din cercul agenților săi să fi scăpat o informație privind dublarea posibilei ocupări militare a României de o operație de „curățire" similară cu cea întreprinsă în Ungaria, pe care Alexianu a aflat-o și, încercînd o apropiere de cercurile „opoziției", a transmis-o lui Maniu. Un plan de ocupare militară a României a existat, fără îndoială, și probabil că și unul privind aplicarea „soluției finale" în cazul traducerii lui în realitate.

Maniu era, în orice caz, serios preocupat de această problemă și știm că în primăvara și vara anului 1944 a purtat repetate discuții cu Filderman privind „securitatea populației evreiești în cazul unei rupturi cu Germania" (Schafferman, op. cit. p. 230).

18 Încă o dovadă a posibilităților de acțiune pe care le avea „rețeaua românească" și a contactelor foarte bune din zona de graniță.

19 Legăturile cu Budapesta, „însă nu cu cercuri evreiești", însemnau legăturile cu Legația română care se făceau prin ...urgu și episcopia greco-catolică de la Cluj.

Mai 1988. La mormîntul lui Emil Hațieganu, la Cluj. R. Șorban, A. Riza, Dr. M. Carmilly-Weinberger și M. Vaida

20 Hirsch Dezsö, avocat, dintr-o familie foarte înstărită de evrei din Iclod. După Dictatul de la Viena, optează pentru cetățenia maghiară și mai stă o vreme în România, păstrîndu-și funcția de jurisconsult al Legației ungare din București. Pleacă la Budapesta, probabil odată cu Bardosi, ministrul Ungariei la București, la rechemarea acestuia. În 1944, voia să se salveze trecînd în România, problemă mai complicată, deoarece era un om „prea vizibil". Informațiile de mai sus sînt furnizate de Raoul Șorban (casetă RS-IX).

21 Este vorba, prin urmare, de două „organizații" sioniste : cea a lui Ari Hirsch, și cea „conectată" la linia Cluj—Turda a „organizației" lui Marton. Această organizație apartinea unui alt palier. Raoul Șorban încerca să ajute „organizația" lui Arie Hirsch, dar acționa și pe nivelul „organizației" lui Marton, asigurînd legăturile acesteia cu „rețeaua românească" din regiunea Clujului.

22 Comunicările pentru Raoul Șorban se adresau de obicei la colonelul Victor Cupșa care îl adăpostea și care îi cunoștea activitatea. Cererea de a-i fi trimise la Arie Hirsch este legată de faptul că nu se mai simțea în siguranță la Turda. „Atunci plecam la Baia de Arieș, plecam spre Iara, unde aveam niște cunoștințe ; prin Iara se trecea granița" (casetă RS—IX).

23 Krenner Miklós, publicist maghiar de orientare democratică. „Fapt este, spune Raoul Șorban, că după 1940 el nu a colaborat (cu regimul horthyst), nu a prea scris. Dar în '40, el putea să fie un domn de 70—72 ani, cred. La cererea lui Marton, l-am detectat la Cluj, am intrat în legătură cu el... Cred că tot prin episcopia greco-catolică... Pentru că acum Giurgiu nu mai era ; Bubi Socol nu mai era ; Tudor Bugnariu era limitat la cîteva probleme... Cred că tot prin Episcopie, prin Hossu și prin Pura... Marton a aflat că vrea să treacă și m-a rugat pe mine să-l ajut. Eu l-am detectat, am aranjat cu Releanu și a fost adus. În două reprize, pentru că amîndoi (el și fiica sa) nu puteau intra în portbagaj... Cred că era un om la 1,85—88, era mai înalt decît mine... Eva Krenner, la fel". (Casetă RS—IX).

Preotul Titus Moga

Krenner nu era evreu, ci șvab maghiarizat. Cazul Krenner i se pare interesant lui Raoul Șorban și pentru că infirmă calomniile unor „democrați" unguri „care spuneau atunci că românii îi ajută pe evrei pentru că se gîndesc ce-o să fie după război ; să-și asigure «protecția» evreilor. Nici unul din cei ce au participat la această acțiune, nici unul, nu a prezentat nota, factura : eu i-am ajutat pe evrei, acum aveți în vedere... Ați auzit, pînă în '86 de această chestiune ? A vorbit Filotti ? A vorbit Hațieganu ?... Și Krenner nu a fost unicul ungur trecut... Se vede că a fost o problemă umanitară". (Caseta RS—IX).

Iată ce spune în această problemă și I. T. Popescu : „După cîte știu, nimeni n-a evocat ajutorul dat evreilor în timpul războiului și eu îmi explic această tăcere prin faptul că (cei ce au înfăptuit-o) considerau acțiunea lor ca reprezentînd îndeplinirea unei datorii omenești. Este de datoria morală a conducătorilor evrei români, ca și a tuturor persoanelor care au beneficiat de aceste acțiuni, să facă cunoscute publicului larg numele binefăcătorilor și ajutorul acordat de ei. Este posibil ca și I. Maniu să fi întreprins și alte acțiuni în favoarea evreilor pe care nu le cunosc. N-am fost decît un colaborator al președintelui, ...dar Maniu a avut mulți alți colaboratori... Maniu nu avea obiceiul să vorbească de activitatea sa de ajutorare și n-aș fi aflat de cele două întrevederi pe care le-a avut cu mareșalul Antonescu dacă n-ar fi avut loc procesul guvernului Antonescu din mai 1946".

I. T. Popescu nu este însă bine informat cu privire la ceea ce au întreprins evreii pentru a face cunoscut ajutorul primit în perioada Holocaustului din partea românilor. Într-adevăr, conducătorii evreimii române, W. Filderman, Al. Safran, A. L. Zissu au vorbit despre atitudinea unor personalități românești cu care au colaborat în opera de salvare a evreilor. De asemenea, dr. Carmilly-Weinberger, cu mult înainte de recenta sa vizită în România. Printre publiciștii care au vorbit călduros despre românii care i-au ajutat pe evrei aș pomeni pe Olga Lengyel, pe Katona Bela, Zoltán Singer, Zsolt Béla etc. Presa de limbă română din Israel a publicat sute de mărturii individuale, ale unor oameni care trăiesc datorită omeniei unor români. Lucrările unor istorici ca Th. Lavi, R. Braham sau Bela Vago evidențiază, și ele, aportul românesc la opera de salvare a evreilor. Și enumerarea este foarte incompletă. Ceea ce lipsește, asa cum bine sublinia Dr. Carmilly-Weinberger, este o lucrare care să lumineze sensul acestor fapte și atitudini și care să lămurească cauzele care au făcut ca din aceste sute și mii de „întîmplări" să rezulte „unicitatea", „cazul", „excepția" pe care a reprezentat-o România în anii Holocaustului în Europa. Numai o asemenea lucrare ar izbuti să risipească neclaritățile, perdeaua de ceață artificială întreținută încă de o mulțime de interese conjuncturale, de calcule meschine și de o continuă manipulare a datelor istorice în afara istoriei.

24 R. Șorban corectează aici comunicarea făcută în scrisoarea din 30 iulie. Într-adevăr, Gh. Giurgiu fusese arestat nu din cauza legăturilor cu R. Șorban și A. Socol, ci deoarece refuzase să accepte cererea ultimativă de a da o orientare prohitleristă ziarului „Tribuna Ardealului". După opinia consulului român de la Cluj, Bilciurescu, aceasta ar fi fost singura cale pentru a asigura apariția ziarului, în condițiile în care cenzura maghiară profită de orice prilej pentru a șicana publicația românească. „El a avut o înțelegere cu Hațieganu... își reamintește R. Sorban, că ziarul este al lui și al lui Hațieganu... Deci, pleacă de la ziar, dar pleacă în așa fel încît acest om, și comod..., și foarte precaut, spune foarte răspicat că pleacă pentru că nu poate fi de acord cu o orientare prohitleristă a ziarului" (Casetă RS—IX). În ceea ce privește implicarea directă a consulului (Bilciurescu), care ar fi „divulgat o convorbire personală dintre el și Giurgiu", ea poate fi discutată. Într-adevăr, într-un document citat în mai multe lucrări și reprodus în facsimil în cartea lui Zoltan Singer, Volt egyszer egy Des... (Tel Aviv, f.a., vol. II, p. 440) Wislicey îi comunică lui Wessenmayer că din cercurile apropiate de consulul român a aflat că în Ro[illegible] fugiți din Ungaria sînt tratați [illegible] litici și li se îngăduie plecare[illegible] etc. Și informația privindu-l [illegible] putut, prin urmare, proveni n[illegible] din „cercuri apropiate" aces[illegible]

25 „Intuiesc cam ce vreau să spun, comentează azi Raoul Sorban. Era un mod de a mă exprima, pe care l-am uitat... În orice caz, între Hațieganu și mine era o diferență : eu eram cam impetuos, eram angajat total ; Hațieganu era un om mai in vîrstă, cu precauții in el, și probabil de aici s-a iscat o discuție... Azi înclin să cred că el avea dreptate... Maniu urma să arbitreze poziția lui Hațieganu" (Caseta RS—IX).

26 După cum se vede și de aici, A. Socol, T. Bugnariu și Gh. Giurgiu transmiteau lui R. Șorban comunicări privind evoluția situației de la Cluj.

Activitatea „rețelelor românești" nu poate fi explicată decît pornind de la generalizarea opoziției față de hitlerism, devenită in vara anului 1940, odată cu seria cedărilor teritoriale impuse României, indisolubil legate de „alianța" cu Germania nazistă devenită arbitrul situației în Europa de sud-est, un adevărat consens național.

Încă în perioada anterioară, pe măsură ce se preciza amenințarea directă pe care o reprezenta nazismul pentru integritatea și suveranitatea țării, în viața politică a României sporea audiența avertismentelor pornite de la „stînga" și în primul rînd de la comuniști, care demascaseră fascismul încă de la primele lui manifestări și care se dovedeau adversarii cei

19

... lui. Odată cu definirea politicii ...r" s-au creat premizele prac... ...iuni eficiente și semnificative ...va fascismului intern și ex... ... știut să folosească reacția ...hotărîtă a unora din factorii

Redacția ziarului „Tribuna Ardealului" în 1944, focar de rezistență împotriva ocupantului. Acțiunea de salvare a evreilor transilvăneni ar fi greu de imaginat fără participarea acestor oameni. De la stinga la dreapta : Mihai Pop, redactor la pagina culturală ; Gh. V. Giurgiu, redactor-șef ; Alexandru Anca, redactor la pagina culturală și reporter ; Ion Pintea, redactor pentru problemele militare și ale războiului ; Raoul Șorban, secretar de redacție ; Valentin Raus, redactor la pagina culturală ; Emil Cornea, pictor, editor responsabil la ERAN ; Pr. Leon Manu, colaborator la pagina bisericii ; Francisc Păcurariu, redactor la pagina culturală ; Iacob Tis, redactor ; Pr. Augustin Faur, colaborator la pagina bisericii.

politici de influență este unul din meritele istorice ale comuniștilor români, a căror autoritate morală s-a impus din ce in ce mai mult.

Partidul Comunist Român și-a asumat astfel rolul de avangardă în lupta antifascistă, cîștigînd poziții solide nu numai în rîndurile muncitorimii, ci și în rîndurile țărănimii, intelectualității etc.

Datorită acestor factori, deși acționînd în adîncă ilegalitate, comuniștii au devenit cel mai puternic liant al frontului antifascist și principalul factor de organizare a tuturor forțelor sănătoase ale țării, care se opuneau hitlerismului.

Manifestația de la 1 Mai 1939, prima manifestație antifascistă de o asemenea amploare organizată după ocuparea de către Hitler a Austriei și Cehoslovaciei, este cea mai elocventă ilustrare a acestui lucru. Inițiind cele mai diferite forme de acțiune, folosind orice împrejurare, comuniștii au izbutit să dea rezistenței

antifasciste la scară națională o coerență, o forță și o extindere fără precedent.

Foarte semnificativă, din acest punct de vedere, este implicarea directă în acțiuni inițiate și conduse de P.C.R. a unor personalități marcante din viața culturală și științifică a țării și a unor fruntași ai partidelor burghezo-democratice. În amintirile sale, I. Voicu semnalează faptul că într-o serie de asemenea acțiuni a fost antrenat și N. Iorga, știind că este vorba de o „activitate comunistă".

Un capitol aparte îl reprezintă prezența deosebit de eficientă a comuniștilor în redacțiile presei de mare tiraj. Cu consimțămîntul sau fără consimțămîntul factorilor responsabili, în redacția unor ziare au activat comuniști sau ziariști puternic influențați sau legați strîns de comuniști. Una din cele mai puternice tribune antifasciste a fost astfel săptămînalul „Cuvîntul liber", editat de trustul «Adevărul» și condus de Tudor Theodorescu-Braniște, în care au au putut să-și spună cuvîntul activiști de partid ca Lucrețiu Pătrășcanu sau Gh. Rădulescu. Alături de ei, ziariști și scriitori, activiști socialiști dar și oameni politici aparținînd stîngii național-țărăniste au apărat puncte de vedere sprijinite sau apropiate de cele ale comuniștilor.

Demascarea fascismului ca principala amenințare la adresa intereselor naționale a căpătat astfel o foarte largă audiență de public.

În acest cadru, comuniștii au fost printre cei dintîi care au atras atenția asupra diversiunii rasiste, condamnînd ferm antisemitismul doctrinar și formele violente pe care le luase în Germania nazistă. În publicațiile la care aveau acces, în presa legală și ilegală, Partidul Comunist Român a condamnat consecvent și hotărît încercările naziste de a exploata, prin agentura legionară, antisemitismul, subliniind caracterul nociv al acestuia și consecințele nefaste ale alinierii la o doctrină a urii de caracter demagogic, menită să abată lupta maselor populare de pe făgașul ei firesc.

După instaurarea primului guvern Antonescu, în presa ilegală, prin manifeste și în documentele de partid, Partidul Comunist Român a continuat cu și mai mare vigoare să demaște caracterul pernicios al nazismului. În condițiile în care avertismentele sale erau, din nefericire, confirmate de evoluția evenimentelor, forța de influență s-a extins, îngăduindu-i să preia conducerea pregătirii insurecției naționale.

Atît prezența directă a unor comuniști în activitatea „rețelelor românești", cît și faptul că ele au mobilizat în primul rînd oameni implicați în lupta antifascistă, ale căror convingeri se formează în atmosfera anilor interbelici, sub influența „stîngii" românești, ilustrează implicațiile ample și conexiunile complexe pe care le-a determinat acțiunea P.C.R. în anii cînd România se afla sub influența Germaniei naziste.

27 V. nota. 16

28 V. nota. 15

29 Cînd R. Șorban a trecut în România, a încercat să contacteze cunoscuți evrei avînd rude în teritoriul ocupat „pentru a-i folosi sau pentru a-i antrena în rezolvarea unor probleme legate de acțiunile de salvare". Kaplan Ilus era rudă prin alianță cu familia Semlyen. Ea a făcut legătura între R. Șorban și I. Maniu, prin intermediul lui Aurel Buteanu, în cazurile cînd, din motive de securitate, nu se puteau utiliza alte legături sau legătura directă. Kaplan Ilus este cea care a predat, prin Aurel Buteanu, un memoriu întocmit, la cererea lui Maniu, de Dr. Carmilly-Weinberger și Dr. Marton Ernö. Acest memoriu a fost tradus în română și completat de Raoul Șorban. Traducerea franceză a fost făcută de Raoul Șorban și Edi Pamfil și revăzută de Letiția Papu. Letiția Papu a luat parte activ la acțiunea de salvare, pe linia Turda—București. „Era foarte bravă" își amintește Raoul Șorban. Memoriul a fost dactilografiat de Coca Gross, care lucra ca dactilografă, „negru" (fiind evreică), la redacția „Ardealul". Acest memoriu a fost trimis în Occident, probabil în Elveția, după ce a ajuns la Maniu prin Kaplan Ilus, care a rămas mai departe o legătură spre acesta, așa cum se vede și din această scrisoare (Casetă RS—IX).

30 Raoul Șorban nu poate preciza conținutul scrisorii, dat fiind că i-a transmis lui Maniu mai multe scrisori. „Nu era o scrisoare venită de la mine ; era o scrisoare în care eu puteam să rezum niște lucruri care trebuiau comunicate lui Maniu, venite din Ardealul de Nord. Sau era o scrisoare venită de la Banffy... Și eu eram poștașul" (Casetă RS—IX).

31 „A treia scrisoare, comentează Raoul Şorban, este un epilog. Este scrisă după eliberare, la trei săptămîni... Dau ştiri despre ce s-a întîmplat la Turda care nu trebuiesc comentate“ (Caseta RS—IX).

32 Actele drei Krenner, care era de mult la Bucureşti, erau actele „legale“ întocmite la Turda de reţeaua românească.

33 În legătură cu „cazul Hatszegi“, Raoul Şorban îşi aminteşte de el ca de o poveste urîtă, explicabilă prin psihologia ciudată a unor oameni. S-a întîmplat ca unii, „în momentul în care se simţeau salvaţi la viaţă, să revină la tot tabloul lor. Voiau hîrtii mai scumpe de călătorie ca să fie mai bune. Nu voiau să meargă cu încă 20 de oameni, voiau să meargă singuri. Istorii de astea“ (casetă RS—IX).

Iată ce povesteşte Hirsch Arie despre acest incident : „În jurul lui 15 august, mă găseam în munţii Apuseni... Un membru al organizaţiei vine şi mă caută în munţi :

— Numele de Hatszegi îţi spune ceva ?

— Da, îmi spune.

— Fratele lui a venit şi a depus o plîngere împotriva ta la poliţie... Eşti invitat la poliţie să depui o mărturie, să fii anchetat...

Mă întorc la Turda şi, pe stradă, mergînd la poliţie, îl întîlnesc pe Raoul Şorban... cu fratele lui Hatszegi.

...Între ei decurge o discuţie foarte, foarte violentă. Numele lui era Zukerman. Raoul Şorban... îi spune :

— Domnule, eşti dispus să anulezi plîngerea sau nu ? Nu ţi-e ruşine ? Omul acesta a salvat viaţa fratelui dumitale şi a familiei lui şi dumneata îl predai poliţiei ?

— Ei şi ce dacă i-a salvat ? Asta-i datoria lui !...

Mergem la poliţie... Vă puteţi închipui... un comisar dintr-un orăşel de provincie cînd aude deodată că un ataşat de presă de la Ministerul Afacerilor Externe i se adresează :

— Vă rog ! Dar ocupaţi loc ! Explicaţi-ne ce legătură este între dumneavoastră şi această chestiune.

— Domnule comisar, Hirsch mi-a predat mie bagajele fratelui său şi eu, personal, le-am predat lui Hatszegi...

Toată lumea a rămas uluită. Zice :

— Dar ce ? Fratele meu e nebun ?

— Domnule, dacă fratele dumitale îţi scrie din Palestina, după ce a ajuns acolo, să-l denunţi pe ăsta, atunci e nebun şi dacă dumneata o faci, atunci dumneata eşti nebun...

— Un evreu m-a păcălit (spune Raoul Şorban). Nu l-am predat poliţiei..., m-am dus eu cu el la Rabin. Dacă, dumneata, evreu, predai un evreu în regim antonescian, să-ţi fie ruşine !

Şi atunci comisarul spune :

— Liniştiţi-vă, domnule ataşat, domnule doctor. Mă scoate din sărite cu tîmpeniile lui.

Zice comisarul :

— Bine, eu am acum obligaţia să întreb : cum a ajuns fratele lui Zukerman... (la Turda, n.m.) şi cum a aranjat plecarea lui mai departe.

— Domnule comisar, vă dau un sfat oficial, îi spune Şorban. Nu întrebaţi. Întrebaţi-l (mai bine) pe tipul ăsta ce facem acum ?

Comisarul îi spune :

— Aveţi cîteva posibilităţi : să lăsaţi ca acţiu-

O imagine a vandalismului ocupantului horthyst care nu a dărîmat numai biserici româneşti, ci a distrus şi devastat cimitire.

nea să decurgă ; să cereţi suspendarea acţiunii, anularea ei.

El mi se adresează mie şi mă întreabă ce vreau să aleagă. I-am spus : „alege ce vrei, nu mă întreba". (Eldar, II, III, pp. 5—7, dactilogramă).

34 **Iată cum comentează, azi, Raoul Şorban acest fragment : „Acuma, despre situaţia mea materială... Eu eram un om bogat. Cînd am trecut în România, altă ocupaţie nu aveam decît să-i ajut pe evrei. M-am întreţinut cu banii mei. Pînă era posibilă comunicarea între... România şi Ungaria, eu primeam de la ai mei bani. Şi primeam lei. Pentru că ţăranii de aici mergeau acasă, clandestin, la Stoiana (unde locuia mama lui Raoul Şorban), cu lei, şi mama avea relaţii cu ei.**

...N-aveam probleme. Problemele au apărut în momentul în care a început atacul Ungariei... Relaţia s-a rupt. La Bucureşti Marton şi, la Turda, Hirsch mi-au oferit bani, ceea ce era poate normal, pentru că eu altă treabă decît să-i ajut pe ei nu aveam... Nu numai atît, dar eu plăteam şi curierii... Nimeni nu mi-a dat mie bani, afară de Maniu. În orice caz, Maniu m-a avertizat... să nu primesc nimic, să nu primesc bijuterii în păstrare de la evrei, să nu primesc bani... Şi nu am primit. Niciodată nu am primit bani de la ei (de la Marton Ernö sau Hirsch Arie, n.m.)" (Casetă RS-1X) Raoul Şorban îşi aminteşte că a rugat pe Hirsch Arie să-i vîndă aurul despre care e vorba în scrisoare şi că a luat un avans în contul lui de la un ceasornicar, Frucht, tatăl unui prieten. „Prin urmare e clar, continuă Raoul Şorban... nu am luat bani de la organizaţie, cu toate că Arie mi-a oferit. Mi-a oferit şi Zissu... În biroul lui, mi-a făcut o teorie de o jumătate de oră că sînt obligat să primesc pentru că interesul mare al lor e ca eu să nu am probleme" (caseta RS-1X).

Suma cerută în scrisoare de către Raoul Şorban nu i-a parvenit niciodată.

35 **După 23 august, Şorban putea aminti adresa dr. Coriolan Tătaru (v. nota 12). Se confirmă pe această cale şi participarea acestuia la activitatea reţelei româneşti de la Cluj.**

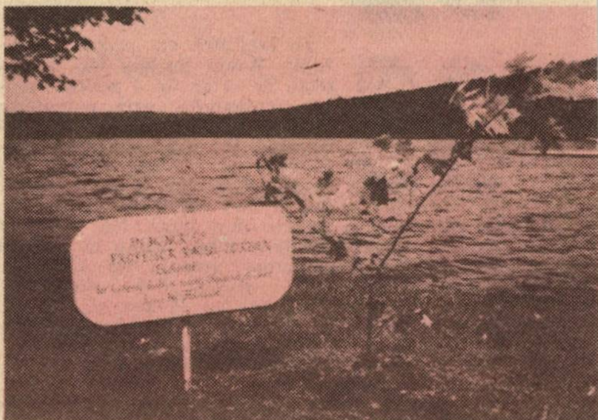
36 **Informaţia primită de Raoul Şorban era greşită : fratele său nu fusese deportat în Germania, A. Socol şi Gh. Giurgiu fuseseră într-adevăr arestaţi şi nu se ştia unde se află.**

Imaginile inedite din aceste pagini ne-au fost puse la dispoziţie de Raoul Şorban, Alexandru Anca. Pr. M. Ungureanu, Mioara Anca (fiica colonelului Gh. Gurgu) şi de Doamna Milton Lehrer.

NOTĂ

În ultimul moment, şi atunci cînd în materialul gata cules şi pregătit pentru tipar nu se mai putea practic interveni, o mărturie hotărîtoare ne semnalează că forma corectă a numelui „şoferului Releanu" este Răileanu, iar numele exact Chirilă Răileanu. Se pare că acest om curajos şi onest, care a salvat zeci, poate sute de vieţi este originar din Bucureşti. Adresăm un apel călduros tuturor celor ce l-au cunoscut şi care sînt în posesia unor informaţii privind soarta lui sau a urmaşilor săi să ni le comunice.

A. R.

Pomul sădit de Raoul Şorban pe „Aleea drepţilor" de la Ierusalim.

Sculptură de
Gabriela Manole Adoc

Eminescu

Atita să nu uitați
că el a fost om viu
viu
pipăibil cu mina

Atita să nu uitați
că el a băut cu gura lui;
că avea piele
îmbrăcată în ștofă.

Atit să nu uitați, -
că ar fi putut să stea
la masă cu noi,
la masa cinei celei de taină

Atit să uitați! Numai atit, -
că El a trăit,
înaintea noastră...
Numai atit,
în genunchi vă rog, să uitați!

Nichita Stănescu

Desen de Mihaela Negru

VICTOR EFTIMIU

Lui Eminescu

Şi floarea teiului e-n toi
Furtunile se potoliră
Mai freamătă măiastra liră
Mai cîntă Eminescu-n noi.

Prelung ne-ajung şi ne străpung
Frînturi de simfonie gravă,
Ca din adîncuri de dumbravă
Ecoul cornului prelung.

A fost odată ca-n poveşti
Un trubadur cu fruntea clară...
În înălţimea selenară.
Mihai, de unde ne priveşti ?

Ce căi lactee ţi-au întins ?
În ce noian de vîlvătaie
Unde luceferi se-ntretaie
Veghează ochiul tău nestins ?

Iubiri, revolte, înălţări,
Turnate-n formă lapidară,
Melancolia lui amară
Le-a închinat acestei ţări...

Slăvită pomenirea fie-i
A celui ce s-a stins la fel
Cu Puşkin, Mozart, Rafael
În tinereţea bărbăţiei !

Pe mîini subţiri şi buze reci
Să-şi cearnă toamna trandafirii...
Deschisă-i poarta nemuririi...
Prin arcul de lumină treci !...

1965

GHEORGHE TOMOZEI

Lui Eminescu

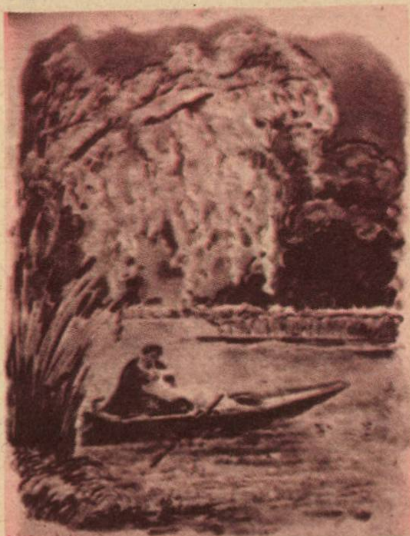
Frumoasă eşti, ca toamna la Văratic,
stăpînă peste nucii din livadă
şi peste casa cu cerdac umil
Aproape de mormîntul Veronicăi
şi-aproape de un turn cu trepte roase,
cu tinicheaua smulsă de furtună...

Poate în toamna cînd ai fost aici
şi-ţi afundai prin ierburi vechi, genunchii
şi părul cu miros de miere arsă
nu degetele mele-i răsfirau,
ci braţul altcuiva, străin acum —
l-ai urmărit o clipă pe drumeţul
albit de colb şi viscolit de sete,
oprit lîngă clopotniţa vacanţei.

Ştia drumeţul care-am fost atunci
că-mpodobind c-o floare albă, lutul
nepieritor al doamnei Veronica,
prefigurează o iubire nouă,
tîrziu, ori prea devreme întîlnită ?

Dar tu, tîrîndu-ţi umbra printre ierburi,
cum ai suit cerdacul casei scunde
făr' să-l mai vezi pe tînărul rămas
sub tinicheaua turnului, coclită,
lîngă mormîntul celei mai iubite
dintre iubitele acestei lumi ?

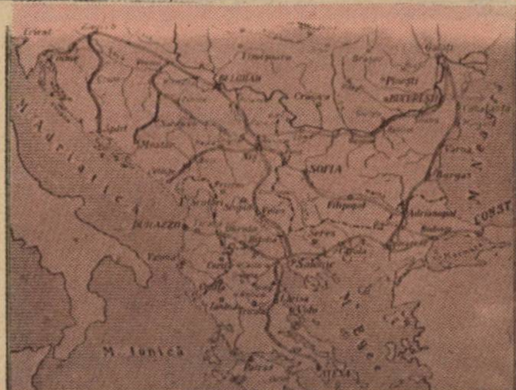
Poate ştia drumeţul care-am fost
că într-o zi ne-om întîlni să-ţi spun :
frumoasă eşti şi, ca atunci, departe,
frumoasă eşti, ca toamna la Văratic...

„Lacul"
ilustraţie de Poitevin Scheletty

STRUCTURI ŞI CONTRIBUŢII IGNORATE

AU AVUT ROMÂNII VOCAŢIA NEGOŢULUI?

Rolul aromânilor în dezvoltarea comerţului european

Toţi scriitorii care, incidental sau în mod expres, i-au studiat sau au pomenit de Aromâni sînt unanimi în a afirma că aceştia s-au îndeletnicit cu comerţul în toate ţările din apusul Europei, ca şi în cea răsăriteană. Moscopolenii întreţineau legături cu marile case comerciale din Europa, unde îşi stabiliseră şi sucursalele lor. Zagoriţii aveau case mari de comerţ în Viena, Lipsca, Breslau, Amsterdam şi Moscova, făceau comerţ de bancă în Germania, precum şi comerţ de blănuri în Rusia şi în Principate [1]; Sacişteniii îşi aveau casele comerciale la Lipsca, Viena şi Germania [2], iar Castorienii pe ale lor la Viena, Lipsca, Dresda şi Moscova[3]. Cercetătorul englez W. M. Leake relatează că Aromânii din Epir şi din Zagorul Pindului, pe lîngă vechile legături cu manufacturate, făceau comerţ de coloniale între Spania şi Malta, că erau negustori în Italia şi Spania, în provinciile Austriei şi ale Rusiei, iar despre Meţoveni în special că făceau negoţ cu Germania, Rusia, Ungaria şi Mediterana [4]. Clisurenii, bărbaţi îndrăzneţi în ale negoţului, se aflau în Egipt, ca şi prin toate porturile mediterane, la Moscova şi la Londra [5]), unde activau şi negustori foarte bogaţi de la Bitolia [6]. Deosebit de exportul de grîne ce se făcea din Tesalia pentru Spania şi Cadix, ştim că locuitorii din Aghia erau în legături cu Germania şi că „case greceşti" se stabiliră la Viena pentru comerţul de bumbacuri şi de mătăsuri manufacturate şi crude.

În studiul său „Die Zinzaren", Kanitz scria textual aceste rînduri: „Comerţul dintre Turcia, Austria şi Germania era cu desăvîrşire în mîinile lor şi multe case de comerţ aromâneşti erau în legături directe cu cele mai de

[1]) Pouqueville: „Voyage dans la Grèce", Paris, 1829, I, 208.
[2]) Ibid., III, 280.
[3]) Ibid., III, 1—2.
[4]) „Travels in Northern Greece".
[5]) J. Cvijic, ap. V. Pap., Rev. m.-r, II, Nr. I/930, 78—79.
[6]) V. Bérard: La Macédonie, vezi „Gazeta Macedoniei", I, Nr. 14/897.

MEMORIU

asupra

Romînilor din Asia Mică

şi

EGIPET

faţă de

Politica noastră economică din viitor

întocmit din ordinul

Domnuluĭ I. GRADIŞTEANU

Ministru al Lucr. Publice

de către

Ion Calomeri, Nic. Papagheorghe, Dr. Şunda, T. Craja şi S. Rădulescu

seamă case comerciale şi industriale din Europa". Iar profesorul sîrb Dr. Duşan Popovici, de la Universitatea din Belgrad, în preţioasa lucrare „O Tzintzarima" (Despre Aromâni), afirmă următoarele : „Diferite aşezăminte mari care îşi aveau filialele lor în toate marile centre din Europa şi Asia asemănătoare companiilor coloniale engleze şi franceze erau întemeiate de Aromâni" [7]).

[7]) Lucrarea aceasta a fost tradusă în româneşte de C. Constante, sub numele de „Aromânii ca negustori în sec. XVII şi XVIII în Serbia şi Austro-Ungaria".

Comuna Mulovişte — Bitolia ● Pe pagina anterioară : ● Drumurile istorice din Peninsula Balcanică ● Bărbaţi, în horă, fotografiaţi la Avdela.

NEGUSTORI AROMÂNI ÎN ŢĂRILE ROMÂNEŞTI DIN STÎNGA DUNĂRII

ÎN TRANSILVANIA

Aromânii, popor dotat cu spirit elastic şi energie neadormită, au înţeles, din vremuri vechi, importanţa deosebită a celor două mari porţi ale Carpaţilor, porţi care duceau — atît spre Levant, cît şi spre Europa centrală şi apuseană — valorile acestor două lumi ; de aceea, s-au fixat, încă de la începutul sec. XVII, dacă nu şi mai înainte, în Braşov şi Sibiu.

Revărsări de element aromânesc în aceste două mari centre cu legături internaţionale au avut loc de foarte timpuriu. Dintr-un text al unei bule papale a lui Bonifaciu IX din 15/2/1399, se vede că trăiau în Braşov mulţi „greci", români, bulgari şi armeni, precum şi alţi credincioşi ortodocşi care aveau în acest oraş o biserică, probabil anterioară anului 1392. Aceşti pretinşi bulgari, care ar fi fost aduşi de saşi ca să clădească Biserica Neagră şi, mai tîrziu, cunoscuţi sub numele de românii din Şcheii Braşovului sau „Trocari", s-a stabilit, acum în urmă, a fi fost de origine aromânească şi anume o ramură a populaţiei aromâne din Meglenia. Despre negustori „greci" la Sibiu se pomeneşte încă din sec. XVI şi aceştia figurează, încă la 1545, în rîndul întîi faţă de Români în negoţul oriental al Sibiului. Românii se luau cu dînşii, ca asociaţi ai lor, dar fără aceeaşi putere de capital şi aceeaşi îndrăzneală. Începînd de la sfîrşitul sec. XVII — scrie G. Mil.-Demetrescu — au fost semnalate în Oltenia şi în Ardeal, şi alte colonii din Macedonia.

În Ardeal ca factori de primă importanţă în viaţa lui economică erau companiile greceşti de negustori, în număr destul de însemnat şi investite cu importante privilegii. În legătură cu aceste instituţii numite „greceşti" ne impunem o precizare. Ele nu erau de fapt greceşti, ci aproape toate erau constituite din elemente originare din ţinuturi curat aromâneşti. Dr. Duşan Popovici, în eminenta sa lucrare pe care am amintit-o, gîndeşte numai în acest fel. Să luăm ca ilustraţie numai una singură din acestea, de o pildă, compania din Tokay — Ungaria, urmînd ca, mai la vale, să analizăm şi componenţa acelora din Ardeal. Cea dintîi, în 1762, număra 44 membri : din aceştia, 50% erau din Cojani, restul din Castoria, Torna, Melnic, Larisa, Bera şi Salonic, localităţi, deci, unele curat aromâneşti, restul în mare parte locuite de aromâni.

Pătrunzînd în Ardeal, ca şi în aceste două cetăţi, companiile greceşti s-au bucurat de mari privilegii. „Grecii" au ajuns atît de răspîndiţi în această provincie şi numărul lor atît

Vedere generală a orașului Bitolia

de important, încît principele Gheorghe Racoți I le acordă privilegiul de a se constitui în companie încă din 1636. Compania Grecilor din Sibiu a luat și ea ființă încă de la începutul sec. XVII și au reuști să cîștige teren în sudul cetății și să clădească, pe locul catedralei de astăzi, o biserică. Compania brașoveană a cîștigat privilegii și în 1678, reînnoite în 1701 de cîrmuirea nouă austriacă, în așa fel că ei rămaseră și de aci înainte cu judecătorii și duhovnicul lor și legați de-a dreptul cu Camera fiscală a țării. În 1701, membrii comerțului levantin au căpătat dreptul de a se constitui în companii, bucurîndu-se de anumite privilegii. În 1758, s-au acordat privilegii — noi sau reînnoite — companiilor grecești din aceste două cetăți, precum și aceleia a armenilor în 1774. Despre poziția asigurată acestor negustori prin tratatele încheiate între Austria și Turcia, ca și despre măsurile de constrîngere la care erau supuși, nu mai vorbim, ele fiindu-ne deja destul de cunoscute.

În Ardeal, negustorii și companiile grecești ajung repede la o situație înfloritoare. Vorbind de aceste două cetăți comerciale, sasul Johann Tröster scria — în 1666 — că erau două localități excelente pentru comerțul dintre răsărit și apus, locuite de „greci", valahi, turci și germani, care făceau comerț nu numai cu localitățile învecinate, ci ajungeau departe de tot, la Viena și Lipsca. Ei își întindeau comerțul, prin 1737, pînă în țările hereditare ale imperiului — în Saxonia și Silezia, pînă la Veneția și Constantinopol. Grecii făceau cele mai întinse afaceri, în tot Ardealul, în Ungaria și Germania. Brașovul devenise cea mai însemnată piață de transit a întregului Ardeal, pentru produsele Orientului și fabricatele Occidentului. Prin aceste „griechische handelsleute" — în care pătrunseră și Români în mare număr — se exportau găetane pînă în Anatolia, precum și pături — lucrate și unele și altele de Scheience — în Banat și Saxonia, în Muntenia și Moldova. Atît produsele acestor două principate, cît și cele ale întregului sud-est european, luau, prin acești „Greci", drumul peste Carpați și erau duse departe pînă pe piața Leipzigului ; duceau peste munți „mărfuri turcești" și se înapoiau cu lipscănii. Companiștii făceau și negoț de vite în Banat.

Companiștii ca „cives graeci ritus", proprietari, dețineau, prin 1769, 80 firme mari pe piața Brașovului. Membrii acestor companii cu centre la Sibiu, Brașov și Tokay aveau privilegii încă din 1636. Dar „Greci" de aceștia — precum știm — se aflau — deosebit de la Brașov — la Făgăraș și Tg. Mureș și aveau strînse legături cu Principatele.

În aceste companii grecești, însă, cu timpul, s-au introdus atîția Români indigeni, încît, încă din 1769, compania grecească era grecească numai cu numele. Acești „sudiți" privilegiați — membri ai companiilor grecești — nu prea au fost simpatici negustorilor indigeni, nici în Ardeal, nici în Principate, așa că aceștia din urmă s-au văzut nevoiți să ceară protecția de la consulii străini. Alții au pătruns prin fraudă — fie angajîndu-se ca asociați, fie prin alte mijloace — și în așa măsură, încît, în 1781, în companie erau numai 15 membri de drept, restul de 24 fiind români. În sec. XVIII, Șcheienii — îndemnați la cîștigarea de bogății prin negoț de Greci și cîțiva bulgari (?) — veniți din Albania și Macedonia — ajunseseră oameni bogați, iar odată cu Patenta lui Iosif II, alegerea între companiști și ceilalți fiind cu neputință, ei au continuat să se bucure de toate drepturile și căpătaseră, astfel, concivitatea cu sașii, scăpau, totodată, de conaționalitatea cu Grecii și timpurile companiilor comerciale nu mai puteau reveni. Pe de altă parte, sașii, ca urmare a luptelor îndelungate pentru stăpînirea Ardealului, au suferit lovituri

atît de grele, că nu şi-au putut reveni, niciodată, la înfiietatea economică de odinioară, iar comerţul acestei provincii, întrerupt prin şiruri de turburări provocate de răscoala lui Sigismund Bathory împotriva stăpînirii turceşti, ca şi prin amestecul Austriacilor, a reînviat numai datorită înţeleptelor măsuri ale lui Gheorghe Racoţi I, care a acordat privilegii companiilor străine, dar, de acum încolo, aveau să se ridice „grecii" şi armenii, pe cînd saşii aveau să se rugineacă potrivit vechilor rutine şi restricţiuni, care, însă, nu le-au ajutat la nimic. Saşii, a căror importanţă apunea zi de zi, se plîngeau, în 1738, că Românii acaparaseră tot comerţul. Tot astfel şi sibienii, temîndu-se că comerţul greco-românesc le-ar ameninţa iniţiativa şi le-ar primejdui cîştigul, le-au impus negustorilor străini ca să-şi depună marfa lor în Kaufhaus, în „casa negustorilor", un fel de fondaco, sub supravegherea contelui casei (Hausgraf şi der Wirt), precum le-au impus să nu vîndă zilnic în oraş, nici a desface cu mărunţişul prin sate, ci numai în cetate şi în zi de tîrg.

Romîncă din Cunar — Macedonia (după Th. Valeris)

Este interesant de analizat numele negustorilor din aceste companii aşa zise „greceşti", ca să ne dăm seama de originea acestora. Cercetind, în acest scop, lucrarea „Istoria bisericei Şcheilor Braşovului" de dr. Sterie Stinghe, am găsit, în 4 Iunie 1701, într-o plîngere adresată de braşoveni : preoţi, negustori şi meseriaşi împotriva Mitropolitului Atanasie care făcuse unirea cu Roma, pe aceşti „greci fiind în compania grecilor din Braşov" Zota al Lucăi şi Ştefan Safrangiu, adică negustori de şofran, iar în 1723, găsim pe unul Tanasi Zaraful şi pe unul Radu Dima. Găsim menţionat, prin 1675 pe un negustor braşovean Pătru Marcea — prenumele foarte frecvent la Aromânii din Cruşova. Pe la începutul sec. XVIII, a fost şi o familie Pantazi din ai cărei membri unul a fost negustor şi apoi s-a mutat tot ca negustor în Bucureşti ; un alt urmaş, Ioan P. Pantazi, a fost un negustor cu renume. Alte cîteva nume de mari negustori — luaţi din Tabela Mercatorum Nomina din 20 Iunie, 1769 — veniţi din Turcia şi stabiliţi la Braşov, au fost Ştirbu Nica, Antonie Constantin, George Grecu Bogdan, Nica Ioan (Graecus natione) şi Mihail Alexi. Printre numele companiştilor din 1800, găsim doi negustori declaraţi „cuţovlahi" : Mihail Popa Dumitru şi Iancu Georgiu, restul de 17 se dau ca „greci" din Macedonia lucru de necrezut, ştiut fiind că, dincoace de Salonic, n-am găsit ca negustori decît Aromâni şi, în măsură neînsemnată, alte neamuri. Cu titlu de curiozitate, îi dăm în notă. Prin 1735, un negustor Coandă din Braşov îşi păştea oile pe plaiurile muntene. Un alt negustor „de origină macedoneană" a fost, prin a doua jumătate a sec. XVIII, Hagi Ioan Grecul, socrul negustorului Gheorghe Popp din Câmpulung, stabilit la Braşov. Tot cam în aceeaşi perioadă de timp întîlnim — alături de Hagi Constantin Popp şi Manole Manicati Sofrone — şi pe unul Costa Manole Cichirdec, iar în condiţiuni mai modeste, ca reprezentanţi ai comerţului românesc în Ardeal, în legături cu Veneţia, Triest, Viena etc., pe un Geanli, un Vasile Băcanul, un Ienachi Marcu, un Enache Arpaş, Toma Vilara, Dimitriu Cozma, ba chiar un Român din Balcani, Gheorghe Cuţovlahul. Am enumerat pe toţi aceştia ca unii ce reamintesc nume curat aromâneşti. Referindu-ne la Cichirdec, acesta reaminteşte foarte apropiat de Cicârdec din Veles, înaintaş probabil al acelui Mihai Cicârdec, care, pe la finele sec. XIX, făcea comerţ de safane cu Austria, laolaltă cu Hristu Vladu şi Ghiorghi Gârba, precum şi cu cei mai vechi : Teohari Morait şi Panaioti Saru.

În fruntea negoţului levantin din Ardeal, stă, fără îndoială, marea familie Nicolau (Dima-Făgărăşanu, Dutcă). Valoarea şi celebritatea acestei case de import-export se poate deduce şi din firmanul deja cunoscut acordat de Sultan, în 1763. Aduceau mărfuri din Turcia, ca bumbac, lînă toarsă, saftian, ceară şi tămîie, iar pentru mărfurile exportate pentru această ţară — nu şi din cele „oprite" — erau obligaţi Sultanului, numai la o taxă de 3%, fără altele de trecere prin Moldova sau Valahia. Aceşti trei fraţi Nicolae erau fiii lui Nicola Duma, — mama lor era Zamfira — originar din ţările turceşti, „ex locis turcicis". Bătrînul Duma s-a stabilit în Braşov în 1722 şi a murit probabil în 1724. Fiii Zaharia şi Nicolae aveau boltă în cetatea Braşovului — Coronae, cu mărfuri din

Flăcău din Pleașa (Macedonia) ● Romănce fărșerote din Pind

Veneția și Triest și mai cu seamă cu ceară și bumbac aduse din Turcia. Comerțul acesta cu bumbac din Turcia — care, încă de timpuriu, se bucura de o mare importanță — era, fără îndoială — scrie prof. Gh. Netta — în mîinile „grecilor", cari, din diferite centre apusene, îl răspîndeau în toată Europa.

Încă o mare figură din asociația levantină rămîne, fără îndoială, Gheorghe I. Nica, fiul lui Ioan cu fabrica de vopsit arnici la Prejmer. Acesta și-a întrecut pe tatăl său, desfășurîndu-și energiile creatoare în toate domeniile. În 1815, el este asociat al firmei „Nichifor Nica" din Brașov, a unchiului său, mare negustor la Iași ; în 1820, avea furniturile milițiilor din Principatele Române ; în 1825, fabrică de luminări de ceară sistem rusesc la Prejmer ; în 1832, fabrică de arnici turcesc ; în 1830, cuptoare de potasă în Prejmer, exportată în Marsilia ; în 1841, exploata cu 3 căldări și 3 furnale minele de fier de la Poiana Sărată etc. Nu trebuie trecută cu vederea prima rafinărie de petrol și derivate din Ardeal, înființată la Brașov de strănepoții lui Nicolae Duma-Dutcă : Dimitri Simeon Nicolau și fiul Constantin. Altă firmă cu relațiuni foarte întinse a fost aceea a lui Ioan C. Pantazi, care se ocupa cu afaceri de cereale și care a înființat prin 1840 o filială la Budapesta.

a și la Brașov, unde n-am putut găsi, printre companiști, greci veritabili din insule sau din Grecia continentală, tot astfel, nici la Sibiu, nu puteau fi greci, ci mai cu seamă aromâni. Pe la finele sec. XVII, ei devin atît de influenți și de puternici, încît își ridică prima biserică ortodoxă și provoacă pe sași să ia măsuri de apărare, fără, însă, a fi reușit în aceasta. Dăm, ca ilustrațiuni reprezentative, cîteva firme cu renume european. Una era firma Hagi Pătru Luca sau Hagi Luca, unul din tovarășii companiei grecești din această cetate, care făcea negoț încă de prin 1747. Chir Petru sau „Jupîn Hagiul" era om bogat, în legături mari cu negustorii greci din Triest și Veneția. A doua casă, cea mai mare, care făcea oficiul de mijlocitoare între Răsăritul român și Apusul Europei, era casa lui Chir Constantin Hagi Popp companist cu cel dintîi. Făcea negoț cu cordovane, lucra pielea în țară ; avea agenți la bîlciul cel mare din Rîureni, iar pe alții pe malul turcesc al Olteniei pentru materii prime, în legătură cu Aga din Rahova ; era lînar și pielar cu toptanul ; împrumuta bani boierilor și oamenilor de afaceri din Principate și le aducea noutăți plăcute de mîncare și îmbrăcăminte din Apus etc. După 1808, casa a fost condusă de văduva, a doua Hagiică-Păunica, care puse în fruntea ei pe cel mai mic fiu Dincă — mort poate prin 1806 —

și pe un credincios Bănățeanul Stan Popovici, pe cînd fiul cel mai mare, Zamfir sau Zenobie, se stabili la Viena, unde ajunse bancher cu mare influență. Casa Gheorghi Manicati Safranò era, de asemenea, o casă cu mare influență și concurență casei Popp. Știm că firmele celor doi Hagii : Petru Luca și Constantin Pop (Bub) obținuseră, în 1763, firman imperial turcesc cu privilegii importante în exercitarea comerțului levantin. Altă casă comercială era aceea a lui Nicolau, fruntașul negustor Dumitru Dutcă, despre care se vorbește în scrisorile sibiene.

Casele comerciale din aceste două centre erau reputate ca cele mai serioase din sud-estul european, și de avizul lor pare că se ținea seamă și în înaltele combinațiuni politice. Istoricul N. Iorga, vorbind de Brașov, a rostit acest adevăr : „O burghezie aromânească nu exista ; la elementele străine, însă, s-a adăogat elementul burghez din orașele macedonene înarmat cu prestigiul împărăției Sultanilor și a creat burghezia românească ; acest spirit vioi a înălțat mîndrul așezămînt de cultură autonom, fiindcă autonomia era «mîndria sufletului macedoneanului»".

Armatol român (purtător de arme) însărcinat cu apărarea comunei natale.

Se pare că și la Săcelele-Brașov ar fi fost o colonie de Aromâni, de mult românizați : N. Densușianu a încercat să dovedească aceasta. Negustori „greci" se găseau și la Rășinari precum și în alte localități din Ardeal, ca la Sebeșul Săsesc, ca la Sătmar, la Tg. Mureș, Hațeg, Zlatna, Pitriș, Almaș, Blaj, Dobra, Deva, Aiud, Alba Iulia, Cluj, Beiuș și în alte centre, mai mult sau mai puțin importante.

Negustorii „greci" se găseau și la Făgăraș. În fruntea acestei colonii — al cărei număr nu-l putem evalua — a stat, pe la începutul sec. XVIII, Nicola Duma-Făgărășanul, care a venit în Ardeal din țările turcești, împreună cu feciorii Nicolae, Dumitru și Zaharia Nicolau, la a. 1707 ; alții ca Arpași — deja cunoscuți la Orăștie — dintre care jupînul Enache I. Arpași „nobilis persona", era, la 1776, „districtualis assessor" al Țării Făgărașului ; familia Görög etc. ; poate și Dridiffi, Vinețianu etc.

La Cluj, întîlnim pe Românii din Macedonia, „Grecii", ca locuitori ai orașului, fără a se bucura însă de privilegii, încă de la începutul sec. XVII. Despre puterea acestor negustori am vorbit și în altă parte : biserica din Mănăștur a fost clădită — zice-se — de acești negustori bogați din sec. XVII.

La Oradea Mare, ca și în centrele mai însemnate din județ, comerțul — în sec. XVIII și prima jumătate a celui de-al XIX-lea — era în mîinile comercianților „Macedo-Români", astfel cum se instăpiniseră în toate centrele mai însemnate din Țara Ungurească și din Ardeal, unde altădată erau stăpîni sașii ; odată cu a doua jumătate a sec. trecut, însă, ei sînt scoși din ce în ce mai mult de evreii cărora li se permisese a se așeza în oraș — fenomen ce a avut loc de altfel și la Cluj în sec. XIX.

Colonii de negustori aromâni erau peste tot în Banat. Timișoara, Panciova și Mehadia au fost centre comerciale foarte dezvoltate în prima jumătate a sec. XVIII, unde coloniile de negustori aromâni au jucat un rol preponderent — cu atît mai mult, cu cît administrația le impusese să facă un anumit negoț numai în aceste centre și nu în altă parte ; de asemenea, erau colonii la Timișoara Fabrica și la Mahalaua Timișoarei ; precum și la Ciarcova ; în satul Macedonia cu multe familii Covata ; la Caransebeș, unde, pe frontispiciul liceului, strălucește numele generalului Doda, cu rădăcini în Timișoara, alături de alte nume mari ca generalul Sora, baron Mustețea, dr. Coda etc. Colonia de la Lugoj trebuie să fi fost importantă ; aci, s-au remarcat familiile nobile, ca Tolea, Spaici, Angelcu, Mărcușu, Dima, Paciura, Staia etc.

ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

Dacă luăm lista cu nume de negustori „greci" lucrînd din Principate cu străinătatea, în deosebi cu Veneția, vom avea a constata cu mult temei că aproape toate sînt aromânești sau că le putem revendica cu titlu egal. Întîi, numele de Panu sau în italienește Pano, este foarte frecvent în ținuturile locuite de Aromâni și se găsește mai ales și ca nume de familie. Au fost și mulți căpitani armatori cu numele de Panu: Zidru, Ceara, Meitani etc. Numele de „Pepano" ar fi fost, la origină, Păpană, Păpanu, Papană, nume foarte obișnuit mai ales la Vlaho-Clisura, din vremuri vechi.

Iată pe unul Nicolae Papa Zaraful de la București în relațiuni cu Caraiani, marele negustor și „agent permanent" al lui Constantin Brâncoveanu, căruia îi supraveghea, împreună cu unul Mihail al lui Pană, depozitele de la Zecca ; pe unul Spiru Panu de la Focșani, pe altul Panu Strati, consul la Veneția... Să se știe că zărăfia a fost o ocupație foarte obișnuită la Aromâni ; numele de Spiru este prea aromânesc etc. ; Manu Apostol — și el în relațiuni cu Caraiani — Constantin Hagi Iani din Salo-

O judecată în Bitolia

nic, Ioan Rizu și altele, sînt nume purtate și de Aromâni. Manu (Manu, Manciu, Manea, Manoil, Emanoil etc.) este foarte frecvent în Crușova, la Clisura și în alte centre ; Rizu era numele originar al lui Riga Fereul chiar și este purtat, actualmente, de toți alde Rizu și Rizeștii, originari din Băiasa, și alte părți ; Bubuli și Bubulina, de asemenea, nume foarte obișnuite, mai ales la Fârșeroți.

Răposatul I. Caragiani, membru al Academiei Române, cel mai serios cunoscător al situației Aromânilor in Balcani, scrie acestea : „Iar familia Caraianaților așezată la Ianina a fost înrudită cu o altă familie însemnată a Măruților, care Măruți trăiră mult timp în Ianina și apoi emigrară din cauza turcilor în Veneția. Mărușteștii și Caraianații căpătară titluri de nobleță din partea Senatului Veneții pentru multe servicii ce făcură". Mulți Caraianați emigrară și în insulele ionice. Iar mai departe, analizînd, cu răbdare și obiectivitate, listele date de Aravantinos pentru familiile boierești între 1431—1814, deduce că acest oraș — Ianina — era, pe acele vremuri, „mai românesc" și găsește, printre multe altele, aceste nume de boieri : Panu Caraioan, Panu Mărutu, Anastasie Vrană.

Despre acest Pano Marutzi, a cărui naționalitate am stabilit-o cu prisosință, găsim în „Cronicarii greci" publicați de C. Erbiceanu, următoarele : „Acestu Marute, Ianiot, trăitor acum în Veneția și care este comerciant. Acesta după cum se aude a întrecut pe toți comercianții și boierii Romei, nu numai pe cei din Constantinopole, ci și pe cei din Valahia și Moldova și Serbia și pe cei din compania Vienei și Brașovului și pe cei ce se află aiurea. Îi a întrecut nu numai cu bogăția, ci și cu cinstea. Acesta s-a dus la Viena și l-a primit însuși Chesarul ; acesta s-a dus și la Paris și l-a primit chiar regele, duprecum și regele Engliterei și regele Prusiei. S-a dus și la Petersburg și i s-a făcut și acolo primire. A fost cinstit și cu cavaleria de cavaler al ordinului Sântei Ana și s-a numit cavaler moscovit... Înainte de el Caraghianizii erau renumiți comercianți în Veneția. Dar acesta cu mult i-au întrecut și numele lor de-abia se mai aude acum ; și, ceea ce este curios că acesta începutul și l-a luat de la aceia și în timp de 30 de ani atita s-a ridicat, Dumnezeu să-i înmulțească anii "[8]).

Din familia Vrană și Mavroiani a ieșit familia Caraianaților, înrudită cu aceea a Măruților. Străbunul acestora a fost căvărănar și, după ce strînse o avere fenomenală, se retrase. Și, de aceea, vedem pe membrii Marutzi făcînd ucenicie la Caraiani din Veneția — înrudiți la Ianina, înrudiți și la Veneția. Un celebru exemplar a fost acest Panu, educat la casa Caraiani și care întreținea relațiuni de comerț internațional, firma lui trebuie să fi fost pe acele vremuri mult mai valoroasă aceleia lui Sina, pe care îl putem socoti ca un demn antemergător.

„Greci" epiroți apar în negoțul Moldovei mai mult de pe la 1600. În afară de acel Giva, negustor de vite, „Giva din Grecia, din Epir, ce este aproape de Macedonia"[9]), găsim tot la Iași, pe unul Ienachi Simota („Enachi Simon Grecul"), curtean al lui Eremia Movilă ; altul venit tot ca negustor, care ajunsese mare spătar al Moldovei și ginere al lui Petre Șchiopul, Zotu Tzigaras din Ianina. Se pomeneste și de un Pano Limidari, grec din Macedonia. Se mai pomenesc și alții ca Nicolae din Suceava, ca Mihail ; ca Manea care a fost vameș mare, ca Alexe în același post, Pană Limidari, negustor al lui Vodă etc., toți negustori în Iași, prin 1604 ; un altul Teodor Chiriac, care avea Vama Moldovei sub Petru Șchiopul și Ieremia Movilă — prin 1595 ; unul Mihail Manea, vărul lui Balaban, un Constantin Hagi, fiul lui Petru Grecul.

---

[8]) Așa scrie C. Daponte, Scopelitul, care, după aceea, n-a numit Chesarie, în al său „Dialog istoric". Vezi „Cronicarii greci", p. 201.

[9]) Hurmuzachi, XV, pp. 809—810, nr. 1453. Unul Jiva din Clisura îl vom intîlni ca negustor în Oltenia.

În Moldova pe la începutul secolului XVIII, sînt negustori ca Gheorghe din Iaşi, ca Proca, ca Dima băcanul, împrumutători de bani şi moşieri — nume ce le dăm cu toată rezerva ; sau unul Ioniţă Arghirie etc. În 1741, era, la Iaşi, pe lîngă un băcan din Rodos şi un altul, tot negustor de mătase, din Ianina. Printre „greci băcali" la Botoşani, era, pe la jumătatea secolului XVIII, şi Ştefan „Machidonean", negustori care fac negoţ şi peste hotare, pînă şi cu „Jidovii ot Juravna" din Polonia. Alţii ajungeau pînă la „Nejna", la iarmarocul cel mare din Nijni-Novgorod. Un mare negustor era si Panaiot în relaţiuni cu Rusia. Unul Iani Bacalul din Botoşani, care se întîmpină la 1761, se chema Deli-Iani, Iani cel îndrăzneţ, mai bine zis Iani cel Nebun. Prin 1741, erau negustori ca Dimitru păm din vedere încă cîteva. În hrisovul din 1769, prin care domnitorul Grigore Ghica, Voevod al Moldovei, orînduieşte bunul mers al Academiei Domneşti înfiinţate pe lîngă Mitropolie „prin a d-sale cheltuială slobodă, îndestulată şi cu toate cele trebuincioase lucrărilor ei şi cu Biserică", în acest hrisov domnesc găsim, printre epitropi, „dintre comercianţi pe Başa Coste Avram, pe Costa Papa Filu, pe Constantin Panaiot etc.". Aceste nume trebuie să fie Aromâneşti : Constantin Panaiot este deja pomenit ; numele de Başa îl găsim şi astăzi la Vlaho-Clisura ; iar Costa Papa Filu îl întîlnim în listele date de Aravantinos şi analizate de Caragiani, care-l număra printre boierii aromâni ai Ianinei, alături de Caraioan, Panu Măruţu etc. Alături de toţi aceştia, trebuie să menţionăm pe acel „arhon" Alexa Balaban Ianiotul de la Lemberg, care a construit, în 1672, biserica din acest oraş, şi care la moartea lui a lăsat moştenire patru sate şi o vie la Cotnari. El era văr cu Mihail Manea şi asociatul lui Duca Vodă.

Intrarea în Cruşovo

Duca şi Cristofor, care mergeau la „Lipţca" sau ca chir Dimitrie şi chir Postolachi „lipţcanii". La 1763, întîlnim pe Anastasie Lipscanul, la 1788, pe „giupînul Constantin Panaite Lipscanul", pe unul Foti Lipscanul, care işi face dugheni de piatră la Iaşi, încă din 1761 ; pe la sfîrşitul secolului, pe Anastasie şi Constantin Pano, pe Dimitrie Costiva, pe Dimitrie Papa Anastasie care se uniră cu fraţii Mărgărit şi Compania pentru negoţul lipscănesc ; mai întîlnim pe „Constantin Panul"-Pană care mergea la Lipsca „pentru a sa neguţătorie" etc. În 1798, un „grec" Panaioti Conduclí făcea drumul pe Dunăre, de la Galaţi la Viena.

Am dat acest şir de nume ce nu seamănă nici pe departe cu cele veritabil greceşti. Greci erau destui în negoţul Moldovei, originari mai cu deosebire din insulele egeice. Dar nume ca Anastasie, Pano, Fotie, Postolachi etc. le-au purtat mai ales Aromânii. Nu trebuie să scă-

Alături de Moscopoleni, Zagoriţii se ocupau mai ales cu comerţul de blănuri în Principatele dunărene şi în Rusia. De altfel, Zagorul şi Epirul — pe lîngă legăturile culturale şi religioase cu aceste ţinuturi — au întreţinut, din cele mai vechi timpuri, legături comerciale intinse. Pouqueville aminteşte de o comună din Zagor — Negades — care s-a îmbogăţit prin relaţiunile ei cu Valahia. Celebrul Ghioni, cu nu mai puţin celebra lui ctitorie — şcoala Ghioni de la Ianina — a strîns averi considerabile prin speculaţiile lui cu această ţară. Bogatele colonii de aromâni activînd în Galiţia şi Polonia — ca la Lemberg, Poznan, Snyatin, Cracovia etc. — aveau contact statornic cu Moldova.

Prin secolul XVIII, intîlnim în Cernăuţi un Nicolae Grecu, un Ioan şi Vasile Sasonte, un Atanase Costin, un Constantin Pantazi — acesta la Suceava — venit din Grecia, încă înainte de 1775.

„Greci" din Epir găsim, încă în timpuri vechi, în Oltenia. Ca ban şi vistier al Craiovei, în intervalul 1587—1593, intîlnim pe Iane „Grecul", epirot, unchiul lui Mihai Viteazul, adică frate cu mama acestuia, Teodora (în cinul călugăresc, Teofana), originar din Ziţa-Zagor. Un alt ban al Craiovei, prin 1595—1601 — mort spînzurat în acest an, în vîrstă de 71 ani — a fost Mihalcea Banul, agent de negoţ al lui Mihai, tot „grec", cu numele de familie Caragea, cu un frate Iorgu sau Ghiorgi, care a avut ca fii pe Iane şi Tudor. Pe unul Nica îl intîlnim ca vel vistier între 1594—1610 şi vel logofăt sub domnii posteriori lui Mihai Viteazul, ctitor cu soţia sa la Prodromu — în 1614. Unul Nica era şi la Bucureşti, unde avea şi prăvăliile sale în tîrg, în 1710, zaraf şi negustor în relaţiuni strînse cu Veneţia, de unde aducea mătase şi atlaz roşu, precum şi zaharicale, din chiar însărcinarea Domnului, proprietar bogat care a lăsat o avere însemnată fiului său Panaioti la casa lui Caraiani, ca şi la Zecca, unde şi domnul Brâncoveanu avea depozitele sale în mii de galbeni. Istoricul N. Iorga îl trece printre albanezi. O mulţime de negustori „greci", prieteni ai lui Nica, erau Zaharia Macri, Panu Tamara, Teodor Caracada, fraţii Constantin şi Gheorghe ai lui Vasile — amîndoi abagii, un Stati Didu, Manu Apostol. Era un mare împrumutător al boierilor şi a mulţime de oameni din toate treptele sociale. Un alt negustor în relaţiuni cu Veneţia de unde aducea, în schimbul cerei, pergament, mărgean bun roşu, tăbranice etc. era şi „grecul" Spiro Panu. Un alt boier negustor sub Şerban Cantacuzino era Panaiotachi Nikusios (Nicuşu ?).

Prin 1630, erau negustori „greci", români, italieni, turci şi armeni, care scoteau la vînzare mărfuri scumpe pe strade şi pieţe. Prin secolul XVII — vremea cînd încep a se aşeza unii mari negustori străini — a fost şi epirotul Dona Pepano, în relaţiuni cu Veneţia, om cu avere întinsă şi cu mai multe moşii, ctitor al mănăstioarei de la Mostişta-Mărculeşti. În 1763, giuvaergiu de frunte era unul Hagi Chiriac, pe cînd unul Hagi Chircu împrumuta, în 1717, lui Nicolae Mavrocordat Voevod sume mari. Într-un hrisov din 1720 al lui Nicolae Mavrocordat, găsim un boier Ianachi Staia, vel postelnic, nume ce reaminteşte familia aromânească Staia de la Lugoj.

Un Pană Hagi-Cristea-Condoianu, „nu grec, ci albanez", un Mihalachi, un Damian, un Ienachi Popa Alexe sînt pomeniţi ca negustori la începutul secolului XVIII, în Oltenia. Este de remarcat şi aici că toţi negustorii creştini venind din Albania sînt consideraţi o bună parte şi ca „albanezi", ca acel Pană Hagi Cristea de mai sus, care, foarte bine, putea să fie un moscopolean sau aromân din alte centre din Albania. La Tg. Jiu, unde negustorii Chiproviceni erau în fruntea vieţii economice, se pomeneşte pentru începutul secolului XVIII, un Adam Grecul, un Simion Mergeanli. La Craiova, găsim pe unul Pantazi, în legături de afaceri cu boierii ocupaţiei — împrumutător şi negustor de oi. Unul Hagi Gheorghe Ion, cel mai bogat negustor al cetăţii Banilor, zidea în 1766 — cu ajutorul altor boieri — frumoasa biserică Madona Dudu, înzestrînd-o cu două perechi de case etc. Un altul, boier bogat, era şi Hagi Ienuş. Tot pe la începutul acestui secol, odată cu ocuparea Olteniei de către Austrieci, colonii aromâneşti, vechi sau mai proaspete, din Banat, se revărsară în această provincie — printre care ar fi plecat şi familia Simu, străbunii cunoscutului Anastase Simu. Nu ştim în ce epocă s-a deplasat din Ardeal, din coloniile aromâneşti de acolo, familii ca Nasta, Giuvara, Paplica etc.

Miri fărşeroţi

Numele de Meitani şi Giuvara ne reamintesc nume de căpitani armatori din Pind şi Tesalia, care, din motive politice sau şi economice, s-au aşezat în Principate. Mulţi din aceştia — căpitani — erau luaţi drept arnăuţi sau greci, în fond erau Aromâni veritabili. Cu timpul, au ocupat funcţiuni înalte sau situaţii sociale frumoase activînd pe arena economică.

Ştim că Const. Hagi Pop întreţinea relaţiuni strînse cu boierimea din Moldova, precum şi cu negustorii olteni şi munteni. El făcea negoţ de cordovane şi lucra pielea în ţară, la Giorocul de lîngă Craiova şi ţinea în arendă Giormanul, unde lucra tabanaua lui sau fabrica; avea agenţii lui răspîndiţi peste tot — la bîlciul cel mare din Râureni, pe cînd alţii activau pe malul turcesc din faţa Olteniei pentru materii prime, în legături cu Aga din Rusciuc; era lînar şi pielar cu toptanul; mai ştim că împrumuta bani boierilor şi oamenilor de afaceri de la noi, cărora le aducea şi noutăţi de mîncare şi îmbrăcăminte din Apus. De altfel, tot prin aceşti „greci", membri în companiile de comerţ, produsele Principatelor, ca şi acelea ale sud-estului european, luau drumul peste Carpaţi şi duse departe pînă la tîrgul din Lipsca şi duceau peste munţi „mărfuri turceşti" şi aduceau în schimb lipscănii.

Celnic aromân din Pinâ

Pe la finele secolului XVI şi începutul celui următor, găsim şi în cetatea de scaun a lui Matei Basarab, Tîrgovişte, ceva „greci", printre care un Cara-Iane şi un Iane Iatro. Aceştia se bucurau din partea domnului de privilegiul de a judeca şi procesele între ei. Pe la începutul secolului XVIII s-a stabilit în Câmpulung şi apoi la Rucăr, unul Gheorghe Smerna din Lintope unde s-a ocupat cu fabricarea de caşcavaluri pentru Orient, a cumpărat drumuri din munţi şi a făcut mai multe ferestraie în vatra satului ; a fost continuat de fiul Nicolae Rucăreanul, care a făcut negoţ în ţară şi în Braşov.

Coloniile de negustori din Ianina aşezate la Bucureşti au fost mari şi bogate şi în curent cu ideile politice ale timpului. Un Hagi Tănase şi tovarăşul său Iorga la Giurgiu sînt bogaţi, în stare să facă danie spitalului Pantelimon. În 1798, sînt chemaţi de Radu Golescu, la departamentul epitropiei obştirilor pentru negustori, Ioan Scufa, Spirea Cazoti şi Mihai Chiriţă. Un negustor Meitani făcea afaceri mai mult cu Turcia, pe lîngă Zărăfie — această ocupaţiune de predilecţie a Aromânilor şi în Turcia, ca şi în Austra-Ungaria şi în alte ţări. La Galaţi, pe la începutul secolului XIX, găsim cîteva nume de zarafi ca Panaioti Mumgiul Grigore Carasava etc. Pe la finele sec. XVIII şi începutul celui următor, se întîmpină, în Hanul Zlătarilor, bancherii bucureşteni, ca acelaşi Meitani, Sachelarie, Apostol şi fiul său Fotache, Polizu Condu sau Căminarul Polizachi, bogaţi contraccii şi arendaşi ai ocnelor, drumurilor şi vămilor, epistaţi ai veniturilor mănăstireşti, într-un cuvînt mari capitalişti ; Hagi Moscu, Facea, Bellu, Iancu Scufu, Spiridon Cazotti etc. Hanul Grecilor de lîngă biserica Ghiormei Banul, data încă din secolul XIV, ceea ce s-a numit mai tîrziu biserica Grecilor. Această biserică, Sf. Gheorghe, era pe locul unde este astăzi Banca Naţională.

Pe la finele secolului XVIII, „negustori străini de lege creştină" greci — în unire cu elemente care puteau fi din Ardeal — ca Hagi Dumitrachi Papazoglu, Diamandi Panaioti, Nicoli Ioan, Mihali Gheorghiu, Polihronie Alexiu, erau constituiţi în companie şi toţi aceştia erau aleşi, de către domn, în 1797, în tribunalul care să judece diferendele dintre membrii companiei. Unul Ioan Trandafil făcea negoţ şi cu Silezia.

Take Ionescu a scris, cîndva, că burghezimea de astăzi în ţară este formată mai mult din Români Macedoneni decît din Greci, tot aşa cum, cu dreptate, scria V. Bérard că coloniile helene din România, aşa de bogate, nu sînt populate decît de aceşti Eleni Vlahi — ca acei bancheri din Viena, negustori din Odessa, mijlocitori de afaceri din Alexandria şi din Marsilia. Toate aceste mărturii autorizate, toate concluziile la care au ajuns cercetătorii sîrbi, ca şi mărturiile celor străini citaţi atît de des, precum şi analizele de pînă acum ne-au determinat să revendicăm aceste nume în bună parte ca aromâneşti. Greci veritabili în măsură neînsemnată s-au avîntat în interiorul Peninsulei ca şi în Principate, ei mărginindu-se cu predilecţie la porturile Dunării şi ale mărilor, unde, în adevăr, au dominat comerţul, precum şi cabotagiul. Începînd cu secolul XIX, se face lumină mai multă, cunoaştem în mare măsură şi originea negustorilor şi cunoaştem, pe alocuri, şi data aşezării lor în marile centre.

Ştim că caravanele Zagoriţilor ajungeau pînă la Bucureşti, altele ajungeau la Iaşi, Chişinău şi Odessa, altele şi mai îndrăzneţe Nijni Novgorodul ; acelea ale Mulovişteniior atingeau Iaşii — ca Gachiu Muşulam şi alţii. Zagoriţii vorbesc de unul Rova bătrînul care lucra încă de la finele secolului XVIII, iar Rova fiul a continuat pînă prin 1850. Cursele acestea de caravane aveau loc regulat — în timpurile mai noi, în secolul XIX, de două ori pe an, primăvara şi toamna din Epir în Valahia, şi din Valahia în Epir. Cel mai vechi Meţovean, Costin Ologul, este semnalat prin 1753. O asemenea caravană avea, în timpuri mai noi, şi tatăl profesorului universitar ieşean, I. Caragiani.

NEGUSTORI AROMÂNI ÎN PROVINCIILE MONARHIEI HABSBURGICE

1. ÎN UNGARIA

Soliman Magnificul, fiul singur al lui Selim, după ce-şi asigură suprematia în Mediterana şi a făcut din imperiu o mare putere maritimă prin cucerirea în 1523 a Rodosului, îşi îndreaptă toate sforţările spre o pătrundere cît mai adîncă în Europa centrală. Într-o expediţie bine organizată, porneşte, în 23/4/1526, împotriva Ungariei, şi, după ce cucereşte toate cetăţile din Smirna, cîştigă, în 28/8/1526, cumplita luptă din mlaştinile Mohaciului (localitate rămasă cunoscută sub tristul nume de „Mormîntul naţiunii" maghiare) unde au pierit — pe cînd Ludovic II

pierea în mlaştină — 18 000 fantasini şi cavaleri şi au fost executaţi 4 000 prizonieri. În ziua de 10 Octombrie, i se prezenta biruitorului cheile Budei şi Ungaria era împărţită în trei părţi : austriacă, turcă şi transilvană, partea turcă administrată prin 25 sangeacuri şi 4 eialete, bucuridu-se de oarecare autonomie, conform uzului la Sultani. Buda a devenit turcească şi această ocupaţiune a durat peste un secol şi jumătate.

Iată noi condiţiuni foarte prielnice pentru supuşii otomani de a-şi desfăşura activitatea lor negustorească şi peste tot cuprinsul Ungariei. Ştim că aşezările aromânilor în această ţară datează încă din perioada apariţiei turcilor în peninsulă. Ei, încă din prima jumătate a sec. XVI, sînt semnalaţi la Sibiu. É. Picot bănuieşte că, printre grecii veniţi, încă din Evul Mediu, în Austria şi Ungaria, ca să-şi caute norocul ca arhitecţi, ingineri, artişti etc., ar fi fost şi Aromâni. Prin abilitatea lor, aceşti aromâni au reuşit să dobîndească în Turcia şi în provinciile vasale ei importante privilegii comerciale mai cu deosebire la exportul de mărfuri turceşti, aşa că, în sec. XVII, negustorii indigeni aveau de ce se plînge de revărsările acestora. Deja în perioada 1715/20, ei se găseau peste tot cuprinsul Ungariei. Comerţul în stil mare al acesteia, ca şi cea mai mare parte a banilor, erau în miinile grecilor şi în ale aşa numiţilor ţinţari, iar prin companiile lor negustoreşti, aromânii deţineau tot comerţul de la Atena pînă la Pesta şi Viena.

N-a existat oraş sau tîrg din cuprinsul Ungariei unde aromânii să nu-şi fi avut reprezentanţii lor care s-au ocupat cu comerţul, industria şi, pe alocuri, cu marea agricultură. Este de observat, însă, că ei s-au aşezat în proporţiuni mari cu predilecţie în partea răsăriteană — adică din stînga Dunării şi cea nordică în întregime şi relativ mai puţin — aceasta întrucît ne ajută datele de pînă acum — în partea ei apuseană, adică din dreapta marelui fluviu. În această parte, sînt de remarcat centrele ca Tata, Pápa, Veszprém, Nágy Kanisza, Györ, Tolna, Dunaföldvár etc., pe cînd în Ungaria răsăriteană şi cea nordică, amîndouă destul de bogate, îi găsim peste tot. Mergind de jos în sus, enumerăm : Seghedin, Mako, Baja, Hödmezö Vásarhely, Kalocsa. Szentes, Kecskemet, Pojon, Csanad, Karczag, Iászberény, Iászápati, Debreczen etc. sau centrele de la Nord : Vácz, Balassa Gyarmat, Eger Gyöngyös, Mişcolţ, Tokay şi altele nenumărate.

În Tokay a fiinţat una din multele companii „greceşti" (a cărei identitate etnică am fixat-o ca în întregime aromânească) şi a cărei vechime se afundă pînă la începutul sec. XVI. Nu cunoaştem în ce proporţie a crescut numărul negustorilor după stingerea Moscopolei. Tot comerţul de vinuri şi de lemne, ca şi exportul acestora, era în miinile negustorilor aromâni din Tokay şi din Mişcolţ. În aceste două centre în afară de Budapesta, s-au aşezat, din timpuri vechi, membri din celebra familie Mocioni. În Tokay, găsim şi membri din familia Leca din Vlaho-Clisura. În preajma oraşului, erau, în 1748, 102 familii.

Datele asupra aşezării aromânilor la Mişcolţ se referă la anul 1606, dată cînd Moscopolenii încep să aibă raporturi cu Austria. Ei sînt evaluaţi, în 1728, la peste 300 de negustori ; în 1788, erau peste 350 familii, toate din Moscopole — mai propriu-zis, din ţinutul moscopolitan : erau originari, adică din Moscopole, Grava, Lunca, Civara etc. Ei îşi aveau biserica foarte veche. Importanţa coloniei şi valoarea afacerilor ei se deduce şi din aceea că ei îşi aveau şcoala şi „una din cele mai frumoase biserici ortodoxe cîte se află în Ţara Ungurească", biserică la care s-a lucrat 20 de ani şi s-a terminat în 1806. Tot comerţul era în miinile acestor aromâni — scrie prof. dr. P. Papahagi.

Din registrul matricol al naşterilor din 1723 ai bisericii ortodoxe din Mişcolţ, vom da numele copiilor de sex macsculin şi al părinţilor : Gherca A. Pati Atanas, Anastas Mihail Ghica, M. Giupan, G. Guriciu-Guriţu, George Gramba, Nastu Grabowski, Atanas al Druia Stiria, Anastas G. Guriţă ; Nicola Şaguna, Atanas al Druia Şuca ; Anastasie P. Ciuhadariu, Adam al lui Mitra Ciacu, Ioan Dimitri, Anastas N. Şaguna, Anastas Vruşu Druţa, Alexei Didani, Gherga

Aromâni fărşeroţi din Gheongea, împreună cu institutorii lor.

Lina Naum Kosmiski, Anastasie Mihail Zubanu-Jupanu, Atanas Nuşa, Atanas Chileafa, Atanas Ioan Dimcea, Mihale Dova, Anastas Dim. Ciacu, Adam D. Ciacu, Anastas Nastradin, Anastasie Nastu Cruşoveanu, Anastas Ioan Pamberi, I. Dimcea, C. Giupanu, An. Mihail Muciu, An. Başkigiu, An. Linti, Anastas Ciobanu, I. Caludi, Ambrosiu Livădaru, Vretu Chiria Simcea, Nic. Şiarpe, Caravlahu dela Ungvari, Const. Apostolovici, dascăl Naum Mihale Mociu, R. Fantazi, Ana Nic. Mandua, N. Papa, Mihail Şişia, Pescari, G. Nicolau, Campomare, I.N. Iancu Ciuciu sau Giugiu, I.K. Romeu, G. Naum Dona, Procop Dursa, Procop Polizu Sturnare, Phiti Vretu, Nicolau Coliciu, Dimcea Mucule, Dim. Şimşia, Dim. Pulizu, Dim. Gunca, D. Coca, D. Diamandi. Dimos Oparacu, — Oparac, sat prăpădit în Albania de jos ; Dem. Pilta, Nastu Geambicu, Mih. Ndona, G. Cioba, Marcu, Sastu Bartimi, Dimcea Muculi Bratu, Stefu Roza, Nic. Cartiţă, Em. Mih. Docia, Nacia Pustinici, George Balan, Gh. Macali, Georg Dadane, Ion Şuca, Ilia Mih. Nişca, C. Pata Coste Presuca, Const. N. Cata, Naum Papamihale, Mitru Luca, Mih. Nisca, Nicu, Manole Castorian, Vintacovisci, Ar. Belaski, Ilr. Chiusia, Mih. Chiosa, Thed. Ţupată, Nanu Lazăru, Naum Rizia, Const. Deft, Foca, Nic. Ţărţărachi, Naum

Familia Sterie Fărşerotu (fotografie din 1921)

Ţitiri, G. Ciomba, Nic. Boiagi, Ştefan Duşi, Papamimihali Călugheru, Pavlu Mărgărit. I. Pulovsci, Mih. Nastu Veiu (sau Beliu), Con. I. Churciu (Federovici), M. Dumitrovici, Nauni D. Liveri, Costa Plyasca, G. Cuşculuri, Ilia N. Leru, Mih. Calai, Ioan Iacomi, Anastasi Gorgumi, Ambrosie Livandovschi, Joga — tată a lui Andrei Pita.

Iată o parte din primii fundatori ai bisericii şi, deci, mari negustori în acest centru, stăpînit de energia şi de banul lor. Din nenumăratele nume, acelaşi scriitor ne dă cîteva pentru ultimul pătrar al sec. XVIII : Dem. Pilta, Gheorghi S. Capri, Evreta Şaguna, Dursa, Dimcea, G. şi N. Tricupa-Cosmischi, Anastas Nicolae Şinca, An. Petre Ciuhadaru, Mitre Ceacu, Mih. Ndona, Anastas I. Pamperi, An. Mih. Muciu, Vretu An. Ponte, Nic. Şiarpe, Gheorghe Balauri şi „zecimi de alte nume". Dr. D. Papahagi observă că numele de „Vretu" vine, de multe ori, cu însemnarea din Moscopole, Frasari şi Fearica. Tot aici, au făcut negoţ nenorocos şi Naum, fiul lui Evreta Şaguna şi tatăl aceluia care avea să fie — spre fericirea neamului românesc — Mitropolitul Andrei Baron de Şaguna. Încă doi buni gospodari au fost Adam Gherga şi fiul Anastasie, acela care avea să fie naş la cununia Anastasiei cu Naum şi la botezul fiului acestora. Probabil că tot aici a făcut negoţ şi Gheorghe, fiul lui Naum Şaguna din prima căsătorie.

În matricolul din 1728 al bisericii, nume ca Dona, Capri, Dimcea, — probabil din cauza vechimii lor prea mari — de abia se descifrează.

Aceasta era fizionomia pieţei în acest oraş — aproape aromânesc. În sinul acestei colonii, s-a aşezat şi a făcut negoţ unul Mihail din familia Mocioni, care a avut ca soţie pe Ecaterina, fiica lui Ioan Mocioni şi mama celor doi fraţi Alexandru şi Eugen Mocioni.

De asemenea, în multe sate din districtul Borsad, P. Papahaghi, autorul citatului memoriu, a găsit inscripţii cu multe nume de Aromâni pe morminte.

Un mare centru în Ungaria de mijloc era şi Kecskemet. Judecînd după biserica şi biblioteca extrem de bogată din acest oraş, amîndouă datorite Grecilor (?) şi Aromânilor din Sacişta, colonia de negustori trebuie să fi fost numeroasă şi bogată. George Zaviras, primul bibliograf grec, făcea negoţ în acest oraş.

Deşi slabi numericeşte, Aromânii au ajuns să stăpînească viaţa economică a Ungariei veacuri de-a rîndul şi să contribuie, în largă măsură, la crearea stării burgheze şi întărirea prin reîmprospătare a clasei aristocratice şi conducătoare a statului. Valentin Homan, profesor de istorie la Universitatea din Budapesta şi ministru de instrucţie publică, recunoaşte originea străină a oraşelor din Ungaria. În fruntea acestor străini, trebuie, fără îndoială, aşezaţi aromânii sau „Cincárok" cum au fost cunoscuţi şi de Unguri (sau Cuţovlahi, Caravlahi, Makedovlah, Makedorornán).

Nu este fără interes să dăm, din sutele de nume, cîteva numai din cele rămase prin grija documentelor nu lesne pieritoare. Un negustor din Buda, Gheorghe Pulovici, originar din „Saxta" — Sacista, este semnalat prin 1726. În documentul din 9/XI/1802, privind înţelegerea stabilită între greci şi macedo-vlahi cu referire la orînduirea din biserica lor din Pesta, clădită prin decret imperial în 1793, găsim aceste nume din colonia numeroasă din Budapesta constituită în comisiune reprezentativă : Dimitri Arghir, Nicolae Bekella, Teohari Jappa, Constant Macenca, Margariti Scarlat, Mihail Sofrona, Ghiorghi Vasiliu, Naum Stoianovici, Dam. Trâpcu, Dinu Figiu, Ioan Terzi, Gherachi Dimitri, Gheorghe Şulowski, Stamu Mutu, Constantin Alexici, Cosma Panaiot, Vrusu Dociu, Dimitri Vulpe, Constantin Manoli, Peter Rusu, Const. Agora etc.

Aromânii, ca negustori, financiari şi meşteşugari, au cunoscut Buda şi Pesta, poate înainte de cucerirea capitalei de Turci ; cu atît mai mult ei s-au putut aşeza — ca supuşi iubiţi şi protejaţi ai sultanilor — după transformarea în paşalîc a Ungariei.

Ne mulţumim să dăm şi alte cîteva nume pentru vremurile mai apropiate de noi. În fruntea coloniei budapestane — pe lîngă alte nume celebre despre care vom vorbi mai jos — au stat, fără îndoială, familile Grabowski şi Muciu : Atanas Grabowski „negustor fruntaş cu legături întinse", nobil de Apadia ; fratele Constantin Grabowski şi fiul George ; Gheorghe, director al şcoalei valaho-greceşti şi librar în oraş, precum şi fratele Naum Muciu. Alţii : Avreta Saguna, fratele mitropolitului, ajuns deputat în Pesta în 1848 ; un văr al acestora (Muciu, Grabowski şi Şaguna) a fost Sebastian Economu ; înrudită cu Grabowski era şi familia Mutowski, altădată cu negoţ în Polonia, dar, mai tîrziu, aşezaţi la Pesta şi Mişcolţ. Este de observat că toate aceste nume, în afară de Economu, le-am întîlnit şi în acest din urmă oraş. Alţi negustori de seamă erau Pometa şi Dimcea, Vulep, Mandrinu, Stupa şi Geticu. În jurul lui Nicolae Rogea şi al celor doi Grabowski, erau, la Pesta, prin 1816, şi alţi români din Macedonia, ca Ţîca, Atanasi Pulievici, Atanasi Cheptenaş, unul Maciuca, unul Mociu, unul Muşicu, mai mulţi Derra, Puliu Pulievici etc., unul Marcu Gheorghe Carţa (Kartza).

(După „Enciclopedia României")

Anastasie N. Hîciu
N. C. Angelescu

(Partea a II-a a acestui articol o veţi putea citi în Almanahul estival „Luceafărul", 1989)

Poeme de

NICOLAE DAN FRUNTELATĂ

Transilvania

Scoate cerbii din păduri
din poveste — sania
dă-mă dorului o zi
pînă-n Transilvania
lasă-mă un ceas la Blaj
cuvenită — dania
să respir lîngă statui
toată Transilvania
apoi uită-mă-n Zarand
să cetesc pisania
carălor care-au urcat
dealu-n Transilvania
amintire, maica mea,
pămîntească, vie
dă-mă dorului o zi
şi-nc-o veşnicie

Strada Eminescu

O să mă pierd pe strada Eminescu
o să mă ningă palid, plopi şi tei
ca-ntr-un imperiu — al oamenilor singuri
azi fi-vom fiecare, pentru o clipă, zei

Eu o să văd o casă care nu e
şi o s-aud cuvîntul ce ţipă, nenăscut
mă voi iubi cu iarba cînd n-am altă pădure
cînd n-am altă poveste în care să mă mut

Pe urmă, vină ploaia, pe urmă vină toamna
grădina cu icoane va luneca în verb
Mi-e dor, mă doare dorul, pe strada Eminescu
azi fi-vom fiecare şi vînător şi cerb.

Invocaţie către Iosef Svejk

Bună dimineaţa, Iosef Svejk
soldat fără regiment, general fără victorie
tu, carele eşti zîmbetul nostru amar
numai poveste, numai memorie
uite, iar pleacă trenul spre front
ca pe nişte cai tineri în vagoane ne vor urca
e-o toamnă desperată, un abator de îngeri
pierde tu locomotiva destinului
schimbă punctele cardinale, fă ceva
ia-ne într-o amintire, dă vara-napoi
cheltuie toate cuvintele triste
închide-ne într-un lagăr al speranţei
dacă poate undeva să existe
iar de nu, lasă cartea deschisă
lasă toamna să plîngă în noi
vom cînta mai încet, mai departe
cu gura-ncleştată, cu silabe de-oţel
acel cîntec — sfidare zadarnică-a soartei :
Noi nu mergem la război
Noi nu mergem la război...

Sud-vest

Sud-vest, toamnă udă, casă departe
pădure goală şi umilită ca o fecioară
gonită în lume fără de zestre
cuvinte ruginind în tecile cîntecului
Mică Valahie, lacrima mea cîtă este
o, fiule, nu ne mai scrie scrisori
ele ne ară prin somn precum o durere
oasele noastre, pămînt bătrîn
cine ne dă, cine ne cere
ajunge că sîntem, salcîmi şi amari
că ochii mai ţin cîte-o stea în tărie
că sîngele încă şi inima încă
şi încă miroase a veşnicie
mă-ntorc, se întoarce planeta cu mine
pe osia ei de dor clătinată
Mică Valahie, casa mea mică
timp de demult şi de niciodată

Descîntec de urît

Capul sus, pieptu-nainte
şi repetaţi, repetaţi :
patruzeci şi unu de ani
patruzeci şi unu de fraţi
cum ştiţi, cum puteţi
de urît să mă scăpaţi !
o pădure imensă
înflorind pe oasele poetului
o primăvară sălbatică
în ţinutul de taină al alfabetului
caut urmele proaspete
pasul de fiară
ceva să mă smulgă din somn
leac de nelinişte rară
umbra pitică — a urîtului
să n-o mai simt după mine
unde mă duc, unde petrec
să nu mai ştiu de ce vine
cine mă ştie, cine mă minte
capul sus, pieptu-nainte
îmi trebuie-o spaimă mai mare
Cum e urîtul doamnă'nvăţătoare ?

Vară indiană

— Hei, hei, faţă palidă,
moară de frunze, tren de grauri,
colivie de vînt
intră-n cuvintele mele
ca într-un cartier al visului
Nu mă vezi cum sînt ?
— Te văd, te ştiu, mare căpetenie
a unui trib aproape dispărut
vie cu boabe de lacrimă
noapte jucată în patimă
duşmanul meu mut
— Ţi-aduci aminte, tînăr eram
cînd te vînam cu disperare
cînd te iubeam şi te-nşelam
în vorbe dulci şi fecioare
Ţi-aduci aminte, aduc, aduc
umbra mea, martor, la despărţire
versul meu singur, puiul de cuc,
o nuntă tristă, fără de mire

Faţă palidă, ceas de octombrie, hei, hei
cum ai vîndut, cum ai pierdut
toţi caii mei ?

«Luceafărul» c. 12

Centenar Eminescu Centenar Creangă

„Lacul“ (Sorin Radu cl. a V-a G)

COPIII DIN BOTOȘANI DESENEAZĂ

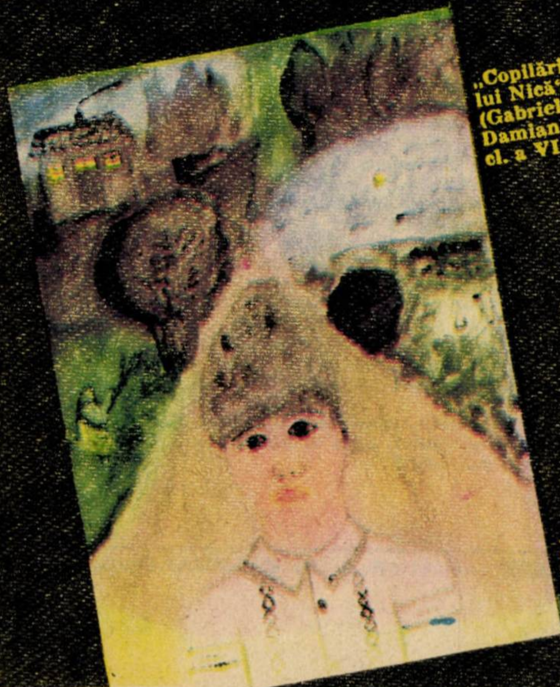
Elevi ai Școlii generale nr. 12

„Eminescu-copil“
(Adriana Aconstantinesei, cl. a VI-a C)

„La iarmaroc“ (Andrei Cătălin, cl. a VII-a D)

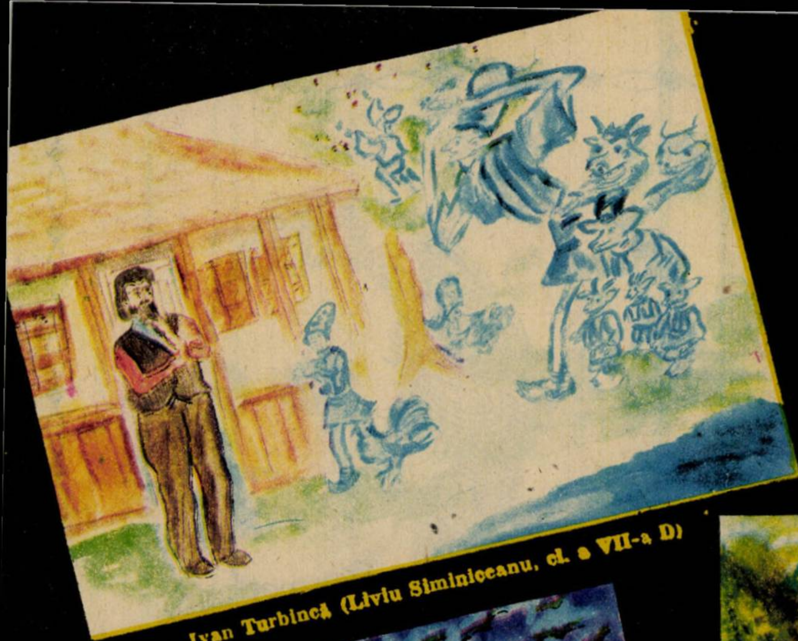

„Copilăria lui Nică“ (Gabriela Damian, cl. a VI-a)

„La cireșe“ (Anca Suhanea, cl. VII-a C)

Centenar Eminescu
Centenar Creangă

Ivan Turbincă (Liviu Siminiceanu, cl. a VII-a D)

„Somnoroase păsărele" (N. Dumitriu)

„Copilăria lui Nică"
(Monica Delia Kümmel, cl. a VII-a D)

„La cireșe" (Sergiu Cazacu, cl. a VII-a D)

„Revedere" (Ovidiu Stăncescu, cl. a V-a C)

OMAGIU

VIRGIL TEODORESCU

Dacă e codru, codru...

Dacă e codru, codru și filfiie cocorii
Peste dumbrăvi în cîrdul accelerat de vînt,
Dacă acolo unde sublime toate sînt
Se mai zărește-n spuză culoarea aurorii
Și țiterile-adună, în graiul de demult,
Un îngînat ce n-a fost și nu e nicăierea,
Și dacă adevărul și-a cucerit puterea
Înmormîntînd înțepenitul cult,
Mișcarea dătătoare de ne-ntrerupt impuls
Dacă a intrat și-a spulberat stihia,
Prinos s-aducem Celui care-a smuls
Din scumpa lui ființă Poezia

Și ca-ntr-o mare răsurnată luna
Ne-a dăruit-o pentru totdeauna.

1970.

VICTOR TULBURE

Eminescu

E muntele cu stele-n căpătîi !
E valul care s-a-nălțat și nu e !
E soarele ce pleacă să apuie
Ca să răsară-n ceasul lui dintîi !

Și rîul, ramul, buciumul și plînsul,
Revolta dintre piatră și amnar,
Și viersul unui dulce grai amar
Se varsă-ntr-însul și încep dintr-însul.

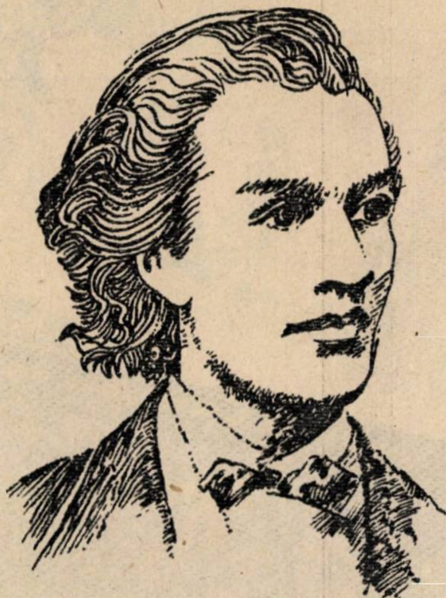
Și-n aur viața de ni s-ar preface,
Noi fără el ce-am fi decît un cioț
În codrul unor freamăte sărace ?

Cînd spunem Eminescu,
spunem tot !

1970.

Grafică de Dragoș Morărescu

Portret de Teodor Bogoi

VLADIMIR STREINU

La o Veneție

Lui Eminescu

Înspumate și buestre,
Valuri mici și valuri mari,
Telegari gonește marea :
Treceți, treceți, telegari !

Vremea mînă veacuri, clipe,
Clipe-veacuri fără maluri,
Valuri scad în repezi unde,
Unde repezi cresc în valuri.

Iar în larg cuprins de curgeri,
Răsărită ca un plaur,
Stă cetatea-n campanile
Cu mari clopote de aur.

Care-n vîntul fără nume
Sună-n zori și sună-n murg ;
Vaer, val și vînt și vreme
Vălmășite-n sine curg.

Peste valurile toate,
Cîte bat, surpînd pereții
De porfiră și de marmuri
Ai pustiei vechi Veneții.

Drept logodnă, de pe ziduri,
Vers-inel astăzi ridic,
Între valuri val eu însumi,
Ultim doge venedic.

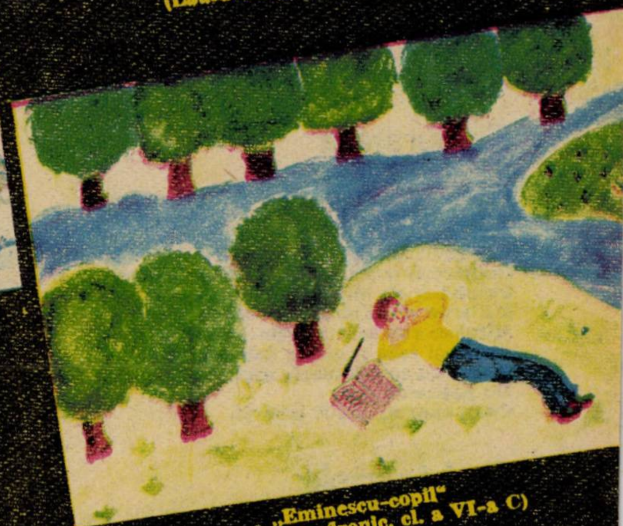
Centenar Eminescu
Centenar Creangă

„Revedere"
(Laura Butincu, cl. a VII-a)

„Codrule, codruțule..."
(Oana Pușcașu, cl. a V-a)

„Eminescu-copil"
(Mariana Andronic, cl. a VI-a C)

„Copilăria lui Nică"
(Loredana Șchiopu, cl. a VII-a)

„La cireșe"
(Carmen Stecko, cl. a V-a C)

Poeme de

A.I. ZĂINESCU

Anotimp

Balanța ta cu lucrurile calme
Și încordarea firului cu plumb,
Cum ții de-o sferă parcă și-o cuprinzi în palme,
Ori te-ncălzești la nori care irump ;

Cum ții de-o rază parcă și aproape
Că i te-nchizi în ochi, nici n-o mai vezi,
Ca să auzi și-un roșu clipocit de ape
O lună ca-ntr-un joc de păsări și livezi

S-auzi ninsori și pacea de acolo lină,
Un veac de parcă-ai sta lîngă ferești,
Balanța ta cînd nimeni n-o înclină
Și totuși fericit că-i vis și fericit că ești.

Singurătate

Singurătate, cîte brațe ai tu,
Monstru verde-al deșertului, spaimă
Și dulce licoare, cu toții te părăsim,
Dar revii, umpli tu gușile pietrelor acestora,
Cuibărești ouăle pe cele ale vulturilor,
Palpită-n ele miezul nesfîrșit al veacurilor,
Miliarde și miliarde de ochi care dorm,
Mîini ce rup scama roșie-a norilor, plasa
Aceea și rece și caldă, dar prin care
Nimic nu se strecoară, nimic
Nu pătrunde și e
Ca și cum ne-am fi izbăvit.

Cad frunzele

Cad frunzele, frunzele ! — spui
Și cu aerul că-ți folosești chiar gura
Și vocea ta, cu aerul
Că ești chiar tu și nimic nu s-a întîmplat.

Dar absolut nimic decît o linie
Dreaptă și ușor transparentă între ziua
De ieri și de azi, între ziua
De ieri și pămîntul același

De mîine care poți fi chiar tu,
Tot trecutul și amintirea ta — cad frunzele
Și nu este nimic, nu-i nimic, mai adaugi,
Nu este nimic și totul

E de a se ști, de-a se vedea că de la nașterea
Sau moartea unui infim bob de rouă, nimeni
Pînă acum nu s-a întors, nu se poate întoarce
Gol și-n întregime curat.

Un alt cer al ferestrei

În corvoada
Aceasta a toamnei care te-a pus
Undeva la colț, în alt cer al ferestrei
De unde se vede bine, cad frunzele, exiști
Și n-ai nici măcar dreptatea lor ultimă, goi
Goi și cu desăvîrșire fără nici o remușcare,
Goi-goi și cu desăvîrșire fără nici un cuvînt,
Pe-aruncătorii de disc i-ar urma ei — copacii,
Pe-aruncătorii de cercuri și de speranțe,
Pe-aruncătorii de vis ;
Numai că ceva îi reține locului, cine
Și de ce singuri nu știu, clătinare
De granițe-n sus, în adînc tot atîtea,
Și țin marginea drumului — ei — o corvoadă
Ce-ți place,-ți convine și ți se asemuie
Ca ziua și noaptea, tot mai mult.

Popas

Tragi linie și numeri :
Cîți porumbei pe-acoperișul
Lumii, ce splendori,

Tot atîtea griji și pe măturătorii
De frunze prin parcurile spitalelor, tot atîtea
Griji și pe stivuitorii de-aripi, pe-alămuitorii
De vis — cei mai mulți și mai singuri, săracii ! —
Tot atîtea griji și pe ei și pe cazărmile
Goale și reci, inflexibile
Ca și umbra-n repaos a soldaților, tot atîtea

Griji — inocența, păcatul, iubirile, taina,
Prietenii, dușmanii, adorația, totul
Și linia, uite, nu mai este făcută din puncte,
Linia, uite, este un imens spectacol,
O acrobație în gol, mers încet ca pe sîrmă,
Arcul, pierduta săgeată — linia
O aritmetică a îndoielii.

Inventar în alb

Mai multe aripi, o piramidă, un fluture
Și torsul lui mov, foarte mov — minotaurul,
Un fir alb-sîngeriu care-l roade,
Un coridor lung, mai lung decît veacurile
Și zăpada pe care-o presimt și de care
Se leagă poate și-acest ultim
Al meu inventar : Ariadna

Sau toate blondele-acestea de toamnă
Și toate nebuniile lor video,
Cu măști de regi iubiți și blestemați,
Cu mări și imperii căzute-n dizgrație,
Adorație pînă la țipăt,
Nori și umbre ce cad, cititorii
În cenușă mai mulți decît
Cititorii în stele și biblioteca
Din Alexandria care mai arde încă,

O, tot mai arde !...

MAPAMOND

RUFINO BLANCO FOMBONA

Istoric, romancier şi poet venezuelan, autor al volumului Povestiri americane şi al romanelor Omul de fier şi Omul de aur, puternice satire la adresa moravurilor din ţara sa. A scris de asemenea diferite lucrări despre viaţa lui Bolívar, şi a fost critic literar pătrunzător şi pasionat. A avut activităţi politice, iar cărţile i-au servit drept cadru unde să-şi expună ideile sale.

BLONDUL

Pornind de la cătunul Urbana, pe Orinoco în sus, pînă la cătunul Aturas, toată această regiune vastă, care se întinde de la malul drept al marelui fluviu pînă la granița Braziliei, este o zonă de păduri şi deşerturi unde locuiesc triburile sălbatice de Guahibos şi alţi indieni neaduşi încă la o viaţă civilizată.

Civilizaţia s-a oprit acolo, pe malul stîng al Orinocului. Nu a cutezat să treacă peste fluviu. Aceeaşi natură se schimbă de la un mal la altul al apei. Pe ţărmul stîng, pămîntul, întins şi monoton, acoperit de graminee şi populat de turme, face orizont cu marea ; pe ţărmul opus, terenul formează ridicături care devin munţi şi pădurile îşi întind imperiul lor îmbelşugat şi de nepătruns.

La o depărtare de şapte leghe de Urbana, în susul apei, la picioarele unei enorme movile de piatră, într-un luminiş de pădure unde creşte iarbă sălbatică, patru sau cinci ferme, nu prea depărtate unele de altele, un ţarc de vite, găini, raţe, curcani, porci, cai, măgari, cîini, pisici, plantaţia de porumb, parcela semănată cu fasole, peticul de pămînt semănat cu maniocă, indică prin singurătăţile acestea prezenţa omului sedentar şi agricultor, spre deosebire de triburile transhumante şi prădătoare. Colonia aceasta, doi fraţi împreună cu familiile lor şi şase sau opt indieni blajini ce servesc drept salahori, cultivă „sarrapia"[1] prin pădurile de prin împrejurimi, prepară brînză la stînă şi cultivă cerealele şi zarzavaturile ce le sînt necesare.

Zarzavaturi şi porumb, împreună cu bogatul vînat din pădurile din apropiere precum şi fluviul, bogat în peşte, le oferă tuturor hrană din abundenţă. Brînza o vînd la Urbana sau la Caicara sau, cu un preţ şi mai bun, coloniilor de pe malul stîng al fluviului. Aceştia, la rîndul lor, o expediază spre centrele îndepărtate ale regiunii. În ceea ce priveşte „sarrapia", de cîteva ori pe an aruncă ancora pe fluviu lîngă colonie vapoare sosite din Ciudad Bolívar, pe care negustorii o plătesc cu preţuri ridicate la fel ca şi penele de bîtlan.

Ţăranii, de îndată ce primesc banii, se şi grăbesc să-i ascundă, şi profită de prima noapte

[1]) Sarrapia : arbore leguminos al cărui lemn preţios serveşte în industria mobilelor.

cu lună, pentru a îngropa aurul, fie la rădăcina vreunui bătrîn arbore de goiavă, fie în apropierea vreunei stînci mari cît o catedrală, fie în alte locuri mai ascunse despre care nu ştiu nici măcar nevestele sau copiii lor.

Printre bîrnele fermei, peste hambare, ascund strălucitoare puşti Winchester, uzate de atîta întrebuinţare, mai puţin împotriva unor atacatori beţi, — ceea ce s-a întîmplat doar de două, trei ori în decurs de cinci ani de cînd locuiesc pe aceste meleaguri — cît mai ales împotriva incursiunilor tigrilor sau pentru a trage în caimani carnivori şi vicleni ca şi în cunaguaros[2]).

[2]) Specie de papagali.

Tablouri de Raluca Grigorcea

Tigrul, acest felin rapace și pe deasupra laș, la fel ca și caimanul, lua prin surprindere porcii, și se aventura noaptea pînă la țarcul de viței. Măgari și cai au căzut deseori victime surprinși pășcind nu departe de fermă.

Însă ce ochi pricepuți la țintit aveau vînătorii în goana lor nocturnă! Pătate piei de jaguari precum și cele dungate ale tigrilor, tapisau dușumeaua și pereții acelor ferme. Era un lucru obișnuit să se vadă în curte, pusă la uscat, agățată pe țăruși, pielea crudă a vreunui felin de curînd vînat; vaci, mînji, cîini, apropiindu-se neștiutori de pielea acestui felin și mirosind-o, înspăimîntați, se îndepărtau în grabă de acele exalațiuni inamice, vacile mugind, mînjii nechezînd, cîinii urlînd.

ălătorind pe malul stîng al fluviului, pentru a cumpăra cantitatea necesară de brînză, la întoarcere, după cîteva luni, unul din frați aduse cu sine din Aranca un flăcău de șaptesprezece ani, încredințat lui de înșiși părinții băiatului, deoarece nu-l puteau suporta, într-atît de rău și exuberant era.

În colonie l-au poreclit Blondul din cauza părului său roșcat, ochii albaștri și obrazul de un alb șters bătînd în galben și cu pistrui. Înalt, colțuros, slab, numai nervi, blondul era de o energie inepuizabilă: el pregătea dis-de-dimineață vacile pentru pășunat, căra lemne în tot cursul zilei, scotea apă din puț, și în timp ce toți ceilalți dormeau în orele de după-amiază, el se ocupa cu preparatul brînzei. În orele de seară culegea sarrapia, se ducea pe parcela de cereale după fasole, aducea pe înserat turma de vite, și în același timp mai avea răgazul pentru mici aventuri, mai înainte de a se înnopta, și de a înveseli pe toți ceilalți, după masa de seară, în acea pustietate a Orinocului, cîntînd în sunetul ghitarei romanțe și arii populare.

Era dracul personificat: smulgea pe viu penele păsărilor, trăgea vacile de coadă, fura ouăle găinilor, murdărea cu balegă, și chiar cu excremente, cocioabele salahorilor, improviza, la revărsatul zorilor, dansuri populare. Stăpînii îl tolerau deoarece îl exploatau.

Într-o după amiază, blondul făcu să cadă într-un șanț și să-și rupă un corn vaca cea mai arătoasă și de soi, producătoare de mult lapte; blondul se prezentă la turmă cu vita cu cornul ciuntit, sau cum spunea el, retezat. Soția unuia din frați, stăpîna animalului, mîndră de vaca sa, începu să strige cît o ținea gura. Blondul fu concediat, numai că, în ziua următoare izgonirii lui, el, considerîndu-se fără obligații față de stăpînii lui, refuză să pregătească vitele pentru pășunat, să scoată apă din puț, să strîngă iarbă etc.

Își petrecu toată ziua hoinărind cu mîinile în buzunare, cu țigara în colțul gurii și seara ceru să i se facă socotelile. Ambilor frați li se făcu milă de el, stăpîna vacii iertă pe blond, și astfel tînărul continuă să rămînă în serviciul lor.

Dar acel mic drăcușor se dovedi a fi „el însuși pînă la moarte".

Săptămîni după aceea, într-o zi, coborî de pe munte călare pe măgarul său, dorind să meargă mai iute decît îi permitea panta. Asinul, nițeluș bălan, era tare nărăvaș, cu pieptul lat, cu coama și coada subțire, crupa puternică și gîtul robust. Blondul îi gîdila crupa cu un băț de goiava foarte ascuțit.

Simțindu-se incomodat, sîcîit de țepuș, măgarul se grăbea cît putea; dar cum țepușul era neîndurător, s-a înfuriat, și dintr-o săritură, azvîrli pe călăreț rostogolindu-l pe prăpastie în jos.

Blondul ieși din rîpă zgîriat, roșu la față și amețit. Din clipa aceea căpătă o ură animalică față de patruped.

Deseori îl scotea afară din fermă pentru un motiv sau altul, îl lega de vreun arbore pe cîmp, și-l lovea într-una cu ciomagul. Zile întregi și noapte după noapte îl lăsa fără apă și fără porția lui de fîn. Măgarul începu să slăbească, părul să piardă din strălucire, pînă și fața lui păroasă și albă de măgar tînăr păru să se întunece de durerea acelor persecuții neștiute de nimeni și nemeritate de el.

Înverșunarea blondului nu avea margini. Într-o dimineață scoase măgarul la cîmp, îl împiedică legîndu-i picioarele de la spate cu sfoară groasă și odată dobitocul la pămînt, începu să-l ungă cu grăsime dintr-o sticluță ce o avea în buzunar. L-a uns meticulos și cu grijă, întîi picioarele, după aceea pieptul, în continuare botul, și în sfîrșit gîtul. Animalul se zbătea disperat, însă neputincios ; deschidea sfios ochii, răsufla și întindea capul pe iarbă, pentru a-l ridica din nou, în spaimă și disperare.

Acea unsoare era grăsime de tigru ; materie lichidă, cu miros specific și puternic, ce nu-l pot suporta animalele crezîndu-se în apropierea fiarei.

Odată terminată ungerea, blondul îi dezlegă cele patru picioare. Măgarul se ridică, și scuturîndu-se și clătinînd capul de la dreapta la stînga, trăgea cu putere de țeapănul căpăstru, sforțîndu-se să se elibereze și căutînd să rupă acel dîrlog ce-l ținea legat de un arbore gros.

Bietul animal se văicărea la fel ca un om.

Ochii îi ieșeau din orbite, ba frecîndu-și botul de pămînt, ba ridicîndu-l spre cer. Împrejurul nefericitului se ridică de sub iarba zdrobită de copitele lui, un nor de praf galben ce-l învăluia complet. De la mică distanță, blondul urmărea scena, cu picioarele desfăcute, cu mîinile în buzunar și cu surîsul pe buze.

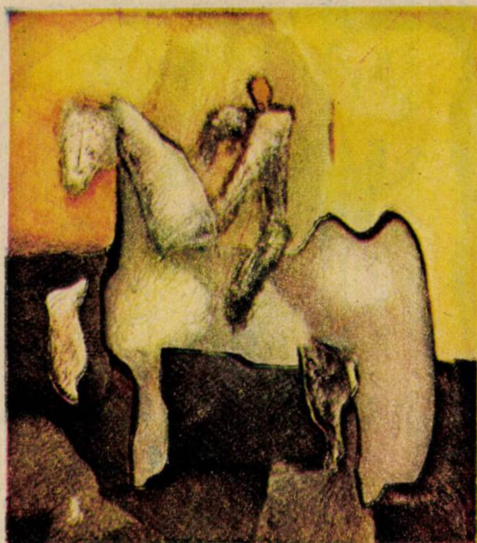
oarele de amiază lumina puternic și razele cădeau pe cîmp în valuri de foc. Asinul nu înceta nici o clipă în disperata lui agitare. Pielea îi era udă de sudoare ; cînd se părea că în sfîrșit căzuse neînsuflețit, căpăta noi forțe din zbuciumul său, scotea plînsete și mai jalnice ; și înșfăcînd sfoara, făcea sforțări din ce în ce mai disperate.

În sfîrșit rupse căpăstrul. Măgarul, acum liber, o rupse la fugă. Blondul de asemenea începu să fugă după măgar cu intenția de a-l prinde. Asinul alerga, alerga și după el blondul fugind și el într-un suflet. La început, tînărul crezu că măgarul se îndrepta spre fermă și alergă să-i taie drumul ; dar se înșelă. Asinul își urma drumul său, străbătînd cîmpia în linie dreaptă : străbătu pășunea, păduricea de palmieri, trecu din nou printr-o altă pășune și se pierdu în muntele din apropiere. Blondul nu mai putea de oboseală.

Pierzînd speranța de a-l mai ajunge pe năucitul animal, mai mult din curiozitate decît din altă cauză, se sui pe un vîrf de deal de unde se putea observa o bună parte de munte și din cîmpie. Stătu acolo o clipă. Nu zări măgarul.

Să fi fost ora două după amiază. I se făcu foame și vrînd să se întoarcă la fermă, începu să combine o minciună care să explice întîrzierea sa și lipsa animalului. Dintr-o dată observă pe cîmp deschis și în direcția Orinocului, măgarul care, ieșit din pădure pe cîmpie, continua să alerge, să alerge.

Ajuns la fluviu, se opri o clipă, și după o altă clipă de șovăială, se azvîrli cutezător în apă. Blondul nu mai putu să observe decît capul bătînd în alb al asinului apărînd la suprafață și cuprins de torent. Cîteva clipe mai tîrziu, apăru din nou întreaga figură a măgarului, ieșit pe o insuliță de nisip nu prea departe de mal, o plajă a fluviului. Tulburarea nefericitului animal trebuia să fi fost foarte mare, deoarece se azvîrli din nou în apă, în direcția malului de unde pornise o clipă mai înainte ; curentul îl

Tablou de Mihai Topa

tîrî și-l scoase la mai mult în josul fluviului. Blondul îl întrezărea atunci, din cauza depărtării, mult mai mic, din ce în ce mai mic.

„Acum se va duce acasă", chibzui servitorul. Însă se înșelă. Animalul se azvîrli din nou în apă. De data asta, părăsit de puteri, se lăsă tîrît de curent, ce-l ducea în derivă, în josul fluviului.

„Înseamnă — gîndi din nou blondul — că nu mai poate, și nu vrea să iasă din apă, deoarece acoperit complet de apă, nu mai simte mirosul de tigru".

Capul alb al măgarului continua să plutească. Acum nu mai era decît un punct în mijlocul Orinocului.

Fluviul, rănit de soare, azvîrlea reflexe de diamant.

Tînărul observa îndepărtîndu-se și micșorîndu-se acel punct plutitor. Astfel văzu ceea ce se aștepta mai puțin. Punctul se scufundă subit în valuri. Blondul, cu capul plecat, rămase aproximativ cinci minute privind fluviul. Punctul plutitor nu mai reveni la suprafața apei.

„Vreun caiman", gîndi blondul.

Apoi o porni ușor la vale.

Traducere și adaptare de
Esdra Alhasid

Jurnalul contesei Sofia TOLSTOI

Chiar de la căsătoria sa cu Lev Nicolaevici Tolstoi, tînăra și gingașa Sofia Andreevna își începe celebrul „Jurnal" cu impresiile asupra primelor zile de mariaj. Cu trecerea timpului, însemnările contesei aduc o lumină încărcată de sensuri asupra vieții și activității marelui scriitor, oferind în același timp istoriei literare informații deosebit de prețioase cu privire la geneza și scrierea unor opere geniale. Spre sfîrșitul vieții contesa Tolstoi își mărturisește trăirile dramatice privind înstrăinarea marelui scriitor de familie și dominația asupra Iasnei Poliana a fanaticului discipol Certkov.

1910, 1 IULIE, SEARA. Toată ziua am corectat noua ediție a Roadelor instrucției, simțindu-mă prost din toate punctele de vedere. Scrisoarea mea, adresată lui Certkov, nu i-a plăcut lui Lev Nicolaevici. Ce să fac ? Totdeauna, în asemenea situații, trebuie spus numai adevărul fără nici un fel de menajament, așa că eu am trimis-o. Seara, cu ușa încuiată, s-au adunat : Lev Nicolaevici, Sașa și Certkov, purtînd o discuție tainică, în care am auzit de mai multe ori pomenindu-se numele meu. Sașa ieșea deseori spre a se convinge dacă nu le ascult convorbirile și, văzîndu-mă pe balcon, a dat fuga să-i anunțe pe ceilalți că spusele lor îmi sînt cunoscute, și din nou mi s-a strîns inima într-o durere năprasnică. Atunci eu am intrat în camera lor și după ce le-am spus bună seara m-am adresat lui Certkov : „Altă conspirație împotriva mea ?" S-au pierdut cu toții și Lev Nicolaevici împreună cu Certkov au început să îngîne ceva încîlcit despre jurnalele soțului meu, încît n-am înțeles absolut nimic, iar Sașa pur și simplu a părăsit camera.

Am început o discuție apăsătoare cu Certkov, după ce Lev Nicolaevici a ieșit să-l întîmpine pe fiul Mișa. Eu i-am repetat cele scrise în sus-amintita scrisoare, rugîndu-l să-mi spună : cîte din caietele jurnalului sînt în posesia sa, unde se află și cînd le-a luat ?

La aceste întrebări, Certkov s-a aprins, răspunzîndu-mi că din momentul în care Lev Nicolaevici și-a pus în el toată încrederea, nu-i este dator nimănui cu nici un fel de explicație. Iar Lev Nicolaevici i-ar fi încredințat jurnalul pentru a scoate din el tot ce este intim și de prost gust.

Cîteva minute Certkov a devenit mai pașnic, propunîndu-mi ca împreună cu el să-l ocrotim pe Lev Nicolaevici și

să trăim în umbra vieții și intereselor sale. Ca și cum eu n-aș fi făcut acest lucru o viață de om, adică 48 de ani. Și în acest timp, între noi, n-a existat nici un intrus. „Two is company, three is not". Iată că al treilea ne-a distrus viața. În același timp Certkov mi-a declarat că el este duhovnicul spiritual (?) al lui Lev Nicolaevici și că timpul mă va obliga să mă împac cu starea aceasta de lucruri. De-a lungul întregii discuții, Certkov a debitat o sumedenie de vorbe și gînduri vulgare. A strigat de pildă : „Vă temeți să nu vă acuz cu ajutorul acestor jurnale. Aș putea să vă arunc în spate tot felul de neplăceri și mizerii (ce frumos se exprimă acest om de treabă !) și dumneavoastră și familiei. Am destule legături și posibilități să o fac, iar dacă nu mi-am dus la îndeplinire aceste gînduri, de vină e iubirea față de Lev Nicolaevici". Ca să-și dovedească spusele, Cetkov i-a dat exemplu pe Carlyle, a cărui nevastă a fost compromisă, pe baza unor jurnale intime.

Cîtă meschinărie în gîndurile lui Certkov ! Ce-mi pasă că după moartea mea un oarecare ofițer timpit mă va acuza în fața unor domni răuvoitori. Eu sînt încă viață iar sufletul se află în fața lui Dumnezeu. Pînă acum am trăit într-o iubire dogoritoare față de Lev Nicolaevici, încît unui oarecare Certkov îi va fi imposibil să șteargă acest trecut. E vorba de aproape jumătate de veac de iubire față de soțul meu.

Mi-a mai strigat Certkov că dacă ar fi avut o soție ca mine s-ar fi împușcat ori ar fi fugit în America. După aceea, întîlnindu-se cu fiul meu Lev, pe seară, i-a spus despre mine : „Nu înțeleg asemenea femeie care se ocupă toată viața cu uciderea soțului său".

E cam înceată această ucidere dacă soțul meu a ajuns la 82 ani. Toate acestea i-au fost băgate în cap lui Lev Nicolaevici și din pricina lor sîntem nefericiți la bătrînețe.

Ce să fac acum ? Doamne ! Trebuie să mă prefac în asemenea fel, încît să nu-l pierd de tot pe Lev Nicolaevici. Luna aceasta voi fi bună și îngăduitoare atît cu Certkov cît și cu familia sa, cu toate că treaba aceasta va fi pentru mine insuportabil de grea. Trebuie să fiu mai des pe lîngă ei și să nu-l supăr deloc pe Lev Nicolaevici cu aluzia că a devenit instrument în miinile lui Certkov. Îndelungata mea influență, cît și iubirea, le-am pierdut pentru totdeauna dacă Dumnezeu nu mă mai ajută. Și cît mi-e de milă de Lev Nicolaevici ! E nefericit sub jugul despotului de Certkov. Cînd comunica numai cu mine era fericit.

Cu ocazia dispariției jurnalelor, am obținut de la Certkov o declarație, în care se obligă să i le înapoieze lui Lev Nicolaevici după ce va termina lu-

Contesa Sofia Andreevna Tolstoi ● Cameră în Casa memorială Lev Nicolaevici Tolstoi

crul la ele. Iar Lev Nicolaevici a promis că o să mi le dea mie. La început a vrut să-mi dea în scris, dar s-a speriat, dezicîndu-se pe moment de promisiune. „E caraghios să-i dau soţiei declaraţie scrisă, a spus el. Am promis şi o să ţi le dau".

Dar eu ştiu că atît declaraţiile scrise, cît şi promisiunile sînt amăgiri (cum s-a şi întîmplat cu Lev Nicolaevici, care nu mi-a dat jurnalele, ci le-a depus la banca din Tula). Certkov ştie foarte bine că Lev Nicolaevici nu mai are mult de trăit şi va trage de timp cu pretextul că lucrează la jurnale, nedîndu-le nimănui.

Iată adevărata istorie a tragediei mele din ultimii ani. De azi îşi scrie jurnalul în fiecare zi.

A venit Nicolaev. Pentru scurtă vreme a venit fiul Mişa, care e de neînţeles, liniştit şi plăcut. I-am povestit despre puternicele mele emoţii, dar el m-a privit cu indiferenţă liniştită. Sînt foarte grele relaţiile mele cu Saşa. E fiică-trădătoare. Dacă cineva i-ar propune să-l ducă pe Lev Nicolaevici cît mai departe de mine sub pretextul liniştii, ar face-o. Astăzi m-au incitat şoptirea ei interminabilă cu tatăl său şi cu Certkov şi spionările ei ca nu cumva să aud ce se discută despre mine. Da, în jur mi-au ridicat un zid moral de nepătruns. Sînt pedepsită să-mi port crucea grea a singurătăţii pentru greşelile mele.

5 IULIE. Viaţă insuportabilă. Inima lui Lev Nicolaevici s-a transformat într-un bulgăre de gheaţă. L-a luat Certkov în mîinile sale. Dimineaţa Lev Nicolaevici a fost la el. Seara a venit Certkov la noi. Lev Nicolaevici şedea pe o canapea joasă, Certkov s-a aşezat lîngă dînsul, iar eu eram întoarsă pe dos de tristeţe şi gelozie. Pe urmă a început o discuţie despre nebunie şi sinucidere. Eu am ieşit de trei ori afară, întorcîndu-mă din nou, pentru că voim să-mi beau ceaiul împreună cu ei şi de cîte ori reveneam, Lev Nicolaevici se întorcea cu spatele la mine, privindu-şi idolul, reluîndu-şi vorbirea despre sinucidere şi analizînd cu sînge rece toate simptomele, străduindu-se să le raporteze la suferinţele mele de acum. Spre seară el a declarat cu cinism că a uitat totul. Pînă şi operele şi le-a uitat. L-am întrebat: „Ai uitat şi viaţa trăită în mijlocul celor apropiaţi? Înseamnă că trăieşti numai cu clipele de faţă?" „Da, numai cu clipele de faţă", mi-a răspuns Lev Nicolaevici. Răspunsul a creat o impresie groaznică. Probabil că moartea noastră fizică în iubirea de odinioară ar fi fost mai binevenită, decît nefericirea de acum.

În casă atîrnă un fel de apăsare grea, care mă copleşeşte şi mă va ucide. Mi-am impus să mă liniştesc şi să fiu în relaţii bune cu familia Certkov. Nu mi-a ajutat la nimic. Lev Nicolaevici are aceeaşi inimă de gheaţă, privindu-şi idolul cu acelaşi extaz.

Am croit pentru Maria Alexandrovna nişte cămăşi, am cusut la maşină o fustă şi am tăiat nişte batiste.

Au fost la noi Bulighin, N.N. Ge, Goldenveizer. Vai, cît îmi este de greu, cît mă doare şi şi cît îl rog pe Dumnezeu să-mi aducă moartea. Oare nu se va întreprinde nimic şi Certkov va rămîne să locuiască în Teleatniki ?*).

Vai de tristeţea mea ! Aş vrea să citesc jurnalul lui Lev Nicolaevici, dar toate la el sînt încuiate sau predate lui Certkov.

Şi toată viaţa între noi n-a existat nici un secret. Ne citeam unul altuia toate scrisorile şi toate jurnalele, totul ce scria Lev Nicolaevici. Nimeni nu-mi poate înţelege suferinţele, ele sînt atît de chinuitoare, încît numai moartea le poate pune capăt.

6 IULIE. N-am dormit toată noaptea. În faţa ochilor

*) Sat învecinat cu Iasnaia Poliana

Sofia Andreevna Tolstoi împreună cu copiii, în 1866

mi-a stat Certkov, care se afla lîngă Lev Nicolaevici.

Dimineață m-am dus să mă scald și tot drumul am spus rugăciuni. Doar cu ajutorul rugăciunilor voi ieși din această stare. Iar dacă nu, atunci aceste scăldări zilnice îmi vor întări gîndurile asupra sinuciderii și în cele din urmă mă voi îneca în draga mea Voronka. Chiar și astăzi mi-am adus aminte cum demult, demult Lev Nicolaevici a venit la scaldă, unde făceam baie singură. Toate sînt uitate și inutile; de bun augur sînt doar prietenia și comunicările sincere...

Cind m-am întors, Lev Nicolaevici a vorbit cu mine tandru, iar eu pe loc m-am liniștit, înveselindu-mă. A plecat călare împreună cu Dușan Petrovici, nu știu încotro.

Lev (fiul) mă tratează cu deosebită dragoste și înțelegere. A venit la rîu să vadă în ce stare mă aflu. Eu mi-am impus să mă liniștesc și să-l văd cît se poate mai puțin pe Certkov.

M-am dus pînă la Zveghințeve. Ea m-a primit cu bucurie și am vorbit cu femeile, ajungînd la aceleași concluzii în privința lui Certkov. Am întîrziat la masa de prînz. Lev Nicolaevici n-a vrut să mănînce. În urma insistențelor mele și-a mîncat cu plăcere tot prînzul pregătit special pentru stomacul său : supă-cremă, orez, ou, afine pe pîine muiată în lapte de migdale.

Seara i-am cusut fusta Mariei Alexandrovna. Au venit Certkov, Sutkovoi și Nicolaev, iar mai tîrziu Goldenveizer, care ne-a cîntat o sonată opus 90 de Beethoven, o rapsodie de Brahms și o frumoasă baladă a lui Chopin.

Pe urmă Lev Nicolaevici a vorbit cu Sutkovoi despre secta dobroliubților din Gubernia Samara. Lev Nicolaevici spunea că mai întîi de toate trebuie să-l cunoaștem pe Dumnezeu din structura noastră.

7 IULIE. DIMINEAȚA. Ploaie, vînt, aer umed. Am revăzut corectura la „Roadele instrucției" și am terminat fusta Mariei Alexandrovna. Am luat de pe divanul lui Lev Nicolaevici corecturile de la „Invierea", pînă nu le-a mirosit Certkov. Fără să țină seama de vreme, Lev Nicolaevici s-a dus la idolul său. Cu toate că ultimele file de jurnal ale lui Lev Nicolaevici sînt foarte interesante, gîndeam azi, ele au fost compuse pentru Certkov și alții ca el. cum Lev Nicolaevici nu îndrăznește să-mi adreseze în jurnalul său nici un cuvînt de dragoste. Nu i-ar plăcea lui Certkov, iar jurnalele sînt în stăpînirea sa. În mîinile mele se află doar bogăția sincerității, gîndurile și simțămintele.

Foarte rău erau supravegheate manuscrisele lui Lev Nicolaevici. Dar el nu mi le-a încredințat niciodată, ținîndu-le în lada canapelei. Abia cînd am pus problema ducerii lor la Muzeu am putut să le răsfoiesc.

Lev (fiul) s-a certat ieri cu brutalul idiot Certkov.

Plouă, e frig, iar Lev Nicolaevici a plecat călare la Certkov. Eu l-am așteptat în verandă alarmată, blestemînd vecinătatea cu Certkov.

SEARA. Nu, pe Lev Nicolaevici încă nu mi l-au luat. Slavă Domnului ! Toate străduințele mele, toată energia iubirii față de el au străpuns gheața care s-a format între noi. Nu poate sta nimeni în fața legăturilor noastre de inimă. Sîntem legați de o puternică iubire într-un timp îndelungat. Am intrat la el cînd s-a culcat și i-am spus : „Promite-mi că n-o să pleci niciodată de la mine, pe furiș". La asta el mi-a răspuns : „N-am de gînd să o fac și îți promit să nu te părăsesc niciodată. Eu te iubesc". Glasul îi era tremurat. Eu am plîns, l-am îmbrățișat și i-am spus că mă tem să nu-l pierd, pentru că îl iubesc. Lev Nicolaevici mi-a spus că iubirea e reciprocă și că n-are de ce să-mi fie fri-

că, că legătura între noi este atît de puternică, încît nimeni n-o poate nimici, iar eu am simțit că acesta este adevărul și bucuroasă m-am îndreptat spre camera mea, mulțumindu-i că mi-a luat pietroiul de pe inimă.

La scurtă vreme după ce am intrat în camera mea, ușa s-a deschis și a intrat Lev Nicolaevici.

„Nu vorbi, mi-a spus, vreau să-ți mărturisesc cît de bucuros am fost în urma convorbirii noastre de adineaori". Și l-a cuprins plînsul, m-a îmbrățișat și m-a sărutat... „E al meu ! E al meu !" îmi vorbea inima, de acum voi fi mai liniștită și voi încerca să fiu mai bună cu toți și voi încerca să fiu în relații mai bune cu Certkov.

El mi-a trimis o scrisoare în care încearcă să se justifice. L-am chemat azi la împăcare, spunîndu-i că dacă se pretinde a fi om corect, va trebui să-și ceară scuze măcar pentru cele două fraze grosolane: 1. „Aș putea să vă arunc în spate tot felul de neplăceri și mizerii dumneavoastră și familiei. Am destule legături și posibilități să o fac, iar, dacă nu mi-am dus la îndeplinire aceste gînduri, de vină e iubirea față de Lev Nicolaevici. 2. Dacă aș fi avut o soție ca dumneavoastră m-aș fi împușcat, ori aș fi fugit în America".

Dar n-a vrut să-și ceară scuze, spunînd că nu l-am înțeles tîlcul vorbelor sale, și așa mai departe.

Ce tîlc în cele spuse ? E un om îngîmfat, rău și foarte prost. Unde sînt principiile creștine de împăcare, iubire și supunere ? Totul la el e prefăcătorie și minciună. Pînă și cea mai simplă educație îi lipsește.

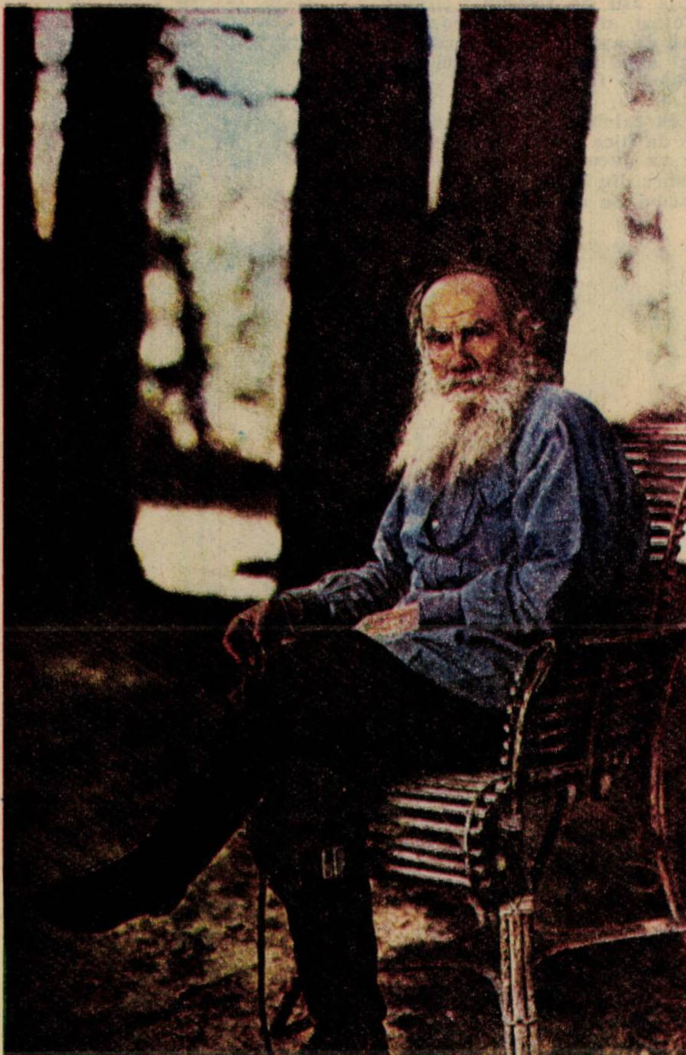
Coborînd scările, Certkov mi-a spus că în fraza a doua el se socotește nedrept față de mine și, dacă scrisoarea nu mă mulțumește, el e gata să-și exprime compasiunea pentru a rămîne în relații bune cu mine. Numai că scrisoarea nu exprima altceva decît șiretlicuri și fățărnicie.

Acum toate îmi sînt indiferente. Sînt neclintită în bucuriile mele, pentru că Lev Nicolaevici mi-a adus iubirea și inima sa. Pe ceilalți îi detest. Cocoșii cîntă, se crapă de ziuă. Vîntul șopotește prin frunze.

8 IULIE. Tandrețea soțului m-a liniștit pe deplin și astăzi mi-am petrecut ziua într-o dispoziție normală. Am ieșit la plimbare, adunînd pentru Lev Nicolaevici un imens buchet de flori de cîmp, apoi am transcris scrisori vechi adresate soțului, găsite mai demult, printre hîrtiile sale.

S-au adunat aceiași : Certkov, Goldenveizer, Nicolaev, Sutkovoi. Plouă, e vînt și frig. Sașa nu se simte bine. Are un guturai zdravăn și e supărată pe mine. Lev Nicolaevici ne-a citit cu glas tare o frumoasă povestire a noului scriitor francez Mille. Și ieri i-a plăcut povestirea „La biche écrasée". Dacă nu l-ar chinui constipația ar fi sănătos.

14 IULIE. N-am dormit toată noaptea și am fost la un pas de sinucidere. Niciodată cuvintele nu vor putea exprima starea prin care am trecut. A

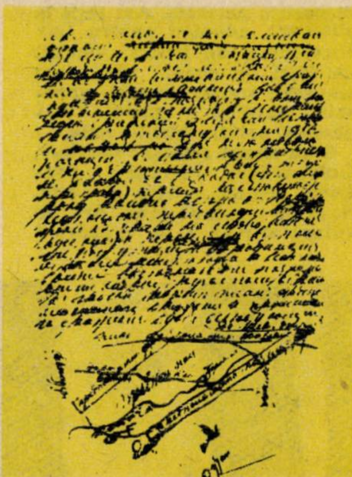
Lev Tolstoi la Iasnaia Poliana, în 1910

intrat Lev Nicolaevici și eu într-o învolburare neobișnuită i-am spus că în talerele balanței se află : de o parte — înapoierea jurnalelor, de cealaltă parte — viața mea. Să aleagă. Iar el a ales, îi mulțu-

mesc, primul taler ss mi-a înapoiat jurnalele de la Certkov. Saşa a plecat după jurnale la Certkov cu o scrisoare din partea lui Lev Nicolaevici. Sufletul mi-e în negru, pentru că gîndul la moarte s-a cristalizat pentru totdeauna şi de cîte ori inima mea bolnavă se va crispa de durere, voi fi gata să-mi pun capăt zilelor.

Iată ce sfîrşit se întrevede pentru lunga mea viaţă conjugală atît de fericită cîndva. Totuşi, sfîrşitul nu pare a fi atît de aproape. Scrisoarea de azi a lui Lev Nicolaevici îmi aduce o firavă rază de fericire.

Jurnalele au fost împachetate de fiica mea Tania şi mîine le va duce cu soţul meu la banca din Tula. Chitanţa va fi făcută pe numele lui Lev Nicolaevici, dar şi cu înscrisul moştenitorilor. Numai de nu m-ar păcăli din nou. Să nu scoată din nou, pe tăcute, iezuitul de Certkov jurnalele din nou de sub ochii îngăduitori ai lui Lev Nicolaevici !

De trei zile n-am pus nimic în gură şi toţi sînt alarmaţi, cu toate că nu acest lucru este cel mai grav... Totul porneşte de la marile supărări şi nervi.

Îmi pare rău şi mă căiesc pentru faptul că mi-am supărat copiii, pe Lev şi pe Tania. Mai ales pe Tania. Ea manifestă atîta compasiune faţă de mine şi e atît de bună. O iubesc foarte mult. Trebuie să-i permit lui Certkov să ne viziteze din nou, cu toate că acest lucru este foarte neplăcut şi greu de acceptat. Dacă nu îngădui aceste întîlniri, va apărea o întreagă literatură clandestină, cu epistole gingaşe, ceea ce e şi mai rău.

15 IULIE. N-am dormit toată noaptea gîndindu-mă la uşurinţa cu care Lev Nicolaevici s-a dezis în scrisoare de promisiunea făcută de a nu mă părăsi. Tot aşa el poate să-şi ia înapoi toate cuvintele şi promisiunile şi atunci ce mai rămîne din adevăratele cuvinte de credinţă ? Nu mă agit în zadar ! Doar mi-a promis de faţă cu Certkov că o să-mi dea jurnalele mie şi m-a minţit pentru că le-a depus la bancă. Şi cum să te mai linişteşti şi să te însănătoşeşti cînd tot timpul trăieşti sub ameninţarea : „te părăsesc".

Mă doare îngrozitor capul, ceafa mai ales. Să fie vreun şoc nervos ? Ar fi bine dacă un asemenea şoc ar aduce şi moartea. E foarte dureros să fii ucisă de propriul soţ. Azi dimineaţă, după o noapte nedormită, l-am rugat pe Lev Nicolaevici să-mi dea mie chitanţa de la jurnalele ce vor fi duse mîine la bancă, să fiu liniştită că nu-şi va lua cuvîntul înapoi şi că nu le va da lui Certkov, mai ales că el se dezice foarte uşor de cele promise. El s-a supărat îngro-

Pe o filă de manuscris a romanului „Război şi pace" Lev Tolstoi a desenat schiţa bătăliei de la Borodino ● Vedere a Kremlinului la începutul secolului al XIX-lea. Gravură de Hammer ● Moscova în flăcări (1812). Gravură de J. L. Rughendas

zitor, spunîndu-mi : „Nu. Pentru nimic în lume !" şi a luat-o la fugă. Din nou puternică criză de nervi, la care am vrut să beau opium, dar mi-a fost frică. L-am minţit pe Lev Nicolaevici că am făcut-o, dar el mi-a recunoscut imediat minciuna, plîngînd în hohote. Mă doare şi mi-e ruşine şi... dar nu mai zic nimic. Sînt bolnavă şi epuizată.

. . . .

Împotriva voinţei mele, i-am dat voie lui Certkov să ne viziteze, iar eu, cu toate că suferearn cumplit, am fost atentă cu el. Le-am urmărit mişcările şi privirile. Lev Nicolaevici şi Certkov erau prudenţi, cît urăsc pe omul acesta ! Mă chinuie prezenţa sa, dar voi răbda văzîndu-i împreună, ştiind că nu se întîlnesc pe furiş şi că nu îşi scriu epistole interminabile.

20 IULIE. De două zile Certkov n-a venit şi e linişte. Doctorii au plecat. Nu cumva au fost aduşi aici ca să certifice nebunia mea ? Venirea lor aici a fost zadarnică. Dacă toate zilele ar fi ca azi, nu m-aş plinge de sănătate. Lev Nicolaevici a călărit împreună cu bunul şi prostul grăjdar Filka, iar toată seara a stat la el în balcon unde a scris, a citit şi s-a odihnit în linişte. A venit Goldenveizer, cu care a jucat şah şi a băut ceai. Mi-e tare milă de fiul Lev. Azi a fost trist şi gînditor. Să fie din cauza celor trăite la Paris, sau e alarmat de faptul că nu i se eliberează hîrtia pentru paşaport, sau e nervos şi a obosit din pricina grelei noastre vieţi familiale ?

M-am dus să mă scald cu Liza Obolenski, Saşa şi Varvara Mihailovna. O căldură insuportabilă. Multe ciuperci albe. Se coseşte ovăzul.

24 IULIE. Aseară a venit din nou Certkov. Am auzit ce şi-au şoptit. Lev Nicolaevici a întrebat : „Sînteţi de acord cu cele scrise de mine ?" I-a răspuns : „Bineînţeles că sînt de acord." Din nou o conjuraţie. Miluieşte-mă doamne !

Cînd am început din nou să-l întreb cu lacrimi în ochi despre ce fel de acord este vorba, Lev Nicolaevici şi-a compus o faţă răutăcioasă, o faţă străină, respingîndu-mi rugămintile cu răutate şi încăpăţinare.

E de nerecunoscut ! Şi din nou sînt disperată şi din nou sticla cu opim se află pe masa mea. Dacă însă nu l-am băut, e numai pentru că nu vreau să le aduc tuturor şi Saşei în acelaşi timp, bucuria morţii mele. Dar cum mă mai chinuiesc ei ! Sănătatea lui Lev Nicolaevici e mai bună. Face totul ca să trăiască mai mult decît mine. Să-şi continue viaţa cu Certkov. Aş vrea să beau această sticlă şi să-i las lui Lev Nicolaevici un bilet : „Eşti liber".

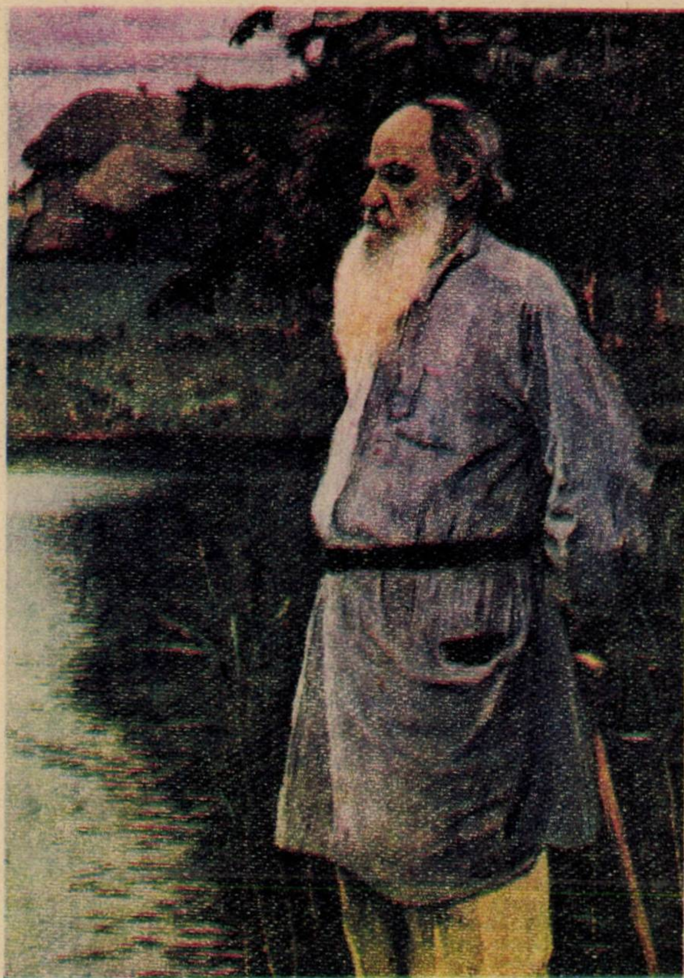
Astă seară Lev Nicolaevici mi-a spus cu duşmănie : „Am hotărît azi că voi fi liber şi nu-mi mai pasă de nimic". Vom vedea cine va ieşi învingător dacă şi el îmi va declara război. Arma mea este moartea. Ea va fi şi răzbunare şi ruşine atît lui Lev Nicolaevici cît şi lui Certkov. Lumea îi va acuza că m-au omorît. Lumea va zice : nebuna ! Dar cine m-a adus în halul acesta ?

Familia lui Mişa a plecat, iar Olga şi copiii au mai rămas. Izbăveşte-mă, Doamne, se pare că m-am hotărît... şi totuşi mi-e milă de iubitorul Liovuşka de odinioară... Şi acum eu plîng.

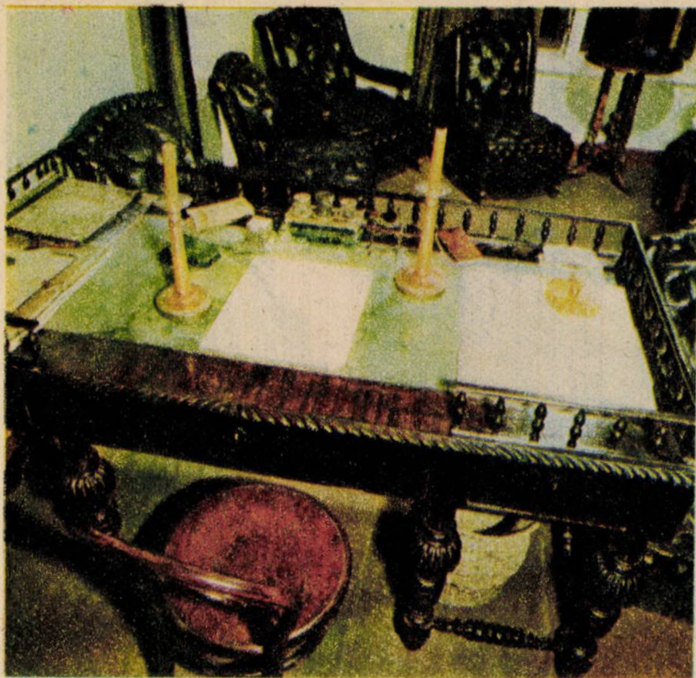
Să mai ai curajul să scrii despre iubire cînd îţi chinuieşti în halul acesta pe cel mai apropiat om — soţia !

Şi el, bărbatul meu, m-ar putea salva dar nu vrea...

29 IULIE. Un vînt dinspre vremurile de odinioară ne-a adus linişte şi fericire. Viaţa a intrat pe făgaş normal. Slavă Domnului ! Certkov n-a venit la noi de cinci zile şi nici Lev

Tolstoi la Iasnaia Poliana. Tablou de M. V. Nesterov (1907)

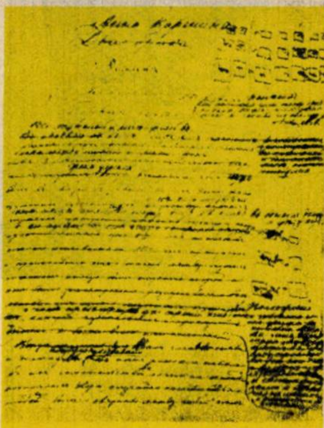

Nicolaevici nu s-a dus la el. Dar amintindu-mi despre el și despre posibilitatea unei noi apropieri mi se ridică ceva din fundul sufletului, apoi, fierbe și mă chinuiește. Bine că măcar deocamdată ma odihnesc.

Zosia Stahovici e plăcută și ne-a adus multă veselie. M-am apucat de corectura „Cazacilor“ cu admirație. În comparație cu această operă, cit de sărace și de străvezii sint ultimele povestiri.

3 AUGUST. Aflind că mister Mande a demascat faptele reprobabile ale lui Certkov, în biografia sa despre Lev Nicolaevici, cu toate că nu i-a dat numele, însemnîndu-l cu litera X, soțul meu s-a umilit în asemenea hal, încit l-a rugat în scrisoarea din 23 iulie să șteargă din biografie uritele adevăruri luate de biograf dintr-o scrisoare a defunctei fiice Mașa, care scrie urit despre „idol“. Astăzi am primit din partea lui Mande două scrisori : una adresată mie, iar cealaltă adresată lui Lev Nicolaevici. Îngrozitor este faptul că Lev Nicolaevici în asemenea hal îl iubește pe Certkov, încit este gata la orice umilințe pentru a-l acoperi, chiar cu ajutorul tăcerii sau al minciunii.

Cum am mai spus, rugămintea lui Lev Nicolaevici față de

Cabinetul de lucru al lui Tolstoi ● Filă de manuscris „Anna Karenina“

Mande se referea la un fragment din scrisoarea defunctei noastre Mașa, care a scris urit despre Certkov. O asemenea demascare a lui Certkov n-a fost pe placul lui Lev Nicolaevici, mai ales că ea venea din partea fiicei favorite Mașa, care multă vreme a fost prietenă cu Certkov și care i-a înțeles pînă la urmă manevrele.

Am primit astăzi o scrisoare plină de reproșuri din partea E.I.Certkovei. Ca mamă o înțeleg : ea își idealizează fiul fără să-l cunoască. Eu i-am răspuns cu reținere, politețe, dar și cu mîndrie. Cu împăcarea, însă, nu sint de acord.

Am vrut să-i explic lui Lev Nicolaevici izvorul geloziei mele față de Certkov și i-am adus o pagină a jurnalului său din tinerețe, mai precis din 1851, în care el scrie că nu s-a îndrăgostit niciodată de femei, ci numai de bărbați. Credeam că el, ca și P.I. Birinkov și doctorul Makovițki, îmi va înțelege gelozia, liniștindu-mă, dar în loc de a mă liniști, Lev Nicolaevici s-a făcut palid, înfuriindu-se cum nu l-am văzut niciodată : „Pleacă ! Ieși afară !“ mi-a strigat. „Am spus că am să te părăsesc și o voi face !“. A început să alerge prin camere, iar eu îl urmam îngrozită. Apoi s-a încuiat în camera sa, refuzînd să-mi dea drumul. Eu am înlemnit. Unde-i smerenia ? Unde-i creștinismul ! Și unde-i, la urma urmei, dreptatea și înțelegerea ? Oare bătrînețea pietrifică inima omului ? Ce i-am făcut ? Cind îmi amintesc de strigătele sale, de fața plină de răutate, mă ia cu frig.

Pe urmă eu am intrat în baie, iar Lev Nicolaevici, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat, a ieșit în salon, unde a băut ceai cu poftă, ascultindu-l pe Dușan Petrovici, care citea cu glas tare traducerea sa din slavă despre Piotr Helcitki.

După ce s-au despărțit, Lev Nicolaevici a venit la mine în dormitor, spunîndu-mi că a intrat să-și ceară iertare. Pe mine m-a apucat tremurul de bucurie. Dar, cind, conducindu-l spre camera sa, am încercat să-i spun gîndurile mele privind viața noastră viitoare, care ar fi trebuit să se desfășoare în deplină înțelegere, el m-a împins, amenințîndu-mă că dacă nu plec, o să-i pară rău că a intrat în dormitorul meu. Cată de-l înțelege !

22 AUGUST. E ziua mea de naștere, am 66 de ani și mă simt plină de energie și pasiune. Într-un cuvint — tînără. Numai ultimele două luni m-au îmbătrînit, dar poate dă Domnul și se termină cauzele. M-am sculat obosită de ne-

somn și am ieșit în parc să mă plimb.

Frumusețe peste tot : bătrînele alei cu tot felul de copaci, din nou înfloritele flori de cîmp, ciuperci, liniște și singurătate. Sînt singură cu Dumnezeu. Am umblat tot timpul și m-am rugat. M-am rugat pentru smerenie și pentru liniștirea sufletului. M-am rugat lui Dumnezeu să-mi întoarcă iubirea bărbatului meu. Eu cred că această iubire îmi va fi redată, pentru că am pus în rugile mele prea multe lacrimi.

M-au felicitat toți copiii și Liolea. În timp ce mă plimbam, Lev Nicolaevici m-a căutat de două ori. Măcar de ochii lumii trebuie să-și felicite soția cu ocazia zilei de naștere. Mă uit în ochii lui să surprind un licăr din iubirea de odinioară. Cînd îl voi găsi, probabil mă voi împăca și cu Certkov. Cu toate că e greu.

23 AUGUST. Mi-am petrecut ziua în liniște dar nu și în sănătate. Aceeași idee fixă : apropierea lui Lev Nicolaevici de Certkov. Mă doare inima, mă doare sufletul, iar prin cap Dumnezeu știe ce se mai întîmplă. Toată partea dreaptă a capului mă doare... în curînd va veni sfîrșitul. E dureros să-mi las bărbatul în mîinile lui Certkov.

27 AUGUST. Rana dureroasă a geloziei mele față de Certkov nu se mai vindecă. Pentru ce mi-a mai deschis Dumnezeu ochii la toate ?

M-am trezit plîngînd în hohote pentru că am avut un vis chinuitor. De fapt, acest plînset m-a trezit.

În fața mea îl văd pe Lev Nicolaevici îmbrăcat în scurtă îmblănită, cu balșik legat la spate și cu căciulă înaltă de miel, iar fața îi este ostilă, provocatoare. Îl întreb : „Unde mergi ?" El îmi răspunde degajat : „La Goldenveizer și la Certkov. Cu ultimul trebuie să răsfoiesc și să clarific un articol".

Sînt disperată că Lev Nicolaevici nu și-a ținut promisiunea. De asta am plîns în hohote, de asta m-am și trezit. Iar acum, abia scriu, fiindcă îmi tremură și inima și mîna.

28 AUGUST. Ziua de naștere a lui Lev Nicolaevici. Împlinește 82 de ani. Zi frumoasă, senină, de vară. Noaptea n-am dormit. M-am sculat din pat îngrijorată. M-am dus la soț să-l felicit și m-am emoționat.

I-am urat viață îndelungată, dar fără înșelăciuni de tot felul, fără taine și ambuscade, iar principalul : spre sfîrșitul vieții să ne iluminăm cu adevărat.

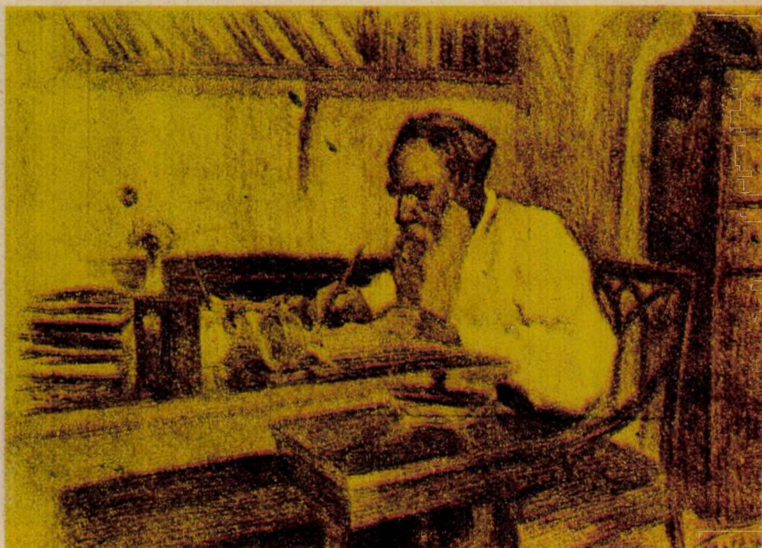
El și-a compus pe loc o mină rea a feței ; sărman obsedat ! se crede împreună cu Certkov pe cea mai înaltă treaptă a purității spirituale. Sărmanii de ei ! Orbi și mîndri ! Cu ani în urmă, Lev Nicolaevici era într-adevăr la înălțimea purității spirituale. Tendința sa de odinioară era spre sinceritate și simplitate, spre dezicerea de bogății, spre bunătate, adevăr și cele mai înalte perspective ale spiritului. Acum el se distrează la scenă deschisă ; îi place și mîncarea bună și un cal de rasă și cărțile și muzica și șahul și companiile vesele și pozarea în sute de poziții în fața aparatului de fotografiat.

În relațiile sale cu oamenii este bun cu lingușitorii, care îi fac curte, îngăduindu-i toate slăbiciunile. Simțămintele de compătimire și înțelegere i-au dispărut. Nu cumva sînt de vină anii ?

Au venit Varia Nagornov și nora Mașa Tolstoi. M-am bucurat foarte mult de venirea lor. Dar simt că toți se uită la mine ca la o nebună și privindu-se pe furiș mă ocolesc. Mi-e foarte greu !

Dacă m-aș simți vinovată în fața alor mei aș încerca să mă îndrept. Dar Certkov m-a jignit pe mine, soțul nu mă mai iubește pe mine, toți se ascund de mine, mă atacă tot pe mine și atunci cum să mă îndrept ? Să-l iubesc pe Certkov ? Nici o speranță ! Iar rana pricinuită de el mă doare și durerea mă pune într-o situație îngrozitoare.

Lev Nicolaevici a zis azi că idealul creștin constă în viața fără căsătorie și castitate deplină. La observația mea cum că cele două genuri au fost create de Dumnezeu din voința sa și că de ce să mergem

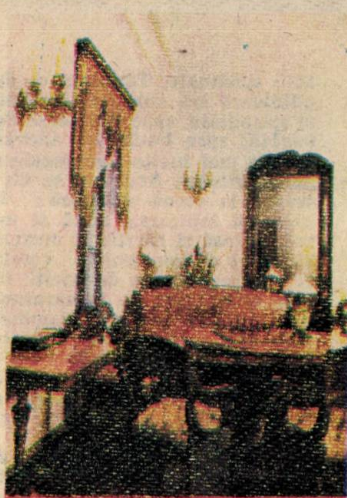

Tolstoi la masa de lucru. Desen de Boris Pasternak ● Primul volum din ediția de „Opere", 1893 și romanul „Învierea", apărut la Berlin în 1912

cum sînt scăldați copiii în cadă. După ce m-am întors, m-am așezat să croșetez, gîndindu-mă la cele spuse de Lev Nicolaevici, i-am replicat cu privire la acel ideal de castitate : „Dacă ăsta ar fi adevărul, atunci n-ar exista copii, iar fără copii nu s-ar putea vorbi despre împărăția cerurilor". Cele spuse l-au înfuriat pe Lev Nicolaevici, încît a început să țipe la mine. (Mihail Sergheevici mi-a spus mai tîrziu că în acel moment Lev Nicolaevici a pierdut cea de-a treia partidă de șah). Lev Nicolaevici spunea că idealul poate fi atins doar în aspirație. Eu îi zic : „Dacă se ignoră țelul final, adică nașterea copiilor, atunci aspirația nu are nici un sens. La ce folosește această aspirație ?" „Tu nu vrei să înțelegi nimic și nici nu as-

Sofia Andreevna Tolstoi cu copiii, în 1892 ● Colț din camera de zi cu nelipsita tablă de șah ● Odaia de primire

împotriva legilor naturii, Lev Nicolaevici mi-a răspuns că în afară de faptul că omul este animal, el are inteligență și această inteligență trebuie să fie mai presus de natură, că omul trebuie să fie spiritualizat și nu să se ocupe de perpetuarea speței umane.

În aceasta constă diferența sa față de celelalte animale.

Toate acestea ar fi explicabile dacă Lev Nicolaevici ar fi monah, ascet sau măcar misogin. La cele spuse de el adaug : am rămas gravidă cu Lev Nicolaevici de șaisprezece ori. Am născut treisprezece copii vii și trei morți.

Acum, după 48 de ani, stau în fața sa și mă simt vinovată pentru cele întîmplate, simțind că e în stare să mă urască și să se dezică de cele trăite, încercînd să creeze acea împreunare spirituală cum a motivat Certkov cînd i-a luat hîrtiile, cum reiese și din sutele de fotografii ori din nenumăratele întîlniri tainice între Lev Nicolaevici și „idol".

SEARA. Greutatea vieții mă apasă din ce în ce mai mult. Cum se vor termina toate ? Dumnezeu știe, numai el, Dumnezeu mă poate ajuta. Iată ce s-a întîmplat : seara ne-am dus cu toții să vedem

culți cu atenție", mi-a strigat el furios.

Sufletul bolnav n-a putut suporta tonul răutăcios al lui Lev Nicolaevici, încît am plecat plîngînd în camera mea. După ce a terminat partida, el a venit la mine, zicîndu-mi : „De ce te-ai supărat ?" Ce puteam să-i explic ? Că el nu vorbește cu mine niciodată, iar dacă o face este nedrept, supărat și rău ? Discuția s-a transformat încet, încet într-un șir de imputări, dureroase din partea mea și deosebit de răutăcioase din partea lui Lev Nicolaevici. Au apărut mai vechile reproșuri privind boala

mea, iar în ceea ce privește apropierea noastră, el a arătat cu răutate spre masa unde se aflau corecturile, strigîndu-mi: „Vreau să renunț la drepturile de autor! Vreau să renunț la pămînt! Vreau să trăiesc într-un bordei!" Eu îi răspund: „Bine, dar vom trăi fără persoane și influențe străine. Vom trăi între țărani, dar numai noi doi". Văzînd că sînt de acord cu cele propuse de el, Lev Nicolaevici se repede spre ușă, strigînd a deznădejde: „Ah! Dumnezeul meu, lasă-mă, vreau să plec!" ș.a.m.d. A mai spus: „nu poți fi fericit dacă urăști jumătate din specța umană". „Dar pe cine urăsc eu?" l-am întrebat. „Urăști pe Certkov și pe mine." „Da, pe Certkov îl urăsc, dar nici nu mă gîndesc să te alătur lui". Și iar am simțit înțepături în inimă. Din nou iubirea nebunească față de idol, de care nu se poate despărți și care constituie pentru el jumătate din omenire. Și din nou mi s-a întărit convingerea că trebuie să fac totul pentru a-l desprinde pe Lev Nicolaevici de idolul său, chiar dacă ar trebui să-l omor pe Certkov. Pe urmă, fie ce-o fi! Și așa viața ne este iad.

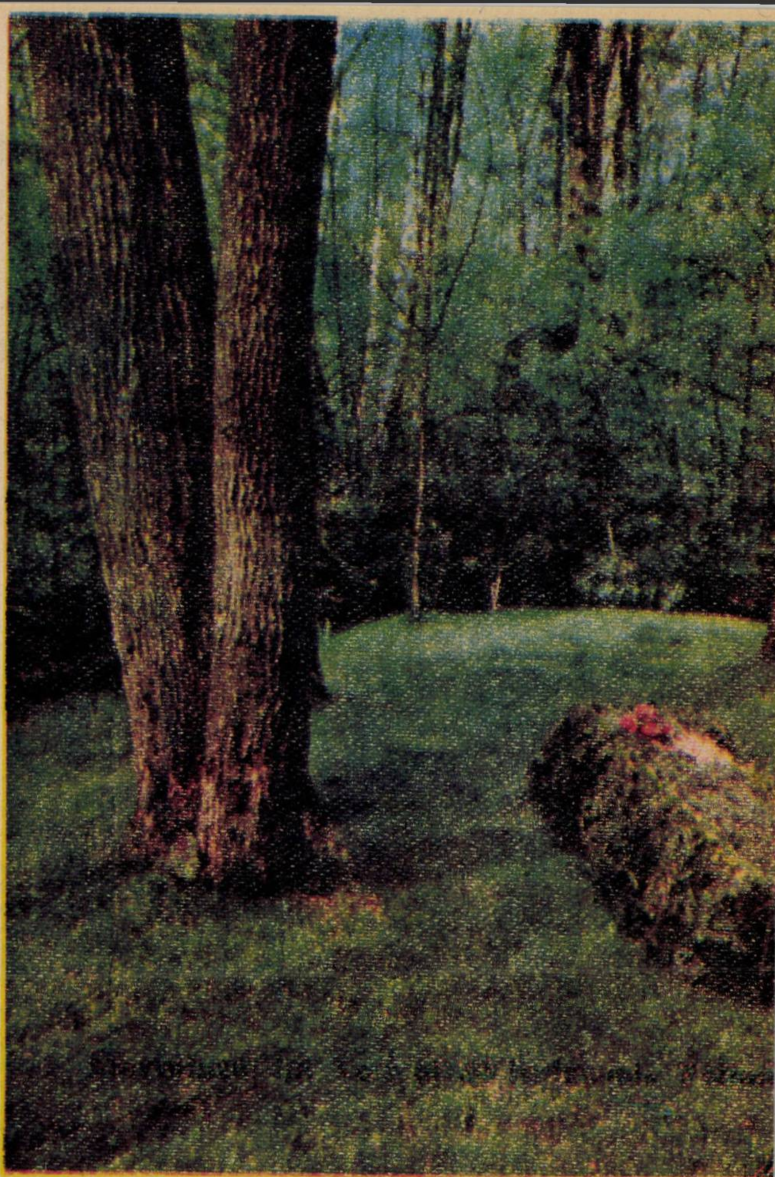
Varenka a înțeles totul. Mașa are o judecată mărginită. Spre fericirea ei, nu cunoaște multe lucruri și altele nu le înțelege. Ar fi bine, totuși, pentru ea să deschidă ochii asupra iubirii lui Lev Nicolaevici față de Certkov. Atunci ar înțelege poate toate suferințele mele.

Să trăiești în bordei! Iar astăzi, plimbîndu-se, Lev Nicolaevici a împărțit mere la copii, seara a jucat șah vreo două ore și jumătate și vreo două ore wist. Fără distracții se plictisește. Bordeiul și traiul în bordei sînt doar pretexte să se supere pe mine. Face totul să joace rolul de sfînt și de martir.

29 AUGUST. Răutățile lui Lev Nicolaevici de ieri atît de greu au apăsat asupra mea, încît nu am dormit toată noaptea. Am plîns, m-am rugat, iar dis de dimineață am ieșit să mă plimb prin parc și prin pădure. Pe urmă m-am dus la frumoasa felceriță Ana Ivanovna, care, împreună cu bătrîna ei mamă, m-au consolat. Lev Nicolaevici m-a căutat peste tot, negăsindu-mă. Am intrat la el. Mi-a vorbit că întărește cele promise: 1) să nu-l mai vadă pe Certkov. 2) să nu-i dea jurnalele și 3) să nu se mai lase fotografiat, punîndu-mi o singură condiție: pace. Ieri țipa la mine și din nou eu sînt vinovată. Din nou îmi va căuta nod în papură ca să-l vadă pe Certkov, supărîndu-mă cu bună știință și călcînd în picioare promisiunea. Iată de ce mi-e frică. Să mai retrăiesc odată cele suferite, n-are nici un sens.

26 SEPTEMBRIE. De dimineață toate au fost bune și pașnice. Sașa cu Varvara Mihailovna au plecat la Taptikovo s-o viziteze pe Olga, iar cu noi a rămas Maria Alexandrovna. Eu copiam fotografii. Trecînd prin cabinetul lui Lev Nicolaevici, am văzut că portretul lui Certkov, pe care eu, în lipsa soțului, l-am mutat pe un perete mai depărtat, înlocuindu-l cu portretul socrului, e din nou atîrnat deasupra jilțului în care totdeauna șade scriitorul. Mi se punea o greutate pe suflet văzînd portretul acestui om insuportabil, deasupra capului lui Lev Nicolaevici, cînd veneam în fiecare zi să-i spun bună dimineața; de asta l-am îndepărtat.

Faptul că Lev Nicolaevici l-a repus în dreptul jilțului mi-a provocat din nou o depresiune sufletească îngrozitoare. Ne-

Mormîntul lui Tolstoi la Iasnaia Poliana

văzîndu-l, el nu se poate despărți de portretul lui Certkov. Eu l-am dat jos de pe perete, l-am rupt bucățele și l-am aruncat în closet. Bineînțeles că Lev Nicolaevici s-a supărat, amenințîndu-mă cu îngrădirea libertății (asta-i acum amenințarea lui cea mai frecventă), lucru la care altă dată nici nu s-a gîndit. Putea fi vorba despre libertate, cînd noi toată viața ne-am iubit, pricinuind unul altuia numai bucurii și plăceri ?

Din nou am căzut într-o depresiune nebunească, din nou mi-a revenit gelozia față de Certkov, din nou plîng pînă nu mai simt capul de durere. M-am gîndit la sinucidere, m-am gîndit să dispar din viața lui Lev Nicolaevici, m-am gîndit să-i dau libertatea dorită. M-am dus la mine în cameră, unde am tras cu revolverul fals, gîndindu-mă că ar trebui să-mi fac rost de unul adevărat. Pe urmă cînd Lev Nicolaevici s-a întors de la partida călărie, am mai tras de cîteva ori, dar n-a auzit nimic.

M. A. Schmidt, crezînd că am tras cu un pistol adevărat, o trimis scrisoare la Taptikovo să vină repede Sașa că s-a împușcat mama, sau ceva asemănător.

Noaptea aud o trăsură și bătăi în ușă. Era foarte întuneric și mă gîndeam mirată cine ar putea fi. Cînd am ieșit, am văzut-o pe Sașa și pe Varvara Mihailovna. Eram uluită. „Ce s-a întîmplat ?“ le-am întrebat. Și deodată, cele două voci au început să-mi toarne atîtea reproșuri grosolane, încît m-au amețit. Am început să urc scările, dar Sașa și Varvara Mihailovna veneau strigînd după mine. Pînă la urmă mi-am pierdut răbdarea și m-am înfuriat. Ce le-am făcut ? Cu ce sînt vinovată ?

Din păcate, am început să țip și eu, spunînd că le dau afară din casă, că de mîine n-o mai primesc în casă pe lingușitoarea Varvara Mihailovna. Maria Alexandrovna Schmidt și-a înțeles greșeala și a început să plîngă și să se roage de cele două să iasă din camera ei.

Numai că scandalagioacele nu s-au liniștit imediat. A doua zi și-au luat lucrurile, caii, cîinii, papagalul și au plecat la casa Sașei din Teleatniki. După ce sînt vinovate, mai dau dovadă și de nepolitețe.

29 SEPTEMBRIE. E înțelegere și liniște cu Lev Nicolaevici, din care cauză e bine ! Cînd și-a luat micul dejun, eu m-am așezat lîngă el și am mîncat și eu o clătită cu brînză, mi se pare. Trebuia numai să-l vezi cît s-a bucurat cînd la întrebarea : cui îi pun clătita, i-am răspuns : „Mie“. „Ah, cît sînt de bucuros că ai început să mănînci, în sfîrșit !“ Pe urmă, cu o vizibilă iubire, mi-a adus o pară și m-a rugat s-o mănînc neapărat. În general, fără străini, el e ca și odinioară, bun și tandru cu mine, iar eu simt că e al meu.

Vedere în grădina din jurul casei

12 OCTOMBRIE : Încet, încet aflu și alte mîrșăvii puse la cale de Certkov. El l-a convins pe Lev Nicolaevici să lase o împuternicire ca după moartea sa toate drepturile de autor să nu rămînă copiilor, ci să treacă în folosință obștească, iar actul să fie socotit ultima operă a scriitorului. Și cînd soțul meu a vrut să aducă acest lucru la cunoștința familiei, domnul Certkov s-a supărat și nu i-a dat voie lui Lev Nicolaevici să se adreseze soției și copiilor. Ticălos și despot ! L-a luat pe bietul bătrîn în mîinile sale murdare, obligîndu-l să facă numai fapte rele. Dar dacă eu voi mai fi în viață, îi voi plăti în așa fel, încît să mă țină minte toată viața. Mie mi-a furat inima și iubirea soțului, copiilor și nepoților mei le-a furat bucătica de pîine de la gură, iar pentru fiul său depune în băncile engleze milioane. Și banii lui Certkov nu sînt ca ai noștri, munciți. Azi i-am spus lui Lev Nicolaevici despre împuternicirea sa. Avea o înfățișare jalnică, de om vinovat și tăcea tot timpul. I-am vorbit că treaba asta nu-i bună, pentru că pregătește ruină și tot felul de rele, că urmașii săi nu se vor dezice de drepturile lor. Mă doare foarte mult că pe mormîntul omului iubit se vor produce răutăți și reproșuri grele ! Da, duhul cel rău lucrează cu mîinile lui Certkov, nu degeaba numele lui se trage din cuvîntul ciort (drac), iar Lev Nicolaevici simțea ceva cînd scria în jurnalul său :

„Certkov m-a antrenat în luptă. Și această luptă este grea și dezgustătoare pentru mine“.

Am aflat și despre lipsa de dragoste a lui Lev Nicolaevici de acum pentru mine. El a uitat, a uitat pînă și cuvintele scrise în jurnalul său : „Dacă nu mă acceptă, mă împușc“. Eu nu numai că nu l-am refuzat, dar am trăit cu el 48 de ani, iubindu-l pînă în momentul de față.

Seara, i-am arătat lui Lev Nicolaevici jurnalul său din 1862, transcris mai demult de mine, cînd s-a îndrăgostit de mine și mi-a cerut mîna. La început parcă s-a mirat, apoi a zis : „Cît îmi este de greu !“

Pentru mine jurnalul este o consolare, pentru că e trecutul meu. Lui, bineînțeles, îi este greu. Pentru că a schimbat tot ce era luminos, curat, adevărat și fericit pe minciună, necurățenie și răutate.

13 OCTOMBRIE. Gîndul despre sinucidere încolțește din nou, mult mai puternic decît în alte dăți. Am citit azi în gazete că o fetiță de cincisprezece ani s-a otrăvit cu opium și a murit ușor, adormind. Eu m-am uitat spre sticla mea, dar încă nu m-am hotărît.

Viața devine tot mai imposibilă. Parcă ai trăi sub bombardament, cu bombele aruncate de gaspadin Certkov. Din iunie, cînd l-a vizitat, Lev Nicolaevici a căzut cu totul sub influența sa. „Il est despote, c'est vrai“ — mi-a spus despre Certkov mama lui.

Și iată că acestui despotism îi cade victimă un biet bătrîn. El este obligat să-i placă spiritul acestui idiot și să-l asculte întru totul. Și totul a

început cu aceea că despotul a luat toate manuscrisele lui Lev Nicolaevici și le-a dus în Anglia. Pe urmă a luat jurnalele pe care le-am redobîndit (deocamdată în bancă) cu prețul vieții. Apoi a pus cît a putut sechestru pe însuși Lev Nicolaevici, vorbindu-i față de mine și în lipsa mea tot felul de inepții, ca aceea spusă fiului Lev, cum că mă ocup cu uciderea soțului.

În sfîrșit, el l-a influențat și convins pe Lev Nicolaevici să se dezică de drepturile de autor după moarte (încît nu știu sub ce formă a fost făcut actul), dar cu aceasta el a reușit să ia pîinea de la gura copiilor și nepoților în viitor. Dar și copiii și eu, cît voi fi în viață, vom lupta pentru aceste drepturi !

Bestia ! De ce se amestecă în treburile familiei noastre ?

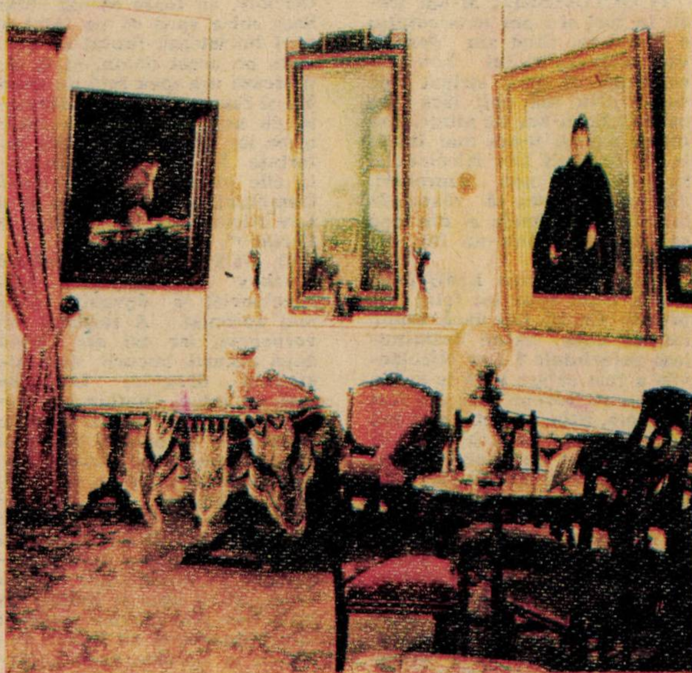
Va mai inventa și alte rele acest fariseu, care m-a mințit de atîtea ori, încredințîndu-mă că este cel mai apropiat prieten al familiei noastre.

De dimineață am ieșit să mă plimb prin Iasnaia Poliana. Ger și soare. Foarte frumos. Nici un gînd nu mi-i mai drag decît cugetarea despre moarte. Trebuie să termin odată cu aceste chinuri. Nu de alta, dar mîine domnul Certkov îi va da ordin să mă ducă la casa de nebuni. Iar Lev Nicolaevici, ca să-i placă, în slăbiciunea sa bătrînească, va îndeplini acest ordin, tăindu-mi orice legătură cu lumea și chiar cu moartea. Din răutate și răzbunare că l-am demascat, el poate să-l convingă pe soțul meu să plece cu dînsul cine știe unde și atunci ieșirea nu-i alta decît : opiul, apa, rîul din Tula, o creangă în pădurea Cepîj. Dar parcă mai ușor și mai de nădejde este opiul.

Cînd i-am spus ieri lui Lev Nicolaevici că dezicîndu-se de drepturile de autor după moarte fără să se consulte cu familia a făcut rău, el a tăcut cu încăpățînare. Și în general el dă doar un singur răspuns : „Tu ești bolnavă și eu sînt dator să te suport, dar eu voi tăcea, urîndu-te din suflet".

Imixtiunea ticăloasă a lui Certkov cu motivația că eu reprezint numai interesul, l-a contaminat pe Lev Nicolaevici. Ce interes poate să mai aibă o bătrînă bolnavă, de 66 ani, care deține și case, și pămînturi, și păduri, și capitaluri și „Însemnări", și jurnale, și scrisori și tot ce pot tipări ?

Mă doare influența proastă

Salonul Sofiei Andreevna Tolstoi

a lui Certkov. Mă doare că peste tot sînt secrete față de mine. Mă doare că testamentul lui Lev Nicolaevici va naște multe certuri, procese.

Îmi amintesc de o poveste pe care o citeam copiilor, în care era vorba de o fetiță rea, care trăia între bandiți, a cărei distracție preferată consta în trecerea unui cuțit pe sub gîturile animalelor din preajmă — căprioarelor, cailor, măgărușilor, amenințîndu-i cu tăierea. Așa ceva simt eu în momentul de față. Cuțitul acesta este în mîna soțului meu. Amenințările sînt diverse : dezicerea de drepturile de autor, părăsirea mea în taină și multe alte amenințări răutăcioase... Noi vorbim despre vreme, despre cărți, despre faptul că în miere se află multe albine moarte, dar despre ceea ce mocnește în sufletele noastre — nici un cuvînt. Or, tocmai această mocnire ne împuținează viața și ne micșorează iubirea.

Eu sînt atît de speriată de răutățile și strigătele soțului, încît mi-e frică să mai stau de vorbă cu el. Lev Nicolaevici crede că mă poate vindeca cu ajutorul țipetelor și răutăților sale.

M-am plimbat mult. E ger de 4 grade. Am fost la Iasenka la poștă.

14 OCTOMBRIE. M-am trezit în zori și i-am scris soțului o scrisoare. Cînd am deschis ușa cabinetului lui Lev Nicolaevici, el mi-a strigat pe dată : „Nu mă poți lăsa în pace ?" Eu n-am zis nimic. Am închis ușa și n-am mai intrat la el. A venit Lev Nicolaevici la mine. Din nou reproșuri, din nou nu vrea să răspundă la întrebările mele și din nou se complace într-un fel de răutate.

A venit doamna Ladîjenski, căreia i-am spus tot felul de prostii. Ce să fac dacă inima îmi dă ghes să-mi destăinuiesc suferințele ? Lev Nicolaevici a fost călare pînă la stația Zaseke să întrebe dacă am fost pe acolo. Știa că trebuie să mă duc și mi-a făcut plăcere că s-a interesat de mine. S-a întors vested și obosit. A uitat s-o mai salute pe doamna Ladijenski și s-a dus să se culce. La prînz a venit Gorbunov. Lev Nicolaevici s-a sculat vioi. Citește „Frații Karamazov" a lui Dostoievski și zice despre carte că este foarte proastă. Unde sînt descrieri, e bine, dar unde sînt dialoguri, e foarte rău. Peste tot vorbește Dostoievski iar nu personajele romanului. Vorbirea lor nu-i caracterizează.

21 OCTOMBRIE. Azi am văzut în ziarul „Iskri" fotografia noastră de la nuntă, în care mă țin de mînă cu Lev Nicolaevici. Las-să ne vadă împreună o sută de mii de oameni cum ne-am ținut de mînă și cum ne-am trăit viața ! Am stat de vorbă mult cu Sașa. Ea nu cunoaște deloc viața, nici oamenii și de asta multe nu îi sînt de înțeles. Pentru ea tot universul se află în jurul soțului, Teleatniki, unde își are gospodăria și unde peste drum domnește atmosfera tîmpită a lui Certkov.

Citesc în continuare broșurile lui Lev Nicolaevici pentru o nouă ediție și le găsesc plictisitoare datorită unilateralității. Eu susțin cu ardoare dispariția războiului și a oricărui fel de violență, tortură și omucidere. Dar nu înțeleg dispariția guvernelor. Există o necesitate a oamenilor de a avea conducători, stăpîni, diriguitori. Fără ei nici un sistem social n-are sens. Totul e ca acest conducător să fie înțelept și drept cu supușii săi.

Lev Nicolaevici se plînge de dureri la ficat și sigur din această pricină e veștejit și trist. Dar poate că e trist și din cauză că nu-l vede pe Certkov, cu toate că azi chiar Sașa mi-a spus că pe tatăl ei nu-l întristează faptul că nu-l vede pe acest domn, ci îl întristează ura mea față de acest om și faptul că nu are libertate de acțiune, deoarece întîlnirea lor îmi provoacă mie suferințe. În fieare din ultimele zile gîndesc : „Ei, slavă Domnului, a mai trecut o zi și Lev Nicolaevici nu s-a dus la Certkov".

23 OCTOMBRIE. Nefiind Certkov pe aproape, Lev Nicolaevici a devenit parcă mai apropiat. A început să vorbească, iar azi am avut două bucurii, bucurii datorate atenției dragului Levocika față de mine. Dimineața devreme, cînd a plecat Nadia Ivanova și a început umbletul și mișcarea prin clădire, Levocika a crezut că eu mă agit, fiind îngrijorat din pricina mea, lucru pe care mi l-a și spus. Iar ziua el mînca o pară foarte gustoasă pe care a împărțit-o cu mine. Oare multă vreme va fi bine și liniște ca azi ? Lev Nicolaevici a plecat călare împreună cu Dușan Petrovici la Zaseka, unde soldații le-au alergat o vulpe. Dimineața, ca întotdeauna, a lucrat. În ultima vreme a fost nemulțumit de cele scrise. A început să scrie și despre socialism și despre sinucidere și despre nebunie. Ce a scris azi dimineață nu știu.

Am ieșit cu cîinii Markis și Belka în pădurea Zakaz, pe urmele cailor încălecați de Lev Nicolaevici și doctorul Dușan Petrovici. Toamna e plictisitoare. N-o iubesc. Plimbarea mai mult m-a răscolit decît să mă liniștească. Aceleași idées fixes m-au chinuit tot timpul.

25 OCTOMBRIE. M-am sculat devreme și am citit șase coli de corectură. Am fost și la școala din sat. Învățătorul e fără experiență și are 84 de elevi și eleve. Seara a venit fiul Serioja, care a jucat șah cu tatăl său, apoi a cîntat la pian. Vizitele lui Serioja sînt plăcute totdeauna. I-am citit domnișoarei Almendingen „Însemnările" mele din viața de fată și din timpul nunții. Se pare că i-au plăcut.

Azi Lev Nicolaevici a corespondat cu Galia Certkov. Eu l-am întrebat despre conținutul scrisorii. El mi-a răspuns că a uitat. I-am cerut scrisoarea Galiei, iar el mi-a răspuns că nu știe unde a pus-o. Din nou neadevăr. Spune : „Nu vreau s-o arăt". Dar în ultima vreme minte. Cît de mult i-a slăbit moralitatea ! Cîtă lipsă de bunătate, claritate și adevăr ! Trist și apăsător ! Chinuitor de trist ! Din nou inima îi este ferecată, iar în ochi îi lucește ceva rău. Și mă doare inima, și din nou nu mai vreau să trăiesc, și nu mai pot pune mîna pe nimic.

Duhul rău tronează în casă și în inima soțului meu.

„Să învie Domnul și să se împrăștie dușmanii lui !"

Îmi închei acest jurnal îngrozitor, istoria suferințelor mele, și îl sigilez pentru multă vreme.

Fie blestemat Certkov pentru cele pricinuite mie ! Iartă-mă, Doamne.

7 NOIEMBRIE. Pe data de 7 noiembrie, la orele 6 dimineața, Lev Nicolaevici a murit.

9 NOIEMBRIE. Cele întîmplate la 26 și 27 octombrie n-au fost notate. Pe data de 28 octombrie, la ora 5 dimineața, Lev Nicolaevici a plecat din casă pe furiș, împreună cu D.P. Makovițki. Pretextul fugii sale consta în faptul că noaptea l-aș fi cotrobăit prin hîrtiile de pe biroul său, cu toate că eu nici n-am intrat în cabinet, iar pe masă nu se afla nici o hîrtie.

În scrisoarea adresată mie (și lumii întregi) pretextul este: viața plină de lux și dorința de a pleca în solitudine să trăiască în bordei, ca țăranii. Atunci de ce trebuia s-o mai cheme și pe fiica Sașa cu camerista ei Varvara Mihailovna ?

Aflînd de la Sașa și din scrisoare despre fuga lui Lev Nicolaevici, de disperare m-am aruncat în rîu. M-au scos de acolo Sașa și Bulgakov. Pe urmă, cinci zile nu am mîncat nimic, iar la 31 octombrie, orele 7,30 dimineața am primit o telegramă de la redacția revistei „Russkoe slovo" : „Lev Nicolaevici se află în Astapovo. E bolnav. 40 grade temperatură." Am plecat cu fiul Andrei și cu fiica Tania de la Tula la Astapovo cu trenul. La Lev Nicolaevici nu mi-au dat voie să intru. M-au ținut cu forța, mi-au încuiat ușa, mi-au sfîșiat inima. Pe data de 7 noiembrie la ora 6 dimineața, Lev Nicolaevici a murit. Pe data de 9 noiembrie l-au înmormîntat la Iasnaia Poliana.

Traducere și adaptare de Stelian Gruia